

Илгери-илгери өткөн заманда

[Жомоктор]

Илгери-
илгери өткөн
заманда
(Жомоктор)

Түзгөн: Кыяз Иманбеков

Бишкек - 2015

**УДК 821.51
ББК84 Ки 7-4
И 43**

И 43 Илгери-илгери өткөн заманда (Жомоктор)

Түзгөн: К.Иманбеков

ISBN 978-9967-27-605-5

**Бул китепте балдарга арналган пайдалуу жомоктор,
аңгемелер кирди. Жалпы окурмандарга арналат.**

И 4702300100-15

УДК 821.51

ISBN 978-9967-27-605-5

ББК84 Ки 7-4

© Түзгөн: Иманбеков К. 2015

Үч кыз

Илгери-илгери бир кишинин үч кызы болуптур. Улуусу күзүгө каранып отурганды жакшы көрсө, ортоңчусу тараңганды сүйөт. Кичүү кызы куурчагына кишим тигүү менен алек болот.

Күндөрдүн бир күнү энеси кыздарды карагат терип келүүгө жиберет. Үчөө үч баштык алып, карагат терүүгө жөнөшөт. Карагат калың өскөн жерге келишип, а дегенде кызыгып жешет. Бир аздан кийин тиштери камалып, карагат жегилери келбей калат. Анан баштыктарына тере башташат. Толоюн деп калганда шагылга улам бири төгүп алып, кайра терип отуруп, кеч киргенин байкабай калышат.

Күн батканын акыры байкашып, кыздар үйүн көздөй жол тартышат. Бир аз баскан соң караңгы кирип, үй кайда экени билинбей калышат. Кыздар коркуп,

ылдыйлап басып келе жатса, үлпүлдөп күйгөн жарык көрүнөт. Ошол жарыкка бет алып үчөө жүрө берет, жүрө берет. Чарчап-чаалыкканда акыры жарык күйгөн жерге да келип жетишет. Жырткы-тешиги көп жаман үйгө кирип келишсе, босогонун бир жагында турган соку, экинчи жагында турган сок-билектен башка эч нерсе көрүнбөйт. Коломтодо жылтырап от күйүп турат, оттун жанында саксайган бир кемпир отурат. Ал кыздарды көрө коюп:

- Ырас келбедирби, отургула. Далайдан бери жолум болбой жүрдү эле, бүгүн бир курсагым тоет экен,-дейт. Анын кейпин көрүп, сөзүн уккан кыздар коркконунан очоктун жанына отура калышат. Анда баягы кемпир: “Сен үйдүн үстүндөгү чамгаракка чыгып эки жакты карап жат”,-деп кыздардын улуусун ал жакка жиберет. “Сен туурдук менен чийдин ортосуна жат, сырттан бирөө келе жатса мага айт”,-деп туурдук менен чийдин ортосуна таңып коет.

Кыздардын кичүүсүнө: “Сен кичинекей экенсиң, мен өз койнума алып жатайын, чачыңдан жыттап, көңүлүмдү ачайын”,-деп айтат.

Кичүү кызды койнуна алып жатып баягы жез кемпир чачын жыттамыш болуп кыздын канын соро баштайт. Ошентип жатып баягы кыз да, кемпир да уктап калат. Чамгаракта жаткан улуу кыз эки жакты карап көрүп, башка жакка адашып келгенин, саксайган неме жөн кемпир эмес, жез кемпир экенин билет. Акырын түшүп келип туурдук менен чийдин ортосундагы синдисин бошотот. Анан кичүү синдисине келишип, акырын караса, жез кемпир канын соруп жатып уктап калганын көрүшөт. Жерде жаткан талпактын бир учун жез кемпирдин оозуна салып, синдисин бошотуп алып үчөө качып жөнөшөт. Аз жол жүрдүбү, көп жол жүрдүбү бир маалда канын сордуруп койгон эң кичүү кыз чарчап, жүрбөй калат. Кыздар бир аз дем алып олтурап Ошол мезгилде таң атып, айланага жарык кирет. Бир а

дем алып олтурганча жерди жарган дабыш чыгат. Кыздар ары-бери караса баягы жез кемпир чачын саксайтып, көзүн ыкшыйтып сокусун минип, сок билегин камчыланын келе жатат.

Кыздар коркуп эмне кыларын билбей, дал болуп калышат. Аңгыча жез кемпир ат чабым жерге жакын келип калат. Ошондо кыздардын улуусу күзгүсүн ала коюп:

“Сени далай карадым, Бир керекке жарагын”,-деп ыргытып жиберет. Күзгү жез кемпирге жакын барып түшөт. Анын түшкөн жерине көз ачып-жумгуча башаягына көз жетпеген деңиз пайда болуп, жез кемпир аркы өйүздө, кыздар берки өйүздө калат. Кыздар сүйүнүп, үйлөрүн көздөй жол тартышат. Жез кемпир сокусун кайык кылып минип, сок-билегин калак кылып деңизден сүзүп жөнөйт. Кыздар жол жүрүп отуруп курсагы ачып, өздөрү чарчап бир жерге түнөп чыгат. Эртең менен күрүлдөгөн дабыштан кыздар ойгонуп кетип, эки жагын караса, баягы жез кемпир жакын келип калганын көрүшөт. Эмне кыларын билбей, шашып турганда жез кемпир бута атымдай жакындап калат. Ошондо ортончу кыз: “Тарагым, тарагым, Бир керекке жарагын”,-деп жез кемпирди көздөй тарагын ыргытып жиберет. Анын тарагы жез кемпирге барып түшөт. Тарак түшкөн жердин айланасына чычкан мурду жөргөлөгүс чытырман токой пайда болот. Жез кемпир аркы жакта, кыздар берки жакта болуңуп калат. Кыздар сүйүнүп, үйлөрүн көздөй жолун улантат. Ал мезгилде жез кемпир сокусун араа кылып, сокбилегин балта кылып, түнт токойдун жоон жыгачын аралап, ичкесин балталап кесип, алдыга жыла берет. Аз жол жүрдүбү, көп жол жүрдүбү, кыздар курсагы ачып, кубаты качып, бир жерге түнөп жатат. Таң агарып откан кезде жерди жарган үн чыгып, баягы жез кемпир келе жатканын көрүшөт. Кыздар коркуп, эмне кыларын билбей дал болуп туруп калат. Аңгыча жез кемпир

чукул кирип келет. Ошондо кыздардын эң кичүүсү: “Ийнем-ийнем, ийип кет, Жер түбүнө кирип кет”-деп ийнесин жез кемпирди көздөй ыргытып жиберет. Ийне жез кемпирдин жанына барып түшөт. Ийне түшкөн жер көз ачып-жумгуча оюлуп, түбү жок чуңкур ор жаралат, ага сокусун минип, сокбилегин камчыланып жез кемпир кирип кетип, ошо бойдон жок болот. Кыздар сүйүнүп, бир аз дем алып, эки жагын карайт. Караса, жакын эле жерде өздөрүнүн үйү көрүнөт. Сүйүнүчү койнуна батпай кыздар үйлөрүнө чуркап келишет. Эмне көрүп, эмне кылгандарын биринен бири талашып айтып беришет.

Торгой

Учуп келе жаткан торгойдун топусу эрмендердин арасына түшүп кетти. Торгой эрменге карап:

- Эрмен, эрмен топумду алып берчи,- деди.

- Сенин топуң эмес, өзүм ордуман козголо албай турам,- деди эрмен.

- Анда сени эчкиге айтып жегизем,-деди да, торгой эчкиге келди.

- Эчки, эчки тетиги жерде эрмен бар экен ошону жесең болбойбу?

- Эрменди жемек тургай улагымды көтөрө албай аран жүрөм,-деди эчки.

-Сени карышкырга айтып жегизем,-деп учкан бойдон карышкырга келди:

- Карышкыр,карышкыр төмөн жакта бир эчки турат жесең боло.

- Эчки жемек тургай үнкүр каза албай атам,-деди карышкыр.

- Сени жылкычыга айтып чаптырбасамбы,-деп, учкан бойдон жылкычыга жетти.

- Жылкычы,жылкычы төмөнкү коктуда бир карышкыр үнкүр казып жатат чаап алсаң боло.

-Карышкыр чапмак тургай жоголгон жылкымды таппай жүрөм,-деп жылкычы сүйлөндү.

-Сени байга айтпасамбы,-деди да торгой байга келди.

-Бай,бай жылкычың жылкыларыңды жоготуп таппай күрөт, аны урсаң боло.

- Жылкычыны урмак тургай казымды көтөрө албай каттам,-деди бай.

- Сени чычканга айтып казыңды тештирейин ,-деп чычканга келди.

- Байдын казысын тешмек түгүл балдарыма ийин каза албай жатам,-деп чычкан чыйылдады.

- Сени тентек балага айтып ийиниңе суу куйдурайың, деп кекенгең бойдон балага келип айтты.

- Ийинге суу куймак тургай балдарга чүкөмдү уттуруп, музоомду кайтара албай жүрөм,-деди тентек.

- Сени энеңе айтпасамбы,- деп аялга учуп жетти.

- Балаң чүкөсүн уттуруп, музоону кайтарбайт экен абасаң боло!

- Аны сабамак тургай жүнүмдү сабай албай атам,-деди энеси.

- Сени куюнга айтып жүнүндүүчуртайын,-деп куюнга арызданды. Анын колу-жолу бош экен, макул болду. Куюн кокту ылдый келип аялдын жүнүн учурду, аял баласын урду, бала чычкандын ийинине суу куйду, чычкан чыга калып, байдын курсагын тиштеп алды, бай кыйкырып жылкычысын качырды, жылкычы карышкырды кууду, карышкыр кара эчкини коркутту, эчки эрменди жеп, торгойдун топусун алып берди. Ошондон кийин торгой топусун башынан түшүрбөй дайыма баса кийип жүрүүчү болуптур.

Куу түлкү

Жолборс бир түлкүнү кармап алат. Түлкү куйругун буландатып, тумшугун жогору көтөрүп:

-Мени жей албайсың! Мен мына бул калың токойдун кожоюну болуу үчүн келгенмин,-дейт.

Жолборс ары карап, бери карап анын сөзүнө ишенбейт. Анда түлкү:

- Жоке, ишенбесең мени менен бирге токойго баргын. Андагы бардык айбанаттардын менден кандай корко тургандыктарын өз көзүң менен көргүн!-дейт.

- Корсо көрөйүн,-деп жолборс түлкүнү ээрчип жөнөйт.

Түлкү анын алдына түшүп алып, абайлап жүрүп отураат. Жолборсту көргөндөрдүн жүрөктөрү түшүп, туш-тушка качып, жым-жым жок болушат. Канаттуу куштар уяларынан уча качышат. Түлкү жолборско:

- Жокө, менден коркпой турган эч ким жок экендигине эми көзүң жеткендир-дейт.

Анда жолборс:

- Чыңдыгында сен абдан барктуу экенсин. Айбанаттардын баары сыйлап, абдан коркушат тура. Сени менен эрегишип, жамандык кылуу болбойт,-деп түлкүдөн коркуп, коё берет.

Ошентип куу түлкү куулугунан өлүмдөн кутулган экен.

Кулуке, Туруке жана Береке

Илгери-илгери чал кемпир жашаптыр. Алардын үч: Кулуку, Туруке, эн кичүүсү Береке аттуу уулу болуптур.

Бир күнү чал - кемпир балдарын чакырып: «Балдар, биз карьдык, көзүбүз тирүүдө келиндин колунан чай ичишп, небере көрөлү, үйлөнгүлө» -дейт. Ошентип улуу

баласы Кулукени колукту караштырганы жиберет. Узак жол жүрүп соңунда чарчап жолдон келе жатса алдынан бою сакадай бир аксакал чыгат: «Уулум, менден коркпо, эмне издеп жүрөсүң?» - дейт. Кулуке өзүнүн арманын айтат. Мени менен жөнө, менин айтканымды жасасаң, тилегине жетесиң деп өзү менен ээрчитип кетет. Көпкө жүрүп эки жолдун айрылышына келишет. Ал жерде чал бир чоң ташты көрсөтүп: «Бул ташты оодарсан издегениңди табасын. Кулуке болгон күчүн жумшап ташты ордунан жылдыра албай коёт.

- Сен ушундай алсыз болсоң өзүнө колукту табалбайсың,- деп аксакал көздөн кайым болот.

Кулуке үйгө кайтып баарын ата-энесине айтып берет. Турукени жиберсе ал да ошондой келет.

- Анда кезек сенде, Береке,-деп кемпир-чал кенжесине батасын берип жолго жөнөтөт.

Көпкө жол жүрүп Береке баягы чалга жолугуп калат. Аны көрөөр замат коркпой учурашат.

- Уулум эмне болду сага, эмне иш менен жүрөсүң?

Береке өзүнүн максатын айтат.

- Жүр мени менен, сен издеген нерсең табылат, — деп чал Берекени да баягы жерге алып келет. Береке ташты оңой оодарып жиберет. Анда таштын алдындагы жерде бир аң ачылат.

- Ичине түшсөң үч хандык бар, ар бир хандын кызы бар. Каалаганың тандап ал,-деп чал көздөн кайым болот.

Чалдын тилин алып Береке арканды карманып жердин астына түшөт.

Түшүп биринчи хан-сарайдын ичине кирсе, бир сулуу кыз отуруптур. Береке менен учурашып аты-жөнүн сурайт. Береке ага «Биринчи дасторконду жайып, анан сураштырыш керек, же салтыңыз башкачабы?» -дейт. Кыз уялып дасторкон жайып Береке менен жай-баракат сүйлөшөт.

Курсакты тойгузуп Береке кыздын колун сурайт. Кыз ага «Биринчи башка хандын кызын көрүп аны кастырбасаң кел»-деп кеңеш берет. Береке экинчи идишкка барса ал жактан андан да сулуу кызга болушат, бирок, ал жактан — «үчүнчү хандын кызына бар»-деген кеңешти угуп үчүнчү жерге келет.

Үчүнчү жерден кыздын колун сураса, кыз ага макул болот. Алтын шакегин тагып, баланын жашаган жерине кайтышат. Жолдон баратып, баягы экинчи идиш кызын кошо алып, биринчи хандын кызына бөлүшөт. Ал жерден жез шакекти белекке берген идиш кызын алып сыртка чыга турган болот.

Сырттан аларды, Кулуке менен Туруке күтүп тыптыр. Биринчи үч кызды аркан менен алып алышат. Аягында Береке арканга карманып сыртка ашып көрсөткөн кезде бир туугандары көрүп, арканы Береке менен кошо кесип жиберешет. Эмне аларын билбеген Береке кайгырып баягы чалга кайра болушуп калат.

- Кайгырба, балам, — дейт аксакал.

Азыр жолунду уланга бер, дагы мендей бир чалга болушасың. Ал сага өз жардамын берет,-деп аксакал ок болуп кетет. Жети күн, жети түн жүрүп Береке аягы айткан чалга жолугат.

- Кыйын абалда калыптырсың, бирок сага жардам берейин, бул жактан дагы бир ай жүрөсүң, аягында бир жезкемпирге жолушасың. Анын алп-каракушу бар. Ошону менен үйгө жете аласың. Андан башка эч ким сага жардам бере албайт.

Аксакалдын тилин алып баягы жезкемпирге келет.

- Каяктан келдин, ажал издеп жүрөсүңбү? — деп жезкемпир сурайт.

- Мага кыйкырбай, жардам бер,-деп Береке өзүнүн аягысын айтып берет.

- Мейли, жардамым тийсин,-деп жезкемпир отуз аягынын ачкычтарын берет. Эгер ошонун ичинен

тапсаң, алп-каракуш менен жетип ала аласың,-дейт жезкемпир.

Биринчи кампага кирсе — алты баштуу жылан бар экен. Кылычын алып чыгып, жыланды өлтүрүп салат. Экинчи кампада жолборс, үчүнчүсүндө — барс экен — баарын жеңип башка кампаларга кирсе, алтын күмүш толтура экен, акыркысында алпкаракуш бар экен. Ага минип үйгө аман-эсен жетип алат. Аны көргөн Кулуке менен Туруке коркконунан качып кетет.

Береке алтын шакек берген кызга үйлөнүп карылыкты чогуу тосуп бактылуу жашап калат.

Булбул

Байыркы заманда бир чал булбул экөө дос болуптур. Чал мергенчи да комузчу да экен. Ал ар күнү мылтыгын ийinine асып алып, токойдон кийик атып келип оокатын өткөрөт. Токойдо сайраган түрдүү канаттуу куштардын үнүн угуп, үйүнө келгенде аларды тууратып комуз чертип, түрдүү-түрдүү күү чыгарат.

Күндөрдүн биринде булбул чалдын күүсүнө кызыгып

- Досум, мага күүлөрүндү үйрөтүп койчу, - дейт.

- Макул, - деп чал ар күнү кийиктен келгенде комузун колуна алып, ар кандай мукам күүлөрдү кубулжуга сайратып черткенде булбул тыңшап, анын күүлөрүн уураганга тири жатыга баштап, аздан-аздан үйрөнүп кетет. Бара-бара тим эле комуздай таңшытып, бүт үйрөнүп алат.

Булбул кийин абдан такшалат.

Анын сайраганын уккан эл тыңшап эле олтургусу келип, таң калышат. Ошондо абышка тигиге кайрылат.

— Досум, сенин сайраганын бүткүл элге жагып калды, бардыгы эле уккусу келишет. Бирок күндүзү иш менен күйпөлөктөп жүрү-шүп жакшы уга албай калышат. Ошондуктан түнкүсүн сайрагын, түнкүсүн эл менен, сайраганыңды угуп ыракаттана мааньарланышың.

Булбул сайроону комуздан үйрөнүп, чал досунун итүүсү боюнча дайым түнкүсүн сайрап калган экен.

Ким күчтүү?

Илгери бир кемпир менен чал жашап, аларды жалгыз кызы болуптур. Кызы бой жеткен, абышка “дүйнөдө эң күчтүү ким болсо, ошого кызымды берем” деп күчтүүнү издеп жолго чыгат. Уз жол жүрүп ак кар, көк муздуу тоого жетет. Капыста муздан тайып жыгылат да, “дүйнөдө муз эң күчтүү экен” деген жыйынтыкка келет.

– Эх, Муз, сен мени алдан тайгызып, жыгып койду. Дүйнөдө эң күчтүү сен окшойсун, менин кызымды жубайлыкка ал,- дейт. Анда Муз:

– Жок, мага караганда Күн күчтүүрөөк. Ал мени эритип жиберет. Абышка Күнгө барып жалына – Сен музду эрите алгандыгың үчүн дүйнөдө эң күчтүү экенсиң, менин кызымды жубайлыкка ал. Күн өзүндө да Булут күчтүүрөөк экенин айтат. Күн бетин бул

калса, музду эрите албай каларын түшүндүрүп, абышканы Булутка жиберет.

— Эгер мен күчтүү болсом, жамгыр мени тешип өтө алмак эмес. Менден да Жамгыр күчтүү. Абышка шайкыя Жамгырга барат. Ал да “менин ар бир тамчымды өзүнө сиңире ичип алган Жер күчтүү” деп коёт.

— Жер, сен эң күчтүү экенсиң. Менин кызымды кубайлыкка ал,- деп аргасы кеткен абышка ага барат. Жер болсо “мен күчтүү болсом, чөп мени тешип чыга алмак эмес. Чөп менден да күчтүү” деп карыяны Чөпкө жиберет. Чөп:

— Мени жеп койгон Мал күчтүү,- десе, Мал абышкага: “Эң күчтүүнү дүйнө кезип издеген сен да кызык экенсиң. Дүйнөдөгү эң күчтүү – адамзаты. Адам баласы адам баласа мени союп жеп коёт эмеспи,- деп жооп берет. Ошондон кийин абышка дүйнө жүзүндө адам баласы эң күчтүү экенин билип, кызын алыс барбай, адам баласына эле берүүнү туура көрөт.

Абышка менен дөө

Ичтери кедей абышка ар кимдин ишин иштеп, эптеп замат өткөрчү экен. Бир күнү жолдон жумуртка таап алды. Андан ары барса дөө жолукту. Абышка дөөдөн айбай коркуп, бирок ошол замат амал ойлоп:

— Эң сонун болду, сени таап кел деп, Кудай мага ашырды эле, издеп жүрүп чарчадым, — деди.

— Кудай мени эмне кылат экен, биле алдыңбы? — деп сурады дөө, паштысы кетип.

Абышка дөөнүн коркконун сезип:

— Кудай өзүнө алтын сарай салдырат экен. Ошонун тайыктуу устуну жок болуп жатат. Ага сен ылайыктуу экенсиң, ылдам жүр, кечигип калдык, — деди.

Абышканын айтканына анчалык ишенбей, дөө муу менен сынашып көрмөк болду. Куу тобулгунун сары суусун чыгара кармаш үчүн убада кылышты. Дө куураган тобулгуну бычырата кармады эле, суу чыккан жок. Кезек абышкага келип, колундагы жумуртка тобулгу менен кошо кармаганда жумуртка жарылып сары суу агып кетти.

Муну көргөн дөө абышкадан чындап эле коркуп:

— Айланайын абышка, ырайым кылып мени бошо азырынча муну ала тур, — деп ат башындай алты берди.

Абышка алтынды алып:

— Мейли эми, дөөнү издеп таппадым деп, Кудай айтып коёюн, — деди да, өз жолуна түштү.

Сыйкырдуу сака

Илгери- илгери миң койлуу киши менен жүз койлуу киши кошуна жашайт. Койлорун балдары кайтарып жүрөт.

Күндөрдүн бир күнүндө миң кой кайтарган бала менен жүз кой кайтарган бала койлорун эки бөлү

Иш коюп, чүкө ойношот. Кечке ойноп, жүз койлуу
н чүкөсүн бүт уттуруп, бир сакасы эле калат.
шондо гана кайтарган кою эсине түшүп, койлоруна
есе, баарын карышкыр кырып кетиптир.

Үйүнө баргандан коркуп, бала бир үңкүргө түнөйт.
Эртеги эч, ичереге тамак жок, кою кырылып, чүкөсүн
уттуруп, ичи күйүп уктап албай коёт. Ошондо сакасын
алып: "Сакам, сен да жакшы конбой койдун,
и да жакшы ойной албадым. Чүкөмдү уттурганым аз
иенсиң, койлорду карышкыр кырып кеткенин
рачы. Эми кантип жан сактайбыз? Эт, май, сүт,
иним-кечекти кайдан табабыз? Атандын көрү ай,
и ра жүз койлуу болсок, чүкө ойногонду коюп,
ишылдан кайтарып жүрөр элем", - деп көз жашын
касына тамчылатат. Ошентип санааркап жатып уктап
ет.

Эртең менен эрте ойгонуу, бала өз көзүнө өзү
енбейт. Тегерете койлору жуушап жатат. Бала
үшүп, койлорун айдап үйүнө келет. Бирок кечээ
и он окуяны ата-энесине айтпайт.

Дагы кой жайып чыкканда кечээ койлорун
рышкыр кырып кеткенин, уктап калса, койлору
ушап жатканын миң койлуу балага айтып берет.
и койлуу бала укканын атасына айтат.

Миң койлуу киши сыйкырдын баары жүз койлуу
танып сакасында экенин билип, дагы байыгысы
ет, да, өз баласына: "Тиги жолдош баландын
касын бүт чүкөңдү берсең да, бир койго сатып алсаң
алып кел", - дейт. Эртеси бала бүт чүкөсүн бир сакага
машып, атасына алып келип берет. Саканы колуна
ып, баласы экөө «Миң коюбуз эки миң болсо экен,
и баарынан бай болсок экен, айланайын сака,
игибизди бере көр» , - деп тилеп, экөө тең таң
анча койлор кантип көбөйөр экен деп тирмийип
ран турат.

654 2499

Аңгыча таң да атат. Короого келип, койлорун карас
мин коюунун бири да калбай кырылып калганын көрө
Ошондо ачуусу келип, саканы отко ыргытат. Сака отко
түшөр замат жарк этип жалын чыгып, жалынды
арасынан он эки мүйүздүү бугу чыгып, токойго чурка
кетет.

Булардын кайсынысы чоң?

Алабаш деген чалдын жалгыз карала өгүзү болуптур.
Өгүздү дайыма өзү бакчу. Күндөрдүн биринде Алаба
узак жолго камынып, улуу баласына: Сен өгүз
убактысы менен жем-чөп бергин, -деп кичүү баласына
-А сен убактысы менен жетелеп барып сугар
тургун, -дейт да, өзү жүрүп кетет.

Алабаштын улуу баласы өгүздүн оозун тындырбай
өн берип турду. Арадан бир жума өттү. Сегизинчи
түгү өгүз такыр чөп жебей калды.

— Буга эмне болду?. Ыландап калдыбы? Сен
ирдеме билчү белең?-деп сурады агасы инисинен.

— Жок, муну атам гана билет.

Эки бир тууган жолдун боюнда өткөн-кеткенден өгүз
өткөндө чөп жей турганын сурай беришти. Күүгүм
ире бир абышка өтүп:

— Өгүзүңөр чөп жебесе, суусап калганы ошол, эртең
А-Көлгө жетелеп барып сугаргыла,-деди.

Атасынын тапшырган ишин аткарбаганын кичүүсү
жолдо гана эстеди. Көрсө, өгүз бир жумага чейин суу
ичтир.

Эртеси өгүздү Ала-Көлгө алып барып сугарды эле,
көлдү бүгү ичип койду. Көл таза соолуп калды. Бала
н үгүмүңгү агасына айтмак болуп, өгүздү ошол жерде
аштады да, өзү үйгө жүгүрдү.

Соолгон көлдүн ордунда калган балык өгүздү шак
туп алды. Ал таноосун дердендетип оозун ачып, ары-
ри бонадактан жатканда, кайдан келгени белгисиз
ра бүркүт шукшурулуп кирди да, балыкты зооканын
түгө көтөрүп барып жей баштады. Балыктын ичинен
көп суу дарыядай ташкындап акты.

Ат аккан суу асканын түбүндө уктап жаткан
ышканын бетине куюлганда, чал чочуп ойгонуп:
— “Көзүң азыр ачык эмес беле” деп күндү караса, көзүнө
недир бир неме түшүп кеткен сыяктанды. Абышка
үгө келип, көзүн кызына каратты. Кызы ары карап,
ри карап көзүнүн кычыгынан бир нерсени алып
чыгартты. Көрсө, көлдү жуткан өгүздүн далысы экен.

Арадан бир нече күн өткөндө кербенчилер:

— Ушул жер түз жер экен,-дешип кыз ыргыткан
ышканын үстүнө жатып калышты. Таң аппак атты.
кербенчилер ойгонуп, кайдадыр жылып баратканын
ашты. Карашса кызыл түлкү бир нерсенин четинен

тиштеп сүйрөп баратат. Кербенчилердин бири мылтыгын алып, түлкүнү атып жибергенде, түлкү жыгылып калды.

Кырк кербенчи кырк жагынан түлкүнүн терисин сыйрышты. Бул ишти күн чыга баштап, күн бата бир капталын зорго сыйрып бүтүштү. Экинчи капталын сыйрыш үчүн аны оодара албай коюшту.

Аңгыча жолоочу катын жетип келди да:

-Соога! Ушул түлкүңөрдүн бир капталын мага бергиле, мен сыйрып алайын. Жаңы төрөлгөн балам бар, ошого тумак чыгар,-деди.

Аябай чарчап, муну эми оодара албасына көз жеткен кербенчилер:

-Ала коюуз,-дешти.

Катын ат үстүнөн туруп энип алды да, бастырып кетти. Кана, ойлонуп көргүлөчү: өгүз, көл, балык, бүркүт, чал, түлкү, катын жана жаңы төрөлгөн баланы кайсынысы чоң?

тиштеп сүйрөп баратат. Кербенчилердин бири мылтыгын алып, түлкүнү атып жибергенде, түлкү жыгылып калды.

Кырк кербенчи кырк жагынан түлкүнүн терисин сыйрышты. Бул ишти күн чыга баштап, күн бата бир капталын зорго сыйрып бүтүштү. Экинчи капталын сыйрыш үчүн аны оодара албай коюшту.

Аңгыча жолоочу катын жетип келди да:

-Соогат! Ушул түлкүңөрдүн бир капталын мага бергиле, мен сыйрып алайын. Жаңы төрөлгөн балам бар, ошого тумак чыгар,-деди.

Аябай чарчап, муну эми оодара албасына көз жеткен кербенчилер:

-Ала коюңуз,-дешти.

Катын ат үстүнөн туруп эңип алды да, бастырып кетти. Кана, ойлонуп көргүлөчү: өгүз, кел, балык, бүркүт, чал, түлкү, катын жана жаңы төрөлгөн баланы кайсынысы чоң?

Коркок баатыр

Ишери Соббай деген жигит үйдөн чыкпай, атасынын
элини укпай, даяр оокатты ичип жата берет. Эгер
иньке чыкса, жели эткен жел, кылт эткен куурай,
шылдаган чымынды баарынан коркот. Анын
оркоктугун шылдың кылып, эл аны коркок «баатыр»
деп атапчу болду.

Акыры атасы олуп, оокаты өтпөс жагына ооп калды.
Соббай эли жыйып: «Кой минтип жүрсөм болбойт
сен, коркоктугумду коёюн, бул адатты жоёюн», — деп
айткан, сыртка чыгып, оболу өз эрдигимди сынайын
деп аттын оркочуно үйүлгөн калың чымынды

алаканы менен кагып алып, анан санап көрсө — туура жүз экен. Сокбай бул ишин чын эле эрдик деп, эми жортуулга жөнөмөк болду. Атын токунуп минип, күн батышка карай жол жүрдү. Акыры үч айрылыш жолго келсе, жолдун так ортосунда чоң кара таш туруптур. Сокбай бир аз ойлонуп, аттан түшө калып: «Ортоңку жолго түшкөн адам өлөт» — деп ташка жазып койду да өзү ошол жолго түшүп, андан ары жөнөдү. Сокбайдын артынан келаткан эки баатыр таштагы жазууну көрүп:

— Өлсөк өлөлү, эгер мындан корксок — биздин баатырдыгыбыз кайсы — дешти да, ортоңку жолго түштү. Алар Сокбайга баг эле жете барып, салам айтышты. Сокбай эси чыкты, бирок аны билдирбей:

— Алейкум ассалам, жол болсун, балдар? — деди. Берки экөөнүн ачуусу келип:

— Биз бала эмеспиз, — дешти.

— «Бул жолго түшкөн өлөт» деген жазууну таштын бетинен окуган жок белеңер?.. Окусанар — кайткыла! — деди Сокбай.

— Окудук, бирок сиз барган жерге биз да барабыз, — дешти эки баатыр.

— Эмесе болуптур. Мен атактуу Сокбай баатырмын. Эми силер мага ат токур болгула.

Эки баатыр таң калып:

— Сокбай баатыр, сиз бир чапканда, канча кишинин башын ыргыта чабасыз? — деп сурашты.

— Жүз кишинин, ачуум чындап келсе, канчанча чапканыма санат жетпей калат, — деди Сокбай кайраттуу сүйлөп. Анан эки баатырга көтөрүлө карап:

— А силерчи? — деп сурады.

— Көп болсо эки-үч кишинин башынан ашпайт, — дешти беркилер жерди тиктеп.

Булар ушинтип кызык кепте баратканда, таң алдынан жоо чыгып калды.

— Баатыр, сиз баштап кирсеңиз экен, — деп берки экөө коркконунан карбаластай түштү.

— Былжырабай силер баргыла! Мен артыңардан
раң турам... Мени ушул бир ууч жоого
дайсыңарбы?.. Эгер көп болсо, анда кеп башка.
баргыла! — деп Сокбай ачууланып койду.

Эки баатыр айласыз макул болуп, жоону качырып
раң да, бат эле кыйратып кайтышты.

Үчөө дагы алга жүрүп отурушту. Бара жатып, эми
баган көп жоого жолугушту. Эки баатыр Сокбайга
раң.

— Кана эми, баатыр, сиз барыңыз, — дешти.

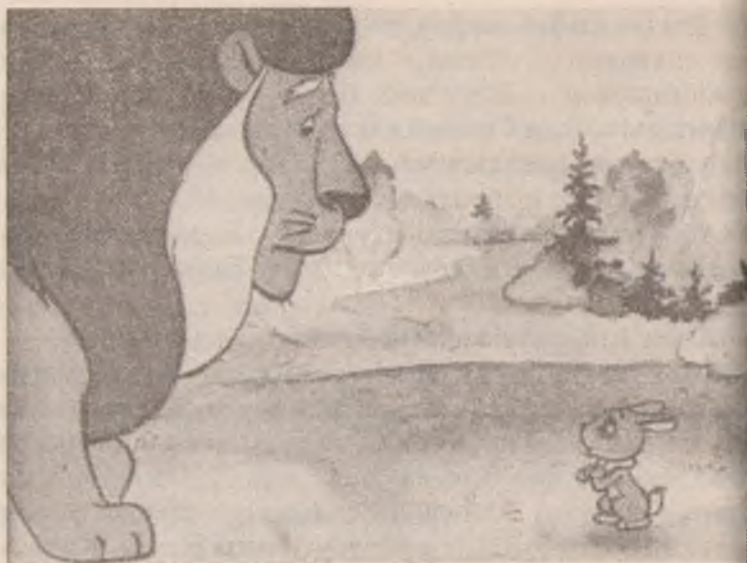
Сокбай макул болду. Жоого каршы качырып, бирок
реконунан чыдабай, жолдо эки көзүн жоолук менен
раң танып алды. Жоо Сокбайдын бул кылыгын
раңдо, ан-таң болуп, «биз да ушинтели» деп
дөрүп танып алышты. Жоону аралай чаап
ратканда, Сокбайдын жоолугу түшүп калды. Караса:
өңүн көзү бүт танылуу, бир-бирин кыя чаап кырып
тап. Аны көргөн Сокбай карап турсунбу: кылычты
дан сууруп алып, жоо башчысынын мойнун кыя
та да:

— Башчыңар өлдү! Бөөдө кырылбагыла, жайжайына
раң, танып оокатыңарды кылгыла! — деп кыйкырды.

Муру уккан душмандар көзүн ачып, башчысынын
өңүн көрүп, жарактарын таштап, Сокбайга багынды.
Сокбай жоону таратып, анан эки баатырга келип:

— Баатыр болбой калгыла! Ушуга мени бекер эле
берипсиңер, ачуум келип, бөөдө баарын кырып коё
птам, — деп мактанды.

Эки баатыр Сокбайдын эрдигин көрүп, ага чыны
тен баш ийип, өздөрүнө башчы кылып алышты.
өңдөн кийин Сокбай абдан күчөп, коркоктугу
раң, бүт элге барктуу, нарктуу, атактуу баатыр
туштур дешет.

Арстан менен коён

Калың токойдун четиндеги карагандуу жерде бир коён жашап, коркоктугунан казып алган ийнинен алычкыч эмес. Бир күнү: “Коркуп ийинде жата берип кантип күн көрөм?.. Атасынын көрү, баатыр болоюн” деп ойлodu да, ошол замат ийинден чыкты. Эки жагы каранып тиштерин арсайтып, жүндөрүн үрпөйтүп, тал алдында турган арстанды көрө койду да жыгачта катып калды. Арстан коёндун жанына келип:

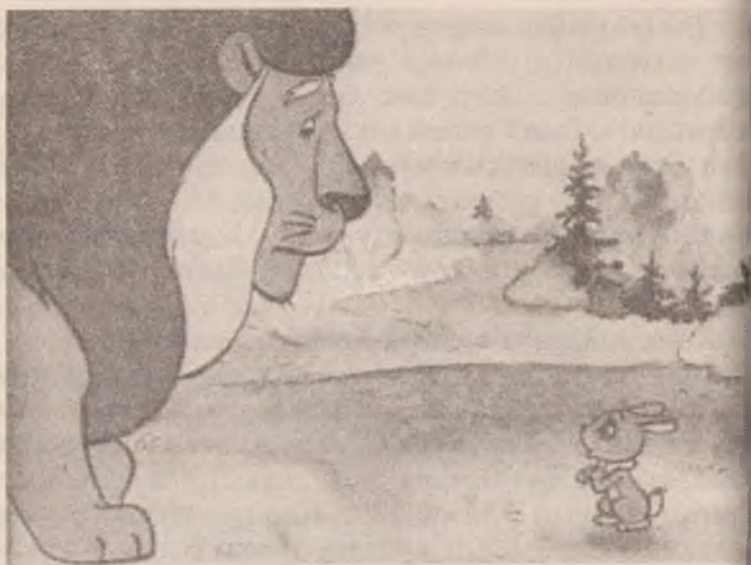
— Бакыраң көзүм, колго түштүң-ээ! Эми сени жейин -деп тиштерин кычыратты.

Коён эсин жыйып, кантип кутулуштун аргасын издеди. Акыры арстанга:

— Жесең мейли, бирок айта турган сырым бар,-деди

— Анда тезирээк айт.

— Сен өтө күчтүүсүн, мунуца толук ишенем, бирок тетигинде кудукта сенден да чоң арстан бар. Ал ба күнү — сени жейм деп ачууланып жатканын уккам

Арстан менен коён

Калын токойдун четиндеги карагандуу жерде би коён жашап, коркоктугунаан казып алган ийнинен алы чыкчу эмес. Бир күнү: “Коркуп ийинде жата бери кантип күн көрөм?.. Атасынын көрү, баатыр болоюн”, деп ойлodu да, ошол замат ийинден чыкты. Эки жагы каранып тиштерин арсайтып, жүндөрүн үрпөйтүп, та алдында турган арстанды көрө койду да жыгачта катып калды. Арстан коёндун жанына келип:

— Бакыраң көзүм, колго түштүң-ээ! Эми сени жейи -деп тиштерин кычыратты.

Коён эсин жыйып, кантип кутулуштун аргасын издеди. Акыры арстанга:

— Жесең мейли, бирок айта турган сырым бар,-деди

— Анда тезирээк айт.

— Сен өтө күчтүүсүн, мунуңа толук ишенем, бирок тетигинде кудукта сенден да чоң арстан бар. Ал ба күнү – сени жейм деп ачууланып жатканын уккам

Болу ошого бир беттешип көр, күчүндү көзүм көрүп алсын, мени анан жебейсиңби... Эч кайда качпайм, ыргташым!

Арстан чындап ачууланып:

— Кана?.. Кайсы жерде? Ээрчитип баргын! – деп ыйрук кылды. Коён арстанды терең кудукка ээрчитип ырып

Ушул кудукта... Өзүң карап көр,- деди. Арстан кудукту карап, өзүнүн сөлөкөтүн көрдү да:

— Мен ушундан кантип кем калайын? Күч сынашат, э! Кана кармашып көрөлү! – деп кудукка куюндап ырып, Сууга барып “шалп” эткенде гана өлөрүн билди.

Ошентип коён амал менен арстанды өлтүрүп, “анык такоо тура” деп секирип жолго түштү.

Аюу менен чиркей

Дободой болгон чоң аюу муштумдай болгон коёнду кармап алып, эч бир жазыгы жок байкушту кулагынан айгуулап кыйнайт. Өлүмгө жеткирбесе да эсин аларганга чейин алпарат. Ошондо коён капаланып:

-Кулак жазылар, көздүн жашы кургар, бирок ушунча кордук көрө турган эмне жазыгым бар! Аюу токойдогу аңдардын чоңу, күчтүүсү, карышкыр менен түлкү араларынан кыл өтпөгөн ысык достор. Эми мен кимге корголойм?-деп арман кылат.

Ошол убакта калың камыштын ичинен:

- Мага корголо!-деген бир абдан ичке үн чың эте түштү. Коен көзүнүн кыйыгы менен караса, үн чыгарган чиркей экен.

- Сен мени коргой аласыңбы? Аюу аңдардын чоңу, күчтүүсү, сен болсо чиркейсин. Сенин колундан эмне келет?

- О, жолуң болгур! Мен аны уктатпай, тынчын кетируүгө жараймын. Ошону билбейсиңби?

...Жайдын ысыгында токойдо чабыттап жүргөн аюу жанын коерго, жер таппады. Тынчы кетип, бүлдүркөндүн жалбырагынын үстүнө дем алайын деп жатса, кулагынын түбүнөн ызың-ң, ызың-ң-ң деген дабыш чыгат. Аюу чиркейдин табышын угуп, тааныйт. Чиркей аюунун мурдуна келип конуп, каңылжарына кирип кетет. Аюу чыдабай күчүнүн бардыгынча таманы менен мурдун ургулап, жерге ооналактап эси оойт. Дыңылдаган чиркейдин үнү кулагынан кетпейт. Аюу андан жүрөксүп коркуп, “эми кай жериме конор экен” деп уктамыш болуп, козголбой тыншап калат. Аюунун бут жагында ызылдап жүрүп, бир кезде чиркейиң-жың дабышы жок болуп кетет.

“Чиркей учуп кетти го” деп ойлоп турганда, ал аюунун кулагынын түбүнө эптеп коно калып, “тыз” эттире чагып алат. Аюу көзүнүн от чагышып кокуйлап ордуна ыргып турат. Оң таманы менен кулагын кагып “Жеди эле жеди! Бу кандай жаны бек неме эле” деп өңкөлөндөп качып жөнөдү.

Чиркей токойду кыдырып, бутак, бадалдарды койбой тинтип, дыңылдап аюунун артынан түштү.

"Ии-и-и – ызың-ң-ң" деген чиркейдин үнү аюунун сапайын таштырбайт.

Жүгүрүп отуруп бир жерге келгенде алы кеткен аюу сапайы келип, башын бадалга сүйөп уктап кетсе түш барат. Түшүндө токойдун ичинен аарынын уюгун таап келет. Аарынын уюгундагы балга бутун сала берерде "и-и-и – ың-ң-ң" деген үндү дагы угат. Баягы чиркей аюуну дагы кууп жөнөйт. Көзү умачтай ачылып, айрап неме зымырылат.

Аюу жан талашып качып баратса да чиркей тынчтык сөзүндө. Ызылдап, ызылдап келип кайрадан жымжырт болуп калат. Аюу шектенгендей тыншап туруп, жаңгак сыгачынын түбүнө жашырынат. Бир аздан соң айналган шордуу көзүн жуумп үргүлөп кетет. Бирок чиркей мурдагыдай эле ызылдап аюунун жанын жай кыдырбай тая атып, күн чыкты. Уйпаланып, түктүйүп кеткендей сепделип келе жатса, чиркейдин ызылдаган үнү аюунун кулагына дагы угулду. Ал селт эте түштү.

Алыстан байкап турган коён чиркейге:

"Жарайсың, кайраным!-деп көзүнүн жашы чыкканча үлүп, ыраагы болот.

Чиркей болсо аюуга:

"Көсүлдү күйөөрү жок деп ойлогонсуң го. Эми, аягыңар акеси, буга кордук көрсөткөнүңдү койгун. Күнүңдү койбосоң, айланды гана кетирем да, тытынып үрүп өлөсүң!-деп коркутуп "ызылдап"учуп кеткен көн.

Мүнүшкөр

Илгери-илгери он жети жашар мүнүшкөр бир байдын үйүнө келип консо бир бүркүт турат. Эрте менен бай байбичеси экөө желеге бээ байлайлы деп кетишет. Бала бүркүткө карап -Кайран асыл, билген кишинин колуна тийбей, билбес кишинин колуна тийипсиң,-деп сүйлөнөт. Анын сөзүн угуп калган бир бала байга барып -Үйдөгү конок бала бүркүттү “кайран асыл, билген кишинин колуна тийбей, билбес кишинин колуна тийип калыпсың”-деп жатат,-дейт.

Балага келип бай:

- Бүркүттү таптап бергин,-дейт.
- Бүркүттү таптоону билбеймиң,-дейт бала.
- Балам, ушул бүркүттү таптап берсең, кызымды сага беремин,-дейт бай.

Ошондо бала макул болуп:

Эки жыл туу калган бээ таап, бир боз үй тиктирип оюну), ал үйдүн ичинде эч нерсе болбосун, ага үркүттү кошмун жана бээни союп этин киргиземин,-

Эйт. Бай эки жыл туу калган бээни алып келет жана бир үйдү тиктирип даярдайт, үйдүн ичине эч нерсе ойдурбайт.

Бала бээни сойдурат, аны бүтүн үйгө киргиздирет. Бүркүттү да кийирин байлабай бош коет. Ал чыгып өткөн турган кылын үйдү жылчыгы жок бекитет. Башинин бүркүттү камап коет да, кээде гана суу берип өйө жүрөт. Бүркүт бээнин этин жеп бүтүп, семизинен асалбай калат. Бала: “Басалбай калган бүркүт өткөнгө оңой болот” деп, таптай баштайт. Бир ай айткандан кийин аны түлкүгө салуу үчүн алып чыгат. Бир тон киши менен бала кыдырып жүрсө, бир кара үлкү бала качат да, бүркүттү көрө салып тиктеп туруп кетет, ал жөн түлкү эмес калтар экен. Бала бүркүттүн өткөгөнүн башынан алат да, бирок бүркүттү калтарга асалбай томогосун кайра кийгизип коет. Бала менен бирге жүргөн кишилер: “Бүркүттү эмне салбайт?” деп аң калышат.

Бала бүркүттү томогосун дагы башынан шыпырып алып, бүркүттү салбай томогосун кайра кийгизип коет. Башинин колдоштору “бул бала бүркүтүн эмне салбайт, калтарга бизге ыраа көрбөй турат го” дешип аң калышат.

Бала томогону алып бүркүттү шилтейт. Бүркүт калтарга карабай асманга кетет. Калтар болсо алдыңкы аң бүтүн көтөрүп асманды тиктеп калат. Бүркүт өтө өйө көтөрүлүп, карааны көзгө көрүнбөй үлбүлдөп аңдан кетсе шүкшүрүлүп тик сайылып келип калтарды башынан мыкчий кармап көккө көтөрөт да, жерге оңтай жиберет. Калтарды алышкандан кийин өткөнгө оңой:

Эки жолу бүркүттүн томогосун алдың, бирок

салбадың, үчүнчү жолу гана салдың, мунун себеби кандай?-деп баладан сурашат.

- Биринчи жолу асыл менен асыл кантип беттешет деп бүркүттү калтарга салууга колум барбады. Экинчи жолу асылды асыл кантип кыят деп салууга колум барбады, үчүнчүсүндө тобокел деп чымырканып туруп бүркүтүмдү кое бердим, бүркүттүн асманга бийик чыкканынын себеби, ал канчалык бийик көтөрүлсө ошончолук тиктей берип түлкүнүн көзүнө жаш толот, качырып келе жаткан бүркүттү көрбөй калат. Акчекир деген бүркүт ушул,-деди бала. Эл: “Чынында байдык кызы балага ылайык экен” дешип, баланы үйлөндүрүп жайландырып коюшат.

Арман ай

Илгери, илгери бир карыя киши басса-турса эле “арман ай” деп жүрчү экен. Бул карыянын топ буза курдашы болуптур. Бир күнү ошол курдашы:

- Сен дайыма эле “арман ай” деп жүрөсүң, эмне арман кыласың? Бала-чакаң бар, төрт түлүгүң шайма шай,-деген экен. Ошондо карыя:

Менин арманымды уга турган болсоң балдарыма
түшүп, элди чакырып тамак берсин, арманымды
өңдө айтам,-дейт. Курдашы карыянын айткан сөзүн
бу балдарына айтат. Балдары бээ союп, элге тамак
рет. Ошондо карыя:

Мен жашымдан жетим калган элем. Жыйырма
жашымдан бир байдын малын кайтарып оокат кылып
жүрдүм. Күндөрдүн биринде багып жүргөн койлорума
рышкыр тийип, бир тобун кырып кетет. Бай
кырына чыдай албай, мени төөнүн чылгый терисине
таап, анын оозун тарамыш менен тигип, бир жерге
бай барып таштайт. Чылгый тери ысык күнгө кургап,
ко-боорумду куушуруп, кечки салкында кайра кенеле
түшүп, айтор, алымды кетирип жүрдү. Эл жайлоого
өңдө бай мени бир төөгө тең кылып артты да, бир
түшкө жетелетип койду. Мен жүктү улам бир жагына
таарымды салып оодарып коёмун, келин улам оңдоп
бай жүрүп отурду. Ошентип келин аябай убара болду.
Өзү бай, келин аргта калды. Кеч кирип кетти окшойт,
бай мени таштап, төөсүн жетелеп кетип калды.
Эл эми "Жырткычтар жеп кетеби?"-деп аябай коркуп,
кырып жаттым. Бир маалда нөшөрлөп жамгыр
алды, чылгый тери бошоп шалбырады, тарамыштын
өңүнөн үзүп, териден түн ортосунда чыктым.
Көрсөм, бир үңкүр турат. Ошондо түнөп, эртең менен
көрсөм, аябай жакшы кийинген бир мырза келатат.
Ал көрүп кайра үңкүргө кире качтым. Бир маалда
түшкө ал үңкүргө келип:

Үңкүрлөгү адам бери чык!-деди.

Жылаңачым, уялып турам, баатыр,-дедим мен.

Жылаңач болсоң ушул үңкүрдөн чыкпай тургун,
о сага кийим алып келип берем,-деп ал чапкан
өңдө кайра кетти. Күн чыгаарда бир таңгак кийим
ай келип берди. Кийимди кийип үңкүрдөн чыксам
р жаш, сулуу жигит турат. Ал:

-Сен эмне болуп жүргөн адамсын?-деп ал-жайымды сурады. Мен төкпөй-чачпай бардыгын айтып бердим. Мени жоргосуна учкаштырып алып, бир байдыккы алып барды да, байга:

-Бул сенин үйүндө он күн турат, он күндөн кийин алып кетемин,-деп чу коюп жөнөп кетти.

Баягы жигит он күндөн кийин, келип, мен учкаштырып бир жерге алып келди. Келсек, бир кар кашка аттын жанында эки көзү толтура жык толгоо бир куржун турат. Ал куржунду экөөлөп атка салды. анан:

- Атка мин!-деди. Атка миндим.

- Эй, жигит, мен кызмын, кыз “экенимди ата-энемде башка эч ким билбейт. Ушул элге болушмун, элди мен бийлеп, мен башкарамын, менин никемди сага буюрга экен, жүр кеттик элиңе. – деди. Жүрүп кеттик. “Бу кантип эле кыз болсун, кыз да болуш болуп башкармак беле. Эми мунун кыз экенин кантип билемин?”-деп кете бердим. Жүрүп олтуруп, жүрү олтуруп бир дарыяга туш келдик. Ушул жигиттин кыз экенин анык билейин деген максат мене. -Мен ысып кеттим, мына бул дарыяга киринип алалы дедим.

Жигит:

-Бул дарыяга түшүүгө болбойт, жылан, жаян көп, а бизди тартып кетет,-деди. Мен болбой:

- Кириңери дей бердим.

- Мейли, мен түшөйүн, сен менден көзүңдү айырба тургун, эгерде жаян чыкса ат,-деп мага жаасын бери өзү сууга кирди. Мен жигиттин кыз экенин анык били сүйүнгөнүмдөн жаяндын келерин унутуп коюптурму. кызды жаян тартып кетсе болобу! Ошентип кызымды ажырадым, ченде жок күйдүм, быштым, бир колумдан эмне келмекчи, күчүмдү ыйлоого чыгардым. Кыздын куржундагы алтыны жана боз жоргосу мене

Жагым кыбыла болуп, ушул даражага жетип,
арчуу болдум.
Келип-тозоктон ажыраткан ошол кыз менен бирге
арчуу чай ичпегениме, бир сырдашып
тешпөгөнүмө армандуумун, бул арманбы, жокпу?
Аи, ай!-деп сөзүн аяктады.

Үч жолдош

Бир жерден үч киши аттанып, бир жерден үчөө тен
келип, булар сөзгө келип, бири-бири менен
сүйлөшөт. Биринчиси:

Аи жаңда жок уурумун-дейт.

Экинчиси:

Аи жаңда жок баатырмын-дейт.

Үчүнчүсү:

-Мен жанда жок байкагычмын. Мен отун бар деген жерде отун, суу бар деген жерде суу, эл бар деген жерде – эл бар, кыскасы бар деп айткандарымды баары бар, баарын караңгы, жарыкта болсун жазба табам,-дейт.

Ошентип узак жол жүрүшөт. Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп бир жерге келгенде бакагыч жолдошторун.

-Менин шакегимди алып атымдын басып кеткен изин көөмп кеткиле, кайта келиште жазбай табам,-дейт. Баатыр менен ууру баягы шакекти байкагыч айткандай жерге көөмп андан ары кетишти. Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп бир оокумда баатыр менен байкагыч жанда жолдош ууруга:

- Сен уурулугум ашык дейсиң, эмесе өнөрүңдү көрсөтүп хандын казнасынан аттын башындай алтын уурда кел,-дешет.

Бир күнү ууру түн жарымында хандын казынасына кирмек болуп келе жатса, шаардын четинде бир келип отуруптур. Көрсө, ал хандын кызы экен. Ат башында алтынды алып бир жигит менен качмак болуптур. Ууру келер замат кыз:

- Жүр, кеттик,-деп атка минип жөнөшөт. Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп ууру кыз менен баягы жолдошторуна келип:

- Ээ, баатырлар, ата казынасы кызбы, же алтынбы? -Ата казынасы кыз,-деп жооп беришет.

Баягы үчөө кызды ээрчитип жүрүп олтуруп бир жерге келгенде байкагыч:

- Ой, баатыр, баягы шакекти менин атым басып калды, ала кой!-дейт.

- Калп айтпасаңчы, атыңдын бутунун астындагы шакекти кантип эле биле койдун?-дейт.

Байкагыч:

-Атыңдан түшүп, батыраак кара,-дейт. Баатыр түшүп изин караса, шакек жатат.

Баатырлар бир жерге келгенде жаан жаайт. Байкагыч пен ашкан ууру баатырга:

— Сен баатыр эмессиңби, мүрзөдөгү жыгачтарды тин кал, дейт. Ошентип коюп ууру дароо барып иштешинде болуп, баткакка оонап, төбөсү ачык рең кирин кетет. Баатыр болсо бир бейиттин жанына рын муштагылап жыгачты алып, бир тең отунга теңрип, бүтүн үзөңгүгө саларда, ууру кыйкырыкты

— Сен майды айдап, майды чайнап жүрөсүң, биздин үбүңгө колоко кылган жыгачты да аласыңбы?!-деп сазан алат. Ошондо да баатыр кабагым кашым

— Сен эрте өлүп кудайга бардың, сага теңелип биз да сен өлүңүбү,-деп ууруну жыга муштап, отунду арта мен жанбаракат кете берет. Жүрүп отуруп, жүрүп түн кыт үчөө бир айылга келишип: “Кимибиздин күбүз күчтүү”-деп казыга калыстыкка барышат. Ар мен өт өнөрүн төкпөй-чачпай айтып беришет. Онда кына булардын өнөрлөрүн угуп отуруп: “Армантай баатырдын өнөрү ашык экен,-деп кызды тырга берет.

Макмут

Илгери бир Макмут деген киши отуз эчкиси менен аялы экөө оокат кылуучу экен. Ал киши ар күнү эр менен мөөнгө жуурат куюп алып, эчкисин жайып кетет. Ошол убакта бир карышкыр, бир түлкү болуптур. Түлкү келип Макмутту куйругу менен жыга чап жууратын ичип, карышкыр тиштеп жыгып алып эчкисин жеп кетүүчү экен. Күнүгө экөө ошентип жүрүп берип он беш эчкиси калат. Макмут өзү ачка болуп жүрүп, арыктап бүтөт. Бир Кара дөө деген дүң Макмутту:

-Эртең сиз биздин үйгө конокко барыңыз,-деди.
Дөөдөн коркконунан эртеси бармак болот. Макмут үйүнө келип, аялына:

-Кара дөө келгенде жакшылап чай бергин, андан кийин эшикке чыгып: "Макмут, бул конокко эмне салабыз",-деп кыйкыргын. Анда мен коктуду
-"Мурунку дөөнүн башын сал, кийинки дөөнүн төмөн"

ал ат келсе, алдагы доонун сан этинен кесип сал”
деп кыйкыраган,-деп жоо акылдашып алды.
Ал келгенден кийин Макмуттун аялы чай берет, андан
кийин ашкыкка чыгып:

- Макмут, эмне эт салам бул конокко?-деп кыйкырат.
Ал Макмут:

- Мурунку доонун башын сал, кийинки дөөнүн
дөөнү сал, ал ат келсе, алдагы олтурган дөөнүн сан
этинен кесип сал,-деп жооп берет. Бул сөздү угуп, Кара
деп кыркыраган Макмуттун жаман кара үйүн мойнуна
алып алган беконч качып жөнөйт.

Кара дөө кетип баратып баягы түлкүгө кезигип
турат. Анын аябай качканын көргөн түлкү:

- Эмне качып баратасын, бегим?-деп сурайт. Анда дөө:
Кыркыраган бир Макмут деген алптан качып баратам,-
деп. Анда уюганда түлкү кыт-кыт күлүп:

- А кокуй, анын такыр алы жок, мен куйругум менен
ага чаап айрашын ичип алчумун,-дейт.

Ал, кайра айтасын ал жанда жок күчтүү,-деп дөө
жүзөт. Түлкү бербой жатып ээрчитип келе жатканда,
аңгыс алдынан чыгып:

- Кайрап досум, жарайсың ишке, качкан дөөнү алдап
көптөн келе жаткан гурбайсыңбы?-деп кыйкырат.
Ал түлкүнү башка бир чаап өлтүрүп, өзү качып бара
тып. Кара дөө деген атагым болсо, ушу Макмуттан
ата дегенден корокчо, өлгөнүм жакшы эмеспи”, деп
инек эскерип башынан кулап өлөт.
Ал кыркыраган “билегин күчтүү бирди жыгат, билими
өтүү мүнөздү жыгат” дегендей Макмут алы жок болсо
аңгыс менен жоосун жеңип, аман калган экен.

Жээренчинин баласы

Жээренчинин баласы өтө жоош экен. Жаныбек хан Жээренчеге:

- Жакшыдан жаман туулабы?-деп айтат. Анан Жээренче:

- Жакшыдан жаман туулбайт,-дейт. Мунусу кандай да оюна алып ойлонуп жүрүп, Жээренче чечен өлгөндү кийин бир нече жылдар өткөндө Жаныбек хан калмактарга каршы жортуулга бара турган болу. Жээренчинин баласына “Душманга каршы урушабыз биз менен жүрсүн” деп, адам жиберип, кабар кылды. Жээренчинин баласы жаш бышты атты минип, эл менен кошо жортуулга барат.

Урушат. Душмандары – калмактар күчтүү болу. Жаныбек хандын аскерлери тымтыракайы чыгып калып баштайт. Качып келе жатканда кандын аты жүрбө калып, колго түшө турган болот.

Ошондо Жээренчинин баласы:

«Тамыр, жүрбөй калган атыңызды мага бериниз, эи кинге атымды тартуу кылып, биротоло беремин. Эи колго түшсөм эч нерсе эмес, сиз колго түшсөңүз, калмактын канын чаап аламын деп барганда, эли каны беттеп, каны колго түшүп калды» деген элди кыргызан түбөлүк жаманатты сөз калар,-деп минген кан берип, жүрбөй калган кандын атын Жээренченин арасы минип, хан аман калыптыр. Жээренченин баласын жоош көрүп жүрүүчү элем, Жээренченин айтканы дурус экен,-деп кан Жээренченин сөзүнө айран калган экен.

Акыл Карачач

Индирки заманда Каракан деген кан болуптур. Бир күнү Каракан өзүнүн кол астындагы элдерди чакырып келип, келип сурай турган үч суроом бар. Ошол суроого кан берген адамга ат башындай алтын беремин,-деп

өзүнүн карамагындагы элдерге кабар кылат. Канди мамлекетиндеги эл чогулгандан кийин:

-Биринчи, дүнүйөдө эмне таттуу? Экинчи, дүнүйө эмне катуу? Үчүнчү, дүнүйөдө эмне оор?-деп элге сур берет.

Ошондо бир балыкчы чал:

- Мен табамын суроонузду. Убадаңызды бузбасан менин бир Карачач деген кызым бар, мен үчүн ош айтып берсе болобу?-дейт. Андан Карак
-Сиз үчүн кызыңыз айтып берсе болот,-дегенден кий экинчи күнү балыкчы чал кызын ээрчитип кел
Кыз:

- Таксыр каным, “кандын суроосуна жооп бер”,-д атам ээрчитип келди, суроонузду айтыңыз, жо берейин,-дейт. Кан баягы суроолорду берет. Карач ойлоно калып чечмелеп кирет.

- Балдан ширин – жигиттин алган жары, ташт катуу – жокчулук, жокчулуктун зары. Чын убададан оорду көрө албадым! Мен деңиздин жээгинде балыкчы чалдын кызымын. Картаң ата-энемдин менд башка баласы жок. Атамдын балыктан башка күндөл тапкан табышы жок. Мен атама жардам бер деңиздин жээгинде атам менен жүрөмүн. Атам ч энем кемпир, экөө мени “кызым, сенден башка көр күнүбүз, жыттар жытыбыз жок”, деп дайыма ма жалынып, экөө ортосуна алып жатышат. Атам мен энеме менден жакыны жана аларга менден ысык нер жок экен го деп ойлочу элем. Эртен менен ойгонгон карасам, мен четте жатып каламын, ошону көрүп ба канча жакшы, абдан ысык болсо дагы, эри мен аялдан жакын” боло албайт экен го деп ойлойм. Экинчи жокчулук таштан катуу экен деп айтканы кайсы бир убактыңарда атам балыктын чабагын да а албай, үйгө сабыры суз кайтат. Ошол убактылар үйгө атамдын курбу курдаштары келип калганда, там бере албай, “айжокчулук” деп, капаланып олтурт

өмүрү болучу. Ошондуктан, жокчулук таштан катуу
чи то деп ойлоймун. Үчүнчү, убада оор дегеним,
ууу менин айткан сөзүмө сиз убада кылып, убаданы
м албай мага ат башындай алтынды бергени турасыз.
инишуктан, барыдан убада оор экен деп ойлоймун.
инишуктан: "Суроомо туура жооп берди", деп
инишуктан боюнча кызга ат башындай алтынды берген

1. Абдан кийин кан кызга:

Үч күндөн калтырбай атанды мага жибергин. Сен
кийин жайып билет экенсиң, менин сөзүмдү
уудатпай койбогун,-дейт. Карачач кыз болсо кандан
ни ат башындай алтынды үйүнө алып барып, атасы
мен инеши кубандырды.

2. Үч күндөн кийин канга берген убадасы боюнча кыз
из атууун жиберет да:

Кан инеши суроо берсе жооп бериңиз, эгер кыйын
бол берсе турган болсо, "үч күнгө чейин уруксат бер"
Кызга үйүнө келерсиз,-дейт.

3. Инеши чал канга баргандан кийин кан аны ордосуна
тартип алып:

4. Чал, кетээ кызга ат башындай алтын бердим,
ини инеши көп дүңүө беремин. Жокчулук менен өмүр
өртүнө аялым экенсиң, сени өмүрүнчө байлыкка
барам. Менин мурун тогуз аялым бар эле, бир да
инишуктан болгон жокмун. Эми айтарым Карачач
кызга мага бергин, мен эрке токол кылып алайын,-

5. Чал:

6. Инеши кызымды токолдукка сатып, көп мал
инишуктан дара өзүмдүн күндөлүк эмгек кылып,
инишуктан балыгым артык эмеспи,-дейт.

7. Инеши ванчына ачуусу келип:

8. Магана дара тарткыла,-деп желдеттерине буйрук
9. Ошондо чал абдан коркуп, кандан үч күнгө
инишуктан алып, үйүнө кайтмак болот. Кетээрде чалга кан:
10. Үч күнгө чейин сөзүмдү орундатпасаң, баары бир

курулгандар ушул калыбында турат. Тирүү кутулам деп ойлобогун. Мен айткан сөздү аткарып, кызын бересиң,-дейт. Чал корккон бойдон сандалып балбай үйүнө келет да тескери карап жаткан жерин кынылдап ыйлай берет.

Кыз атасына:

-Ээ ата, ыйлабаңыз, “миң күнкү өлүктөн, бир күн тирик артык” деген бар. Ата, кайта канга барса сөзүнө макул дей бериңиз. Көп берсе алтын албаң. Кан кызыңды бергин деп, сизге айткан чыгар. Анда сөзүңгө төмөнкүдөй малды берсеңиз, мен кызымды беремин. Ал гана жооп берип кайтыңыз. Ал калың: биринчи кийиктин он улагын, жыйырма түлкү, отуз карышкы, кырк арстан, элүү ат, алтымыш чидер, жетимиш аркы, сексен каны жок кургаган жүрөк берсин деңиз. Ушул берсеңиз, мен кызымды беремин! “Эң алды менен мурунку жок, картаң молдого кызым экөөңөр никеңер кыйдыргыла деңиз”, -деп айтаар сөзүн үйрөтүп, атас жөнөтөт. Кызынын бул сөзүнө чал аң-таң калып, кан барганда коркуп жатып араң айтат. Чалдын сөзүнө кан кубанып, сыйлыкка деп көп алтын берет. Калган малды дагы таап беремин деп, чалды үйүнө кайтарат. Көзүнө караштуу вазирлерин, карыяларын, билимдүү көсөмдөрүн жыйнап алып, алиги чалдын айткан сөздөрүн кандай кылабыз деп акылдашат. Отуруп адамдардын ичинен бир чал туруп:

-Түлкү, карышкырды кармоо оңой, арстанды кармоо кыйын,-дейт. Андан кийин бир карыя тура калып: - Муну айткан кыз Карачач арстанды кармоону да билет. Кызды алдырып сурайлы,-дейт. Кан макул болуп Карачач кызга киши жиберип алдыртат. Карачач келгенден кийин, кан:

- Жырткыч айбандардын сага жана ата-энеңе эмне кереги бар? Андан көрө алтын алын, ата-энеңе берсең жеп-ичип, жыргап жата бербейби,- дейт. Анда кан Карачач унчукпай көпкө олтурду.

Жоомарт

Илгери, илгери бир кандын үч вазири бар экен. Бир күнү вазирлерин сынамак үчүн кан:

- Вазирлерим, менин силерге бере турган суроом бу кандай адам жоомарт болот? Малдуу, бай адам жоомарт болобу? Силер мага айтып бергилечи,-деди экен.

- Дүнүйөсү көп болбосо, малы жок болсо, эч кандай адам жоомарт боло албайт. Малдуу жоомарт боло Колунда жок болсо, кандай мыкты адам болсо дагы мен жоомарт боломун деп, аракет кылганы менен боло албайт,-дешет.

Андан көп күндөр өткөндөн кийин кан жаман кийин кийип кайырчы болуп, "вазирлерин сынап көрөйүн деп бир күнү түндө бир вазиринин үйүнө барды. Үйүнө кирип барганда эле вазирини кабагын бүркө

Өмүр кылып жүрөсүң, кет,-деп кыйкырат. Кайырчы
качан кин белегедө кыйлап туруп:

— Тамагым жок, батамды берейин,-дегенде вазири
мен тамактын калдыгы калган экен ошону берет да:
Кетсин,-деп жиберет. Андан кан чыккандан кийин,
мен бир вазиринин үйүнө барып, кайырчы болуп
жак турайт. Ал вазир дагы:

— Кетсин,-деп тилдеп, кургап калган нандын
калдыктарын берет. Аны менен жүрүп олтуруп, кан
мен бир үйгө келсе, ал үйдө бир кемпир бойго жеткен
качан кин олтуруптур.

— Көңү кылып жүргөн кишисин?-деп сураганда, кан
качан:

— Мен кайырамын, кайыр тилеп жүрөмүн.
Калганым каттайын деп келдим,-дегенде жигит
өшкө жүгүрүп чыгып:

— Кайырамы аяк кетпесиз, биздин үйгө жатыңыз!-дейт.
мен жигит энесине:

— Бүгүн алып келген койлорубузду бирөөнү союп,
качан кин конок кылалы,-дегенде энеси макул болот.
качан кин:

— Кетсин кыйлап, бир коюбузду союп берели дедик эле,
качан кин калдыгыңды бериңиз,-дегенде кайырчы
качан кан:

— Кайду кайдап алдынар, коюнар көппү?-деп
качан кин:

— Мен бир байдын малын багып жүрүп, бир жылдык
качан үйүм беш кой алдым эле. Ошол койлорду бүгүн
качан кин, кайду кызык көрүп жатпай карап олтурдук
качан кин:

качан кин:

— Мен койдуу жүрөгүм гана жечү элем. Бир кой
качан кин, бир койдуу жүрөгүнө мен тойбойм, этин
качан кин:

качан кин, эшикке жүгүрүп чыгып, энесине:

-Эне, кайырчы жүрөк гана жейм дейт. Бир койду жүрөгүнө тойбойм дейт. Кайырчыга беш коюбузду туюсоюп, жүрөгүн берели, кайырчы бечара тойсун, этти өзүбүз жеп, же сатарбыз,- дегенде энеси макул болду. Жигит беш коюн тең соёт. Беш коюнун беш жүрөгүн салып, кайырчы ыраазы болсун деп бышырып берди. Кайырчы бир гана жүрөгүн жеп:

-Мен өзүм жүрөктү бул жерге олтуруп жалгыз жашаганым болбойт, балдарым ач, балдарым менен бир олтуруп жейин,-деп калган төрт жүрөгүн үйүнө алып кетмекчи болот. Анда жигит:

-Мейлиңиз, ыраазы болсоңуз болду,-дейт. Кан кыял боюнча башка кишилерге көрүнбөстөн өзүнүн кандык ордосуна барып, жигиттин берген төрт жүрөгүн вазирилердин берген нандын кургаган калдыктары жана башка артып калган тамактарын алып барып, жашаган отурган жериндеги сандыгына салып коет. Бир нече күндөн кийин, кан эки вазирин чакыртып алып, кыял союп жүрөгүн берген жигитти да чакыртып алат. Канвазирилерден:

-Марттык эмнеде, дүнүйөдөбү же адамдын өзүн сөөгүндө бүткөн марттык болобу?-деп сураган вазири:

Марттык дүнүйөдө болот. Кимдин дүнүйөсү көп болсо, ошол март болот,-дейт.

-Силердин дүнүйөңөр барбы, же жокпу?-деп сураган кандын суроосуна вазири:

-Биздин дүнүйөбүз өзүбүзгө жетиштүү. Дүнүйөңөр арбын,- дейт.

Вазирлерине кан ачуусу келип:

- Палан убактыларда кайырчы болуп, силердин үйүңөргө барган мен болчумун, кана силердин марттыгыңар, дүнүйөңөр көп болсо, тамактын калдыктарын, сындырылган нандын күкүмдөрүн берген белеңер,-деп аларга баягы каткан-куткан нандарды көрсөтөт.

Бир март деп, мен үйүнө барганда малай жүрүп,
би көргөн беш коюн союп, жүрөгүн бышырып берген
деген айы, деп кан эки вазирни ордуна түшүрөт:
Жигитке малай эмес, ал адамдын сөөгүнө бүткөн
малай болот!

Жигитти кан малай жүргөн жигитти вазир кылып

Жоомарт жана Адил

Бирин, бөгөрүн бир кылымдарда жанаша жашаган
Жоомарт жана Адил деген хандар өткөн экен.
Жоомарт кан калкына карамдуу, элди тегиз көргөн,
Адил жашасын деген киши болгон. Бул хан бир күндө
Жоомарт түшкө дейре иштеп, калган убактысында
"аралай, ач, жылаңачтар жокпу" деп жүрүп
жүрү экен. Күндөрдүн биринде талаа-түздөгүлөрдү
жүрүп жолдо жатса, суу ичип жаткан эшекти көрөт.
Жоомарт караса арка-башы жоор, арык, алы кетип
айткан экен. Жоомарт "бул эшек элге кызмат
айт, унан жолу эмгектенген, ошондуктан ушул

абалга жеткен”, деп ал эшекке күмүш жүгөн калып алып барып, өз сарайына бактырып коюп. Ошол эле мезгилде Адил деген кара кылды как жарып “бул алыс, тигил жакын” дебеген хан болгон экен. Сурак сураганда “өзүмдү көрсө сүрдөнөт, сөзүң жаңылат, же кошомат кылат”, деп суракты көшөгөнүн ичинде олтуруп алып, жүзүн элге көрсөтпөй сураган экен. Бул эки хандын вазирлери, кеңешчилери ханды бири бирине ушактап, чагымдап олтуруп, экөөнү уруштурат.

Ошондо Жоомарт хан элине “Адил хандын колу кыска экен, силер бөөдө кырылып каласыңар, андан көрө качкыч кетейин, силер кол көтөрүп багынып бергилеңер, ошондо кырылбай эсен каласыңар”,-дейт да качкыч кетет. Ал качып барып, ыштыкка кирип бекинет. Ошол ыштыкка жакын жерде бир бечара аялы менен жашаган экен. Бул экөөнүн эл орунга олтургандагы сөздөрү далдаадан уккан Жоомарт, алардын үйүнө таштап жамынып кирип келип:

- Элиңерде эмне жаңылык бар?-деп сурайт. Бечаралар:

- Эки хан урушуп, Жоомарт хан качып кетиптир. Адил хан “Жоомарт ханды ким кармап берсе, Жоомарттын салмагындай болгон дилде беремин” деп жар чакыртты, болгон жаңылык ушул, мындан башка жаңылык жок,-дейт. Жоомарт хан:

-Ошол качып кеткен Жоомарт менмин, менин бузуку, же бир митаам, же бир зөөкүр таап алып ханды алып барып, анын алтынын алып жыргайт. Андан көрө силер менин эки колумду артыма байлап, мойнуңду чылбыр салып, бириң жетелеп, бириң шыйракка чыгып айдап, ханга алып баргыла да, анын алтынын алып убай көргүлө,-дейт. Анда тиги бечаралар:

-Сизди жалдыратып алып барып көргөн оокатыбыз курсун, ушул эле оокатыбыз жетет,-дейт. Жоомарт:

лер ми алып баргыла, менин каныма силер забын
бойбунар, турмушуңар оңолот. Адил болсо менин
нани забын болот,-дейт. Жоомарттын сөзүнө макул
тунуу, эки бечара аны бири жетелеп, бири айдап
жа жүрүшөт. Баратканда алдынан зөөкүр чыгып

бул шим? дешет. Эки бечара:

Бул баягы качып кеткен Жоомарт хан, кармап
алып алып баратабыз,-дейт. Тигил зөөкүрлөр
бечарадан Жоомартты жулуп алып кетишет. Жолдо
отканда дагы башкалар алардан жулуп алып
кетет. Оңтунун олтуруун Жоомартты Адил ханга 20-
дани жетелеп барат. Адил хан Жоомартты
элге салдырып.

Ким алып келди?-деп сурак кылат.

Жоомартты мен алып келдим,-дешип баягы
инен бири жулуп алышкан жыйырма киши
сүйүшөт.

Эл башын аңгиттери Жоомартты зындандан
алып алышет. Адил хан ким кармап келгенин
айт. Мени булар алып келишкен жок, мени кармап
алып келатканда мына бул кишилер кемпир,
эки иршүктөн тартып алышкан, эмгек мына бул
араларынакы деп, кемпир менен чалды көрсөттү.
Эл бул кемпир, чалга Жоомарттын салмагындай
ай берет. Кемпир, чал Жоомартка алкыш айтышып,
анжардан кудуңдап жолго түшүшөт.

Булар эени эмнеге алкап кетип баратышат,-дейт
эл хан Жоомарт Адил ханга болгон окуяларды
айт берет. Адил хан “ушундай элине кайрымдуу,
элге дини берген, эл үчүн туулган адамды
үчүгө болбойт, биздин ичибизден чыккан
булар уруштурган турбайбы”, дейт да Жоомартка
алкыш койганын, тагына мингизип хан көтөрөт, өзү
назар болот. Бул эке эл ичиндеги бузукуларды,
алкышарый, кара ниеттерди тазалап жок кылышат.

Ошондон кийин эки эл бир нече кылымдар тынч жашап калган экен.

Сыйкырдуу сака

Илгери-илгери миң койлуу киши менен жүз койлуу киши кошуна жашайт. Койлорун балдары кайтарганга жүрөт.

Күндөрдүн бир күнүндө миң кой кайтарган бала менен жүз кой кайтарган бала койлорун эки бөлөк жакка коюп, чүкө ойношот. Кечке ойноп, жүз койлуу бала чүкөсүн бүт уттуруп, бир сакасы эле калат. Ошондо гана кайтарган кою эсине түшүп, койлоруна келген баарын карышкыр кырып кетиштир.

Үйүнө баргандан коркуп, бала бир үңкүргө түшкөн. Курсагы ач, ичерге тамак жок, кою кырылып, чүкөсүн уттуруп, ичи күйүп уктап албай коёт. Ошондо сакасы колуна алып: “Сакам, сен да жакшы конбой койлор мен да жакшы ойной албадым. Чүкөмдү уттурганым келгенсип, койлорду карышкыр кырып кеткенге карачы. Эми кантип жан сактайбыз? Эт, май, сүзү кийим-кечекти кайдан табабыз? Атаңдын көрүңүз кайра жүз койлуу болсок, чүкө ойногонду көрүңүз жакшылап кайтарып жүрөр элем”, -деп көз жашы менен сакасына тамчылатат. Ошентип санааркап жатып уктап кетет.

Эртең менен эрте ойгонуп, бала өз көзүнө өзү ишенбейт. Тегерете койлору жуушап жатат. Бала сүйүмүнө койлорун айдап үйүнө келет. Бирок кечээ болгон окуяны ата-энесине айтпайт. Дагы кой жакка чыкканда кечээ койлорун карышкыр кырып кеткенге уктап калса, койлору жуушап жатканын миң койлуу балага айтып берет. Миң койлуу бала укканын ата-энесине айтат.

Миң койлуу киши сыйкырдын баары жүз койлуу киши менен бирдей экенин билгенден кийин, эки эл бир нече кылымдар тынч жашап калган экен.

...нени савасында экенин билип, дагы байыгысы
... да, өз баласына: "Тиги жолдош баландын
... бүт чүкөсү берсең да, бир койго сатып алсаң
... бер", дейт. Эргеси бала бүт чүкөсүн бир сакага
... атып алып келип берет. Саканы колуна
... баласы экен: "Миң коюбуз эки миң болсо экен,
... баарынан бай болсок экен, айланайын сака,
... берсе көрө", деп тилеп, экөө тең таң атканча
... кантон кыбайор экен деп тирмийип карап турат.
... да атат. Көрсөткө келип, койлорун караса,
... биринчи калбай кырылып калганын көрөт.
... келип, саканы отко ыргытат. Сака отко
... жарк этип жалын чыгып, жалындын
... бугу чыгып, токойго чуркап

Толгочу

...нени бир келди болгон экен. Бир күнү аялы:
... бир жерден ичерге тамак, киерге
... болдо. Агаргып көйнөк кийбесем,
... качанкыга чейин эле эч

нерсеге жетинбей, жорудай болуп жүрөмүн,-де күйөөсүн, жемелейт.

-Мен кайдан оокат таап келейин, бирөөлөр ма оокатын бекер бербесе, эмне кыл дейсиң. Айткандай кылайын -дейт күйөөсү. Аялы күйөөсүнө бир жоолук менен кырк кумалак берди да, ушуларды ала эки жолдун кошулган бурчуна барып олтургун. Жоолукту алдына жайып койгун, кырк бир кумалак жоолуктун үстүнө чачып таштагын. Ары өткөн, бери өткөн кишилер:

“Ой, бул эмнең, эмне кылып олтурасың?” деп сурашат. Ошондо сен “ушул кумалак менен элди жоголгон малын табамын, мына бул чачылып жаткан кырк бир кумалакты “төлгө” дейт”, деп жооп бергиле деди.

-Жоголгон малын кантип табамын, эч нерсе билбесем эмнени айтамын,-дейт күйөөсү.

-Бирөө мен кой жоготтум, коюмду таап бергин деп келсе, сен кумалактарды колуна алып туруп жоолукту чачып таштагын да, оозуңа эмне кирсе ошону алып бергин. Ошол айтканың үчүн алар сага акча беришет ошону менен оокат кылабыз! - деп аялы безилдеп шакылыктады.

Аялынын сөзү менен кедей эки жолдун айрылышы келип, жоолугун жайып коюп, ага кумалактарды чачып салып олтура берди. Эшегин жоготкон бир киши келди.

- Бул жерде эмне олтурасың?

- Мен төлгөчүмүн, элдин жоготкон малын төлгөчү салып таап беремин!

- Менин бир эшегим жоголуп кетти эле, ошону таап берчи төлгөңдү тартып,-деп баягы киши төлгөчүгө бет тыйын берет. Төлгөчү кумалагын жоолуктун бетине чачып ойлонуп олтуруп калат, эмне айтарын билбей оозуна эч нерсе кирбей, тунжурай түшөт. Төлгөчү илгери ооруп, ага табып санаа берип, айыктырган

... да, эшектин ээсин:
... санаа ичкен, дейт.

Менин өзүмгө эшегим табылабы же табылбайбы,
... санаа ичкендей мен кесел
... эч нарум жок,-дейт баягы киши,
... сүйүшкөнү барып менин айтканымды кылгын,-ден
... санаа ичкендей жиберет. Баягы эшегин жоготкон
... үйүнө барып толгочүнүн айтканын кылайын деп,
... санаа ичкендей санаа тигинин ичин ала баштайт, тигил
... жерге барып олгура калса, аерден
... деген табыш чыгат. Ал: "бул жерде эмне
... деп кайра калса, өзүнүн жоголгон эшеги
... жерге жүрөт. Ал эшегин таап алып, сүйүнгөндөн
... таап алышы о келет.

... буу толгочу экенсиң, эшегимди таап
... деп үйүнүн дагы акча берет. Ошентип
... атылып кеткен экен.

Отунчу падыша

Бир заманда Султаналы деген отунчу болгон экен. Өзүнө ылайык кембагалдын кызы Умсунайга баш кошуп “эки бакыр, бир тукур” болуп оокат кылышат. Аялы көп кечикпей эле эркек төрөп бериптир. Баланын кубанычы менен жылаңач-жабык эстен чыгып кетет. Мырза аттуу баласы бат эле чоңоюп, он жашка чыгат. Султаналы үй-бүлөсүн, өз кардын тойгузуу үчүн “өлбөс оокат, чыкпас жан” дегендей, кара жанын карч уруп, күнүгө талаадан отун терип калаага сатуучу экен. Күндөрдүн биринде кылаңгыр чайга тоюп, өлбөс оокатка жан талашат. Койнуна бир көмөчтү салып жолду карата көп ойлорду ойлоп баш катырды. “Мен алтымыштан, кемпирим элүү жаштан аштык. Демек экөөбүз тең картайдык. Артыбызда керки, чогуу

айынап, атыбызды өчүрбөй турган тукумум Мырза бар. Жаштызымдын колун адалдап коюуга кудуретим келбеди. Атаганат!”-деп далай жерге келип калганын да ачу билбей калыптыр.

Отун алуучу жеринде эмне кыларын билбей, “урунарга жоо таппай, урунарга тоо таппай” жолдун боюнда сары санаа болуп терең ойго батып отуруп алат. Бир убакта ордунап ыргып туруп артын көздөй айыныт. Баратып кантип уулунун тоюн берүүнү ойлоду: “Кой, аздан акча жыйнайын, катып койгон камды таптакыр унутуп калбайын, күрүч, кой алып туруп, уулума той берип, элден бата алайын” деп кызык камга батты. Жолдо келе жатып көздүн жоосун алган кичүү куурайларга көзү түшөт. Ана-мына деп карап турбай Султаналы жол боюндагы шуудурап турган куурайларды оро баштады. Күндөгүсүнөн алда канча көп куурай жыйнап, бекемдеп танып, көтөрүүгө көп аракеттенип, кара терге түштү. Бир маалда эптеп дөңгө сүйрөп жеткирип, чарчап алы кеткендиктенби, аны ордунап кайра жылдыра албады. Бүткөн бою суу болуп, өзү кара терге түштү. Көтөрө албайт, көтөрүп тура калайын дегенде, башынан ашып айылануу кетет. Бир туруп ызаланып, бир туруп айыланды. Кандай жеткирүүнүн амалын таппай, кызыктай болуй жолду карап туруп калды. Жолдон өтүп бараткан жолоочу көрүп-билип тургансып Султаналынын кыжырын кайнатып суроо берди. Ал жини келип:

“Көзүң көр, кулагың керенби? Бооруң ачыса кыжырып бер, болбосо эмнеге куру сүйлөйсүң,-деп айынырып үнүн катуу чыгарды.

“Ачууланба, чабалдык кылба, билем сенин эмне айыныңды, балаңа той берүүнүн камын көрүп, азап берип, убара чегип жатасын. Сен куу жаныңды кыжырып эмне кыласың. Ыракаттан жүзүн көргөн кыжырып жок, дүйнөгө келгениңден кийин жыргайм деп

ойлосоң боло. Отунчум куу жанынды кууратпай мени акылыма көн. Тетиги чоң ташты көтөргүн, астындагы чуңкурга колунду салсаң бир тасторкон, бир бешмант бир сака бар. Ошолорду алгын, көктөн тилегени жерден табылат.

-Аларды шаарга сатамбы?-деп Султаналы сураганда жолоочу:

-Кокуй, андай кыла көрбө, кайсы тамакты көңүлдү түшүрсөң ошол замат даяр болот, каалаганча жер тасторконду кайра катып коюп жүргүн. Бешмант кийип алсаң, эл көзүнө көрүнбөй каалаган жерге жетесиң! Саканы болсо, башыңа кыйын иш түшкөндө курал кыл. Саканы тамдын төбөсүнө коюп туруп аны артынан өзүң чуркап бар. Сака түшкөн жерде эшик ачылып калат. Ичине кирип ылдый түшсөң адамды көңүлүн чайыткан бак пайда болот. Ортосунда чок жолу бар, жол менен басып баратканда оң жагыңды карасаң бышып жетилген мөмөлөрдү көрөсүң. Бирок сол жакка карабай, ар убак оң жактын мөмөлөрүн жок. Сол жактагы мөмөнү сага мурда ким жамандык кыла ошолорго берип жедир. Аны жегенден кийин алар таш болуп катып калат. Каргап туруп берсең, сен жаман санагандай болот. Кыскасы кандай ойлосоң ошондой болот,-деди дагы жолоочу көздөн кайым болду. Султаналы: “өңүмбү, түшүмбү”, деп бир топко дай болуп туруп калып, араң-араң эсине келди. Султаналы жолоочу айткан чоң ташты ордуна жылдырып коюп, дагы колун ийинине чейин төмөң карай салып, төмөнүрөөк жибергенге коркту. “Колумду улам салам деп отуруп, өзүмдү сордурбайын, кой кемпиримди жардам бергенге алып келейин” деди. Үйүнө барып кемпирине сүйүнчүлөп, “жүр, кемпирим” деп, алып келди. Султаналы чөк түшүп отурду да, артынан кемпирине этегин карматып.

-Сак бол, кокус мени ары карай тартса, сен бери карай тарт, андай кылбасаң мен өлдүм,-деди. Кемпири ээгин

тешеп, Султаналыны бекем тартып, кыйналып
ысталып туруп тасторкон, бешмант, саканы сууруп
алып чыкты. Кубанычтары койнуна батпай, абдан
күйүүштү.

Кемпирим эмне жегич келет?-деп жалт карады.
Түсүнөй:

Сары майга бышырылган каттама болсо!
Мен да ошону каалаймын,-дей салды Султаналы.
Нан мен сары майга бышырылган каттама чык,-деп
тасторконду ачты эле, тасторкон толду, өлгөнчө жеп
төшөштү.

Иягы жолоочу айткандай жеп бүтүп, кайра жаап
көшөштү. Айт тамактар болуп, береке жайнап
арахаттын жүзүн көрө башташты. Анан бешмантты
алып, Султаналы шаарга чыкмакчы болду.
Бешмантты алып, жолоочу айткандай эч кимге
көрүпбөй шаарга кирип барды. Султаналы шаарды
аралап, бир жерди караса набайчы нан чыгарып
көтүргүр, “ушундан бирди алып көрөйүн, билинер
бекем, билинбес бекем”, деп нанды алды дагы, тьяк-
бьякка карап көрдү. Бир аз басып, кайра турду,
набайчы аны менен иши да болбоду.
Султаналы дагы сынап, бир киши алма сатып отурган
жерден алмасын алды эле, эч ким көрбөдү. Андан ары
бай саткан жерге келип, оюндагысын алып, керек
дегенин колуна кармады. Бирок такыр адамдын көзү
чалбады.

Султаналы кездеме саткан соодагердин жанына келип:
“Бул адамдын акчасын алайын” деп ойлонуп, коюн
көчүна тыгып акчаны ала берди. Бул дагы көргөн жок.
Анан Султаналы келатса, базарда чөнтөкчү уурдаган
акчасын санап туруптур. “Мейли бул дагы бирөөлөрдү
какшаткан акча”, деп анын дагы акчасын, алды.
Ары барса, кай бирөө какшап, кай бирөө боздоп
күрүшөт. Султаналы абайлап канча жоготсо, ошончо
акчаны орундарына салат. Андан ары сыйкырдуу

бешмант менен жүрүп отуруп кайыр -тилеген пенделердин арасына келип баягы акчаларды берип отуруп, аны дагы апың-упуң кылды. Жолдо келе жатып Султаналы бир казыга кезигип калды. Казынын башындагы жибек жоолугуң алып жаман чүпүрөктөрдү ороп койду. Казы бул ишти байкабай жүрө берди, ары өткөн, бери өткөндөр шылдың кылышып шермендеси чыкты. Сыйкырдуу бешмант менен аман-эсен Султаналы үйүнө келип болгон иштердин чыпчыргасын коротпой аялына айтып берди. Арадан көп убакыт өтпөй Султаналы: “Эми саканы сынайынчы”, деп үйүнүн үстүнө чыгып, жолоочу айткандай саканы атып жиберип, анын артынан өзү келди. Шарт этип эшик ачылып, мөмөлүү бактар көрүндү. Мөмөлөрдү көрүп, айран таң калып, оң тарабындагы жемиштерди татып көрдү. Жолдун сол жагындагы ашпурт, анжыр, алмаларга көзү түштү. Самсаалап турган анжырдан бирди үзүп алып, өзү жебей: “Умсунай муну жакшы көрүүчү эле”, - деп сүйүнгөн бойдон кемпирине аласала алып келди. Умсунай “жеп коеюн” деп, оозуна салаары менен мышык болуп мыялап калды. Султаналы аргасы кетип, айласы түгөндү. Умсунай дубалга чыгып, эмне кыларды билбей жалдырап турду. “Бир анжырдын азабынан кемпиримден айрылдым”, деп кокуйду үстөккө-босток айтып, эстен танды. Аргасы кетип көзү карайлап, баягы сакасын калчал, бактын оң тарабындагыга барып, анжыр, ашпурт, анар, жүзүм терип алды дагы, бирден мышыкка зордоп жедирди. Анжырды жегенден кийин кемпир өз калыбына келди. Султаналы сүйүнүп, “Кемпиримден бөөдө ажырап кала жаздадым”, деп мөмөлөрдүн кандайы дабаа, кандайы залал боло турганын жакшы билди. Султаналы сыйкырдуу бешмантты көп кийин күндө базарга барат. Арам тамак соодагер, байлардын акчасын алып, кембагалдарга таратып берет.

Кембагалдар тоюнуп жыргашты. Кандын казынасын чыгартты. Короо-короо кой, өрүшү менен жылкыны пиритып, кедейлердин жарпы жазыла баштады. Жердин үстүндөгү жемиштер дагы калганы жок, утурумдук оокат үчүн Султаналы Умсунай экөө алтын саканы ыргытып коюп жер астындагы бактардын момоңөрүн сата баштап турмушу оңолду. Бир күнү Султаналы баласына той берип шаардын падышасын вазирлери менен чакырып ааламда жок адамдарды тасторкон жасап, аябай тан калтырды. Кетерде падыша Султаналынын сыйкырдуу бирдемеси бар экенин билип, анын сырын билиш үчүн: Мындан ары жакшы жүрөлү, келишип кетишип туралы, балким кудалашып каларбыз,-деп өзөр-мазир болуп айтты.

Султаналы кубанычы терисине батпай:

Кулдук-кулдук,-деп таазим кылды. Мына ушундан баштап падышанын кызы Айжамал менен Мырза көп ийной турган болду. Бир күнү Султаналы менен Умсунай бир жакка кетишип, баягы сыйкырдуу бешмантты үйгө унутуп калтырышат. Айжамал менен Мырза бышып турган коонго барат да таян кармап алып, Айжамалды жибербейт. Ошондо Мырза кызга боору ачып, сыйкырдуу бешмантты алып келип, коонду оюнча жеп, каалаганча алып кетишет. Бешмантты үйүнө коюп, Мырза билмексен болуп калды.

Айжамал болгон ишти төкпөй, чачпай атасына айтып кетти.

Сен ошол бешмантты алып келсен, алтындан сөйкө жасатып берем,-деп падыша кызына убада кылды. Мырза атасынын айтканын орундатып, сыйкырдуу бешмантты алып келип берди. Падыша сыйкырдуу бешмантты сынап көрүп, бекем катып таштады. Бир күнү Султаналы менен Умсунай экөө дагы аялчылап кеткенде, Мырза Айжамалдын астына

барбактап тасторконду жайып, түрдүү оокатты жайнатат. Каалаганча жешип, тасторконду кайра ордуна илип коюшат.

Айжамал үйүнө келип атасына сыйкырдуу тасторкон жөнүндө айтып берет. Атасы аябай кубанып кызына:

-Сага алтын шакек берем, ошол тасторконду алып келсең,-деп дагы жумшайт. Сыйкырдуу тасторкон да алынып келди. Султаналынын тырпы тышына айланып, бешмант, тасторкондон ажыраганына аябай капаланды. Ким колдуу болгонун дароо байкады. Алтын саканы ыргытып, анан өзү чуркап жердин алдындагы бакка барып, мөмөлөрдү эки-үч чакадай жыйнады. Кыштын кырчылдаган күнү падышага тартуу кылып алып барып берди. Баарысы аң-таң калып, жеп жыргашты. -Эртең дагы алып келем,-деп убада кылды. Султаналы бактын сол жагындагы мөмөлөрдү терип туруп падышаныкын көздөй басты. Султаналы:

- Мен бирден оозуңарга салам, оозуңарды ачып, көзүңөрдү жумуп тургула – дегенине падыша менен вазирлер макул болду.

- Падыша мышык, вазирлери ит болсун,-деп Султаналы шыбырап, колун бир силкип койду. Ошондон кийин баарысы айткандай болду. Падышанын тактысына өзү олтуруп, адил иш жүргүздү. Жоголгон буюмдарын таап, жаркырап-жайнап жатып калган экен.

Жез кемпир

Илгери-илгери бир эки кыздуу жесир аял болгон экен. Күндөн күнгө оокаты начарлап, бир күнү аял бир баланы оң колуна, бир кызын сол колуна жетелеп, оокат жасап жөнөйт.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп бир алачыкка туш болушат. Киришсе, төрдө бир териге оронгон кемпир жатат. Аял ал-абалын түшүндүрүп:

— Багар көрөрүбүз, барар жерибиз жок, бир жүргөн жайыбыз. Түнөп кетүүтө уруксат берер бекенсиз,-дейт.

— Менин эле үйүмдө жүрө бергиле,-дейт кемпир. Анан күндөн кийин алар кемпирдин үйүндө жашап калышат. Кемпир керээли кечке тери жамынып жата берет. Аял болсо, күнү-түнү менен жаны тынбай оокат жасап жүрөт. Күндөрдүн биринде кемпир:

— Жүрү, кийиз өтүктүн таманына салгандай чөп келди деп келинди токойго алып келет. Баягы чөп чон жулганы эңкейе бергенде кемпир койнунан келетин сууруп чыгып, бир саят. Отту чоң кылып

жагып, баягы келинди шишкебек кылып жеп коёт. Көрсө, ал кемпир киши жегич экен.

Кемпир алачыкка кирер замат кыздар:

- Апабыз кайда?-деп сурашат. Анда кемпир:

- Камырабай эле койгула, силердин энеңер өтүгүңөрдүн таманына салгандай чөп жулуп жүрөт, жакында келер,-деп коёт.

Өзү босогону аттаар замат коңурукка кирет. Кыздар ары оодарылышып, бери оодарылышып уйкулары келбей жатышат. Күтүп отурушуп, күтүп отурушуп, бир маалда кыздардын улуусу:

-Эмне энем кечикти,-деп тынчсызданып, токойду көздөй жөнөйт.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп токойго барса, бир жаңы эле өчкөн оттун ичинде адамдын сөөктөрү жатат. Ошол жерден энеси байланып жүргөн бүлөөнү, оттукту жана энесинин тарагын табат. Кыздар өпкө-өпкөсүнө батпай ыйлап, энесинин бүлөөсүн, оттугун жана тарагын алып кайра алачыкка келет. Жолдо келатын эки чымчык кармап келет. Кыздар чымчыктарды көшөгөнүн ичине кое берет да синдисин колдон жетелеп, тезинен күн чыккан тарапты көздөй бет алып качып жөнөшөт.

Ал эми кемпир болсо уктай берип, уктай берип бир оокумда ойгонсо, көшөгөдө бир нерсе бүлкүлдөйт. “Кыздар ордунда экен”-деп кемпир кайрадан уйкуга кирет. Кемпир жети күн, жети түн уктайт. Бир маалда курсагы ачканынан ойгонот. “Эми кыздарды жейин” деп, көшөгөнү ачса, ичинде эки чымчык тыпырап учуп жүрөт. Ошол жерден кемпирдин ачуусу аябай келип баягы кыздардын аркасынан кууп жөнөйт. Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп кууп жетип кармап турган болгондо улуу кыз:

-Эне, энекебай бизге жардам бер!-деп бүлөөнүн ийнинен алыс таштап жиберет.

Бүлөө түшкөн жерге чоң дарыя болот. Кыздар бир ойүзүндө, кемпир экинчи ойүзүндө калат. Кемпир сууга киргенден коркуп, өкүрүп, ачууланган бойдон кала берет. Кыздар артын карабай алдыга кетишет. Дарыя жети күн агат да, андан кийин кургап, ал эми бүлөө болсо, улуу кызга кайра барып калат. Кемпир кайра кыздардын артынан түшөт. Анын жакын калганын укканда улуу кыз:

-Эне, энекебай, бизге жардам бер!-дейт да, оттукту ийининен алыс ыргытып жиберет. Бир паста түштүз талаада бийик зоо пайда болот, тоо жети күн турат. Ошентип кемпир жете албай кала берет. Эже-синди артын карабай жүрүп олтурушат.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп баягы эки кыз бир аралга туш келет. Аралдын наркы ойүзүндөгү алачыкта жашаган бир кара кемпирди көрүп, эки кыз: Эне, бизге жардам берип коюңуз,-деп чакырышат. Анда баягы кемпир:

- Мени карап көргүлөчү өңүм сулуу бекен?-дейт. Кыздар:

- Биз көптөн бери адам көрө элекпиз, бизге өңүңүз дүндөн да жарык, колуңуз биздин эиебиздин колундай жумшак көрүнөт,- дешет.

Ошентип кемпир кыздарды суудан көтөрүп чыгат. Кыздарды кемпир өз кыздарындай багып жүрөт. Күндөрдүн биринде кемпир:

-Менин эки балам бар, алар мергенчилеп кеткенине бир нече жыл болду, ошол экөөнү таап келгиле. Токойго барсаңар бугуга чана сүйрөткөн эки бала көрүнөт, силер койнуңардагы бугунун терисинин өңүн сүйрөткүлө. Колуңардагы бугунун терисинин өңүн сүйрөт замат менин балдарым силерди ээрчип жөнөйт,- дейт.

Ошентип кыздар кемпирдин эки баласын издеп жөнөп, жүрүп олтуруп токойго келишет. Балдарды таппай көп кыймылчылыктарды тартып, акыры бир күнү араң

табышат. Балдар кыздардын койнундагы бугуну терисин көрүшүп, “апам бул кыздарды бизге жибер керек” деп кыздарга жакындашса, алар болгон окуя толугу менен айтып беришет. Үйлөрүнө келип улуу улуу кызды, кичүүсү кичүү кызды алып, жыргап жаты калышкан экен.

Байдын эрке баласы

Илгери, илгери бир байдын жалгыз эрке баласы болгон экен. Ал бала: “О атамдын ушунча мал дүнүйө-мүлкү; өзүмдүн сулуу аялым бар. Атам өлсө мен эчтемеден кор болбойм”, деп ойлочу экен. Баланын колуктусу акылдуу боло

түгөндү. Сен иштеп оокат тапсаң боло,-дейт күйөөсүнө.

Анда күйөөсү:

-Жо-ок, мен иштебейм, сени кайтарып олтура берем. Болбосо сулуулугуңа кызыгып бирөө алып кетпесин,-дейт.

Анда келинчеги:

-Жо-ок, мен сенден бөлөк эч кимге көңүл бурбайм. Сага мен бир гүл берейин, ошону жакаңан түшүрбөй тагып ал, эгер ошол гүл солуп калса, анда мени бирөө алып кеткени! Жок, эгерде солубаса, кетпегеним,-дейт. Бала аялынын бул айтканына макул болуп, бир шаарда жашаган үч бир тууган байга малайлыкка барат. Үч бир туугандын улуусунун аты -Адыл, ортончусунун аты -Мадыл, кичүүсүнүн аты -Жалын экен. Ошентип бала оокат кылып жүрө берет.

Күндөрдүн биринде Адыл:

-Ой, иним, алдагы жакаңдагы кызыл гүл эмнең - деп баладан сурайт.

Анда бала:

- Бул менин аялымдын белеги. Эгер ушул гүл солуп калса, аялымды бирөө зордуктап алып кеткени. Солубаса, аялым мени күтүп үйдө отурганы,-деп сырын айтат.

- Ал аялың кандай, кереметтүү эме беле?-деп Адыл сурайт.

Анда бала:

-Аялым дүйнөдө жок ашкан сулуу,-дейт. Ошондо Адыл: "А бул бала кем акыл турбайбы. Мен буга билгизбей мунун үйүнө барып, байлыгымды айттып, сулуу аялын бузуп алайын",-деп ойлонуп калат. Күндөрдүн биринде Адыл баягы келиндин үйүнө келет. Келсе, баланын аялы жакшынакай кабыл алып, коюн бери, коногун кылат. Жатаар мезгилде аял эшиктеги баланы чакырып:

- Коноктун атын жайла,-дейт.

- Атты кандайча жайлайм?-деп бала сурайт. Анда келин:

- Атты ала баканга аса байла, төрт туягы булганып, конок капа болбосун, төрт туягын сыйпалай таза байла,-дейт.

Ал сөз атты тазалап союп, этти ала баканга аса байлап, илип кой, төрт туягын тазала дегени, терисин жайып, туздап кой дегени экен. Андан кийин келин балага: -Куш коңгуроо чалбасын, муну байка,-дейт. “Куш коңгуроо чалбасын муну байка”, дегени эшикти калдыратып табыш бер дегени экен. Бала атты байлап, ишти жайлап, эшикти кагат. Эшикти какканда келин тура калып конокко карап:

- Кокуй, конок аке, айып этпей тура кал, кайненем катуу киши эле, каарданып келе жатат,- деп үй астындагы ордун оозун ачат. Конок чуңкурдун түбүндө калат, келин шып этип ордун оозун мыктайт. Тыптынч жакшынакай уктайт. Ошо боюнча конок эшикке чыкпайт. Эртең менен эрте, таң агарып атканда, тараза жылдыз батканда келин:

- Бу да сиздин насибиңиз, – деп эки сындырым нанды конокко таштайт. Андан кийин баладан сырды сурап билип, Адылдын үстүнө Мадыл, экөөнүн үстүнө өрт жалындай Жалын барат. Үчөө бир чуңкурга түшүп калат. Ошентип акылман келин үчөөнүн бирдей акылын табат. Ошондуктан ушундай аялдарды упалуу аял деген экен. Күндөрдүн биринде баягы бала иштеп таап келген оокаты жок кур алакан үйгө келет.

-Алган нерсең кана? Бир жыл бою талаалап жүрдүң, бир тыйын тапкан пулуң жок. Сенин тапкан пайдаң кайды? Үч байдын өзүн же өлүгүн көрсөтөйүңбү?-дейт аялы.

- Көй, өлүгүн көрсөтүп эмне кыласың, өзүлөрүн көрсөт, – дейт. Анда келин:

- Кой, өзүлөрүн көрсөтсөм, түбү өзүңө зыян болор,-
деп келин айтса, бала кежирленип болбой ордун оозун
ачып, баягы Адыл, Мадыл жана Жалынды чыгарып
алат.

Ошондо баягылар:

-Биздин аттарыбыз кайда?-деп келинден сурашат.
Анда келин:

- Ала бакандан сурагыла,-деп жооп кайтарат.
Баягылар:

- Ала баканың эмне?-деп барышса, аттын туягы, кулагы
ала баканда илинип турат.

Ошондо Адыл, Мадыл жана Жалын: “Бул келин өзү
сулуу болгону менен акылы ашкан шум келин экен.
Биздин төбөбүзгө жете электе көзүнө көрүнбөй эптеп
качып кетели”, – деп түнү менен качып кетишет.
Ошентип бала акылдуу аялы менен түбөлүккө бактылуу
жашап калган экен.

Сулайман

Откон заманда Сулайман аттуу бай адам жашап,
уулу жападан жалгыз уулу болуптур. Атасы уулуна көп
жолдо айтып, кеңеш берсе, уулу кулак какпайт. Акыры

бала чоңойгондон кийин, атасы аны чакырып, минтип айтты:

— Балам, мен карыдым, өлөөрүмө аз калды. Сенин жалгыз жүргөнүң болбойт. Өз көзүм менен көрүп өлөйүн: эл-журтту аралап, жакшысын тандап жүрүп, бир колукту тап. Бирок жаштык кылып, жалаң гана өңүнө кызыкпай, акыл-эсине карап танда. Баласы атасынын сөзүн укмаксан болду. Өзүнө киши теңебей, айткан сөздү кенебей, ат ойнутуп, чаң ызгытып, өз билгенин кылып жүрүп аны эстен чыгарды да, эрден чыккан, өзүнөн улуу, өңү сулуу жубайды алды. Атасы буга аябай кайгырып, «сак бол» деди да, тим койду.

Бир күнү Сулайман бай ооруп калды. Өзүнүн өлөөрүн билип, келинин жанына чакырып алды: — Сага айта турган аманат сөзүм бар: балам жаш калды, дүйнөгө мас калды. Мен өлгөндөн кийин жакшы менен да жүрөр, жаман менен да жүрөр. Ошентип жүрүп, акыры оокатын түгөтөр. Өзүң эстеп кой: жер астында жети казнам жатат. Балам аркы-беркини көрүп, кагылган кезде аны ачып оокат кылгыла, бирок азыр эч кимге айтпа, — деп казnanын ачкычтарын келинине берди. Келини эч кимге айтпоого убада кылды.

Арадан көп күн өтпөй, Сулайман бай өлдү. Баласы жаман менен да, жакшы менен да жүрдү. Аны «кой... кой!» деп колтукка түргөн эч ким болгон жок. Арак ичти, кумар ойноду, ошентип бир-эки жылдын ичинде атасынан калган мал менен мүлктү түгөтүп бүтүрдү. Зайыбынын көңүлү бузулуп, казна жөнүндө балага айткан жок, Мал-мүлк түгөнгөндөн кийин, эми казынаны жалгыз өзү ээлеп калууну ойлоп, күндө чырчатак чыгара берди. Бир күнү күйөөсүн.

- Мал-мүлктү арак ичип, кумар ойноп бүт түгөттүң. Эми ач-жылаңач кала турган болдук. Айла түгөндү.

Акылга көн да, үй-жайды бирөөгө саткын, антпесең мен сага бүлө боло албайм,- деди.

Күйөөсү ары ойлоп, бери ойлоп туруп, акыры макул болду.

— Эмесе мындай кыл, — деди зайыбы, — эгер бөлөк кишиге сатсак арзан өтөт. Ошондуктан, өзүбүзгө жакын байбачага саталы. Анын акчасы көп. Сен барып аны конокко чакырып кел, мен тамак даярдап турайын, — деп күйөөсүн байбачага жиберди. Байбача келди, булар аябай конок кылды. Зайыбы күйөөсүн мас кылып жыгуу үчүн аракты үстөккө-босток сунду. Кээде байбачага кашын серпил, жылмая күлүп коюп отурду. Күйөөсү мындан шек алды да, чындап эле мас болгон кишиче жатып калды. Зайыбы аны көрүп, байбачанын жанына жакын келди да:

— Биз үй-жайды сатканы жатабыз. Эгер мени өз катының кылып алсаң сага сатабыз. Бирок кымбат деп кыйылба. Бу жерде жети казна бар. Ачкычтары менде. Эрим аны билбейт, — деди.

Байбача казаны өз көзү менен көрүп, анан гана макул болорун айтты. Тиги катын колуна шам альш, казналарды бирден ачып, байбачага көрсөтө баштады. Эри акырын ордунан туруп, билдирбестен, алардын соңунан ээрчип жүрүп, атасы жыйнаган мүлктөрдү көрүп өзүнүн өткөндөгү жоругун эстеп, атам мага «сак бол» деп ушуну айткан экен деди да, кайрадан ордуна келип, тынч жатып калды.

Аягыча байбача менен зайыбы келди. Байбача катынга:

— Мен макулмун, эртеден калбай сатып алайын. Анан үйүмдөн чыгып, мага тийгин, — деди.

Экөө сөздү бүтүрүп, байбача үйүнө кетти. Күйөөсү сар билгизбей эртеси үйдү сатууга макул экенин айтты. Байбача келип, ооз ачпай он миң дилде акча берди.

— Кире турган короо-жай таап алып, анан бошотуп берейин, ага чейин бир ай мөөнөт бериңиз, — деди бала.

Байбача кыңк эгпестен макул болуп, көңүлү кубанычка толуп үйүнө жөнөдү.

Эки-үч күн өткөндөн кийин, зайыбы дагы чатак чыгарды.

— Короо-жайдан да, малдан да бүт айрылдык. Эми кантип күн көрөбүз! Мен сени менен тура албайм, кетем! — деди.

Эри мейли деп, зайыбын жолго салды. Анан бала атасынын досуна барып, жүз төөнү айдап келип, түн бою казнаны ташып бүтүп, ордуна көң, саман-топонду толтуруп, анан байбачага барды.

— Коро-жайыңыз бошоду, көчүп кирип алыңыз, — деген гана сөздү айтып, өзү аяш атасыныкына жүрүп кетти.

Тиги катын байбачага тийип алды. Экөөүйгө көчүп келип, казнада байлык бар дешип, таң-тамашага батып ичип-жеп кумар ойноп, колундагы акчаларын бүт түгөтүштү. Кумарга башынан аша карыздар болушту. Бир күнү байбача карызына берүүгө алтын алып үчүн казынага кирди. Казнада чирик саман-топон, тезек менен кыктан бөлөк эч нерсе жок... Ал ачуусун чыдабай, зайыбын өлөөрчө тепкиледи да, баланын үстүнөн арызданып бийге барды. Катын, бала, байбача үчөөнү чакырып алып, бий сурак кылды. — Силер жалаң короо-жайды соодалашкан экенсизер, бирок короонун ичиндеги казна жөнүндө сөз болбоптур. Ошондуктан казнаны кантип доолайсыңар, деп бий байбача менен катынды айдап чыкты. Байбача үйүнө келер замат катынынын чачын кыркып, байталы мингизип, төркүнүнө кубалап жиберди. Аяш атасы өзүнүн кызын балага берди. Бул зайыбы экөө акыл кеңеш менен жакшы оокат кылышты. Арадан бир жыл өткөндөн кийин бала аяш атасынан шаарга барып соода кылып келүүнү сурады. Атасы жүз төөнүн жүгүн берип, кербенчилерге кошуп жөнөттү. Кербенчилер күнү-түнү жүрүп отуруп, акыры ээн тал

эрме чөлгө жегипти. Ошондо кербен башы: — Эми жарым күндүк жерден жалгыз ак өргөө кезигет. Андан бир кемпир чыгып, конуп кеткиле дейт. Ага эч киминер макул болбогула, — деди. Кербен башынын айтканы чын экен: ак өргөнүн жанына келгенде кемпир чыга калып:

— Алыска баратыпсынар, кагылайындар, ушул үйгө онуп кеткиле! — деп эпилдей баштады. Сулайман байдын баласынан башкасы конбой кетип калышты. «Кой» дегенге болбостон, бул бала кала берди. Кемпирдин буту-колу жерге тийбей, андан-мындан бир секирип, баланын төөлөрүн чөгөрүп, жүгүн түшүрүп, коюн-союп, колун куушуруп, чайын кийнатып, дасторконун жайнатып, аябай сыйлай баштады.

Күүгүм кирип, көз байланганда кемпир колуна шам кармап, колтугуна мышыгын кысып келип: — Менин мышыгым ушул шамды түшүрбөй кармап, таң атканча сенин маңдайында турат, — деди. Бала кемпирдин бул сөзүнө ишенбей койду. Анда кемпир:

— Эгер ушул мышык таң атканча шамды кармап чыкса, жүз төөңдү жүгү менен бер: кармап чыга албаса, мен жүз төөнү пулу менен берейин, — деди. Бала кемпирдин сөзүнө макул болуп, экөө кол алышты. Кемпир мышыкка шамды карматып, бул экөө карап отурушту. Мышык көзүн жумбастан таң атканча шамды кармап турду. Баласы эртеси кемпирге төөсүн жүгү менен берип, атына минип, кербенчилердин ачканын шаарга жетти. Кербенчилер соодасын бүтүрүп, бала кайтканы жатышкан экен.

— Жүз төөнү жүгү менен уттуруп койдум, эми кербен үйгө кантип барайын, — деп бала ошол шаарда калды.

Кербенчилер айылга келип, баланын аяш атасына барып ишти төкпөй-чачпай айтып өтүштү. Аяш атасы

малга кайгырган жок, бирок баланын келбегени үчүн катуу кайгырды. Бала шаарда жүрүп, киерине кийим, ичерине аш таппай, жедеп айласы кеткенде, ашпозчуга жалданып кирди. Күндөн кийин түн, андан кийин жыл алмашты. Сулайман байдын баласынан эч кабар болбоду. Акыры колуктусу атасынан: — Мен шаарга барып, соода кылып келейин, күйөөмдү да издеп көрөйүн,- деп суранды.

Атасы ары ойлонуп, бери ойлонуп: — Барсаң баргын,- деди да, жүз төөнүн жүгүн берип, кызын шаарга жөнөттү. Кыз эркекче кийинип, белине кылыч байланып, саадагын асынып, багып үйрөткөн чычканын койнуна катып, кербенчилер менен кошо шаарга жөнөп калды. Бир нече күн жол жүрдү. Кербенчилер баягы кемпирдин үйүнө жетишти. Бөлөктөрү алга карай жүрө беришти. Кыз өз жигиттери менен кемпирдин үйүнө түштү. Кемпир аябай кубанып, какаңдап басып, кабагын ачып, калп эле шашып, колу-колуна, буту-бутуна тийбей кызмат кылды. Нечен түркүн тамак-ашын берди. Тамак ичилип бүткөндөн кийин, шам менен мышыкты көтөрүп келди да: — Бул мышык ушул шамды таң атканча кармап турат, — деди.

— Эгер кармай албай калса, эмне бересиң — деп кыз айтканда, кемпир «оюмдагыны тапты» деп ойлон: — Эгер кармап чыга албаса, жүз төөнү жүгү менен берейин, — деди.

Кемпир мышыкка шамды карматып койду. Кыз колундагы чычканды алып, кемпирге билдирбестен акырын коё берди. Мышык чычканды көргөндө көзү кызарып, тилин жаланып, шамды шак таштап жиберип, чычканды карай жүгүрдү. Чычкан жылт коюп эшикке чыга качты. Мышык босогого келип, аны аңдып отуруп калды.

Кыз кемпирди катуу түртүп:

— Эне, шамың кайда, мышыгың кана — деди. Мышыкты улагада отурганын көргөндөн кийин, кемпир жүз төөнү жүгү менен ошол замат берди. Кыз шаарга келип, соодасын бүтүрүп, анан күйөөсүн издеди. Көчөдөн-көчө койбой кыдырып жүрүп, акыры бир ашпозго келип, күйөөсү от жагып отурганын көрдү. Анысы кийимден бүт ажырап, чачы алынбай, тырмагы өсүп кетиптир, колуктусун тааныган да жок. Ошондо бул өз жанына чакырып, беш сомдук алтын берип: — Менин жаткан жерим көчөнүн башындагы чоң сирайда: кечинде ошол жерге манту жеткирип бер, — деди да, кетип калды.

Кечке жуук бала убадасы боюнча манту жеткирип, бирок үйгө кирбей, эшикти гана ачып, манту сунду эле, колуктусу: «Үйгө кирсин» деген буйрукту кылды. Күйөөсү үйгө кирип, чапанын кымтыланып отура кетти. Колуктусу аны жанына отургузуп, тамакты бирге жеп, анан сөзгө алганда, бала өз башынан өткөндөрдү бүт айтып өтү.

— Колуктуң бар беле-деп сурады колукту күлүмсүрөп.

— Бар эле. Аяш атамдын кызы болчу.

— Аны жакшы көрчү белең?

— Абдан жакшы көрчүмүн. Бирок эми ага жетүүгө мумкун эмес, — деп бала башын жерге салды. Колуктусу чыдап тура албай, ичтеги сырын айтып жиберди. Анан күйөөсүн мончого түшүрүп, асыл кийим киингизип, астына ат мингизип ашпозчуга акысын берип бошотуп алды да, айлын карай кайтты. Кийин алар балалуу болушту. Баласы чоңойгондо, атасы ага өз башынан өткөндү сүйлөп:

— Карынын сөзүн капка сал, балам. Колуктуну өнүнө эмес, акылына карап ал, — деген осуятты көп айтчу экен.

Ажыдаар аял

Бир жигиттин түшүнө ай десе аркы жок, күн десе коркү жок сулуу кыз кирет. Ошо сулууну табам деп ал жигит:

Медийнанын беш бурчун,
Беш айланып кыдырат.
Төгөрөктүн төрт бурчун,
Төрт айланып кыдырат.

Баягы ойдогу сулуусу табылбайт. Жалдырап жигит жолго салат. Келе жатса бир булактын башында тамагынан ай көрүнгөн бир сулуу келин олтурат. Жигит ойлоно калып: “Менин түшүмдөгү көргөн кыз келин болуп калды. Мейли тобокел, ушуга сөз салып, тийсе алайын -деп камчысын бүктөп олтура калып: -Экөөбүз баш кошсок кандай болот?-ден сулуу келинге кеп салса, ал макул болот.

Сулуу келинди жигит алып үйүнө барат. Жигит үйүнө баргандан кийин үй-турмушу онолуп, тамак-ашы жайнап жатып калат.

Бир аз убакыттан кийин баягы жигиттин өңү саргарып, арыктай баштайт.

Ал жигиттин бир досу болот. А жигитке досу учурап: -Ай, сенин өңүң эмне саргарат?-дейт. Анда берки жигит:

-Билбейм!-деп жооп берет. Анда дос жигити: -Өңүңдүн саргарганын сен билбесен, мен билем. Аялың паял эмес, карыган ажыдаар. Бул карыганда оокат кыла албай калганда кубулуп келин болгон. Муну алдың, аяпка калдың. Өзүңдү баш кылып бул шаарды сордурасың,-дейт.

Сулууну алган жигит ишенбейт: “Кантип эле ажыдаар аял болуп калсын”,-деген ойго келет. Анда берки дос жигити:

-Болуптур, мага ишенбесен бара көрөбүз,-дейт.

-Сен бүгүн түнү чыпалагыңды кес. Чыпалагыңды чыланган тузга малып жат. Аялың танга маал уктайт, ошондо курсагың сына, киндик болсо аялың киши, киндиги жок болсо, аялың картаң ажыдаар, элдин убалына калба,-дейт.

Баягы жигит досунун тилин алып, колун кесип тузга малып, аялынын ичин сыйпаласа, киндиксиз. Шек алдырбай эртең менен эрте туруп: -Сенин айтканың чын экен,-деп досуна баягы сөздү жашырыбай айтат.

Анда досу:

-Мен сенин сулуу аялыңды көрө албагандай ойлодуң эмес. Бүт иш чындык болду. Бирок аялыңдын эки айлык боюнда бар.

Ошол аялың төрөгөнчө, соода кылам деп бир шаарга кет. Тогуз ай, тогуз күндү болжоп үйгө кел. Ошол учурда аялың толготуп төрөйт. Ошо менен макул болуп шаарга кетип, айтканындай тогуз айда кайта келип досуна учурайт.

-Эми бүгүн аялың толготуп жатат. Бала жуп төрөлүп түшүп баратканда, аялыңдын мойнун кыя чап!-деп досуна кылыч берет. Ошондо сөөгү эрип, көлкүлдөп

жумшап калат. Бир өлтүрсөң ошондо өлтүрөсүң. Бирок баланы ылдам ал,-дейт.

Айтканындай төрөп жатканда кылыч менен аялынын мойнун кыя чапса, башы өгүздөй, денеси кырк кулач ажыдаар болуп сулайт.

Баягы аял эркек төрөйт. Баланы антип-минтип энесинин алдынан алганча, энесинин мойнундагы эки тамчы кан баласынын көкүрөгүнө таамп калат. Баланы ороп:

- Эмне кылам,-деп баягы досуна барат. Ошондо досу:
- Аялыңдын терисин сыйрып алып, калган денесин өрттөп ийгин!-деп колуна бир куура кестик берет. Кара кестик менен ажыдаардын терисин тилсе, ажыдаардын терисинин калыңдыгы үч карыш болот. Терисин сыйрып алып, денесин отко өрттөйт. Ушуну менен бала чоңоет. Он сегиз жашка чыккан учурунда бир көтөрүп келген отуну бир шаардагы элге бир кышка жарайт. Бир ичкенде бир шаардын тамагын бир ичкен, ушунчалык алып, күчтүү бала болот. Күндөрдүн биринде баягы досу учурайт. -Ии, досум, баягында мага ишенбей, аялымдын сулуусуна ичи тарып жатат деп ойлодуң эле. Бул чындык болду. Эми балаң кандай?-деп сурады. Анда сулуу аял алган жигит:

-Танд, билбейм, баланын бир көтөрүп келгенин бир шаар бир жыл оокат кылат. Бир жолу ичкенде бир шаардыкын бир эле ичет.

Анда досу айтат:

-Болуптур, досум, мени достукка санап, балаң экөөң тезинен үйгө келип, конок болуп кет,-дейт. Берки жигит макул болуп, алты күндөн кийин барса, берки досу бир темирден үй жасайт. "Темир үйдүн ичин кызыл-тазыл кооз кылат.

Өзү ачылып, өзү жабылган эки жагынан эшик жасайт. Досуна жакшылап тамак берет. Баягы баласын экөөн ээрчитип темир үйгө астына өзү, ортосуна досу,

артынан бала кирет. Өзү менен досу мурда чыгат. Баягы үйдүн ичиндеги кооздолгон нерсени карап, бала шаксып ошол үйдө калат.

Эки дос ээрчишип эшикке чыгышат. Бала элең-булаң эки жакты карагыча, үйдүн ичиндеги эшик тарс жабылып, бекилип калат. Бала бакырганда деминен темир көккө үч тийип, жерге үч түшөт.

Досу эл-журтту жыйдырып, темирден казык кылдырып, чынжыр менен чырматып, темир үйдү жерге катат. Бир сындырым нан, суу менен жети күнү баланы багат. Жети күндөн кийин өзөгү карарып, бала жыгылат. Жети күнгө чейин берки досу жетимиш кулач ор каздырып, бир бээни жардырып, жылкынын эки казысын катар койдуруп, жети нан үстүнө, жети кетмен астына коюп, казган оруна таштайт. Жетимиш балбанга жетелетип баланы ордун үстүнө алып барат. Ачыгып калган бала оп тартып, нанды, этти караганда баланын оозунан эки жылан атып түшүп, нан менен баягы жылкынын казысына барып сайылып, бала шаккасынан кетет. Ошондон кийин бала куландан соо таптаза болуп тамак ичиң, адам болуп калган экен.

Асыл таш

Качандыр мындан нечен кылым мурун кыргыздын улуу тоосунун эки капчыгайын ээлеп жана ша жашаган эки байдын голгон малы бар экен. Байлар бирин бири жакшы көрбөй: “Ушунун малын мен ээлеп калсам” деп, экөө тең өз ичинен ойлоп жүрдү.

Арадан көп жыл өтүп, эки байдын бирөө өлдү, Анын артынан зайбы да өлдү. Алардын жалгыз уулу он эки жашка чыккан кезинде тоголок жетим калды. Жана ша турган экинчи бай ушундан пайдаланып, жетимдин малы менен мүлкүн бүт бойдон алмакчы болуп, жетимге:

- Сен, балам, жарык дүйнөдө жалгыз досумдан калган жалгыз жетимсиң. Ал эми жалгыз уулум болсо, чоң кербенчилер менен бирге алыскы сапарга кетип, ошол бойдон, кайтпады, балам өлгөн окшойт. Ошондуктан сен менин уулум бол. Өз атаыдан кем бакпасмын,-деди. Мына ушинтип, “жетимди бала кылып алдым” деп, бай бүт айлына жар чакыртты. Жетимдин малы менен мүлкүн өзүнө бүт бойдон кошуп алды. Ушуну менен

бул байдын байлыгы эки эсе көбөйдү, анан бай жетимден кантип кутулуунул жолун издей баштады. Бөлөк байдын балдары менен бирге жетим молдонун колунда окуп жүрдү. Бир жолу окуудан келатып, жолдо буту сынып калган баканы көрөт. Бала аны колуна алып, үйүнө алып кетмекчи болду.

Бир аз баса түшкөндөн кийин алды жагында баткакка тыггылып калган арабаны көрдү. Бала ушул баканын бутун сындырып кеткен дал ушул араба го деп ойлоду. Бала арабанын жанына келип, анын ээсине: "Сен эмне, сокур болуп калгансыңбы? Мына бул байкуштун бутун неге сындырып кеттиң?"-деди. "Мына кызык! Баканы жактай турган киши табылган турбайбы! Мунун сага эмне кереги бар?"-деп, арабанын эси баланы катуу каарып, камчысы менен жондон ары тартып жиберди. Бала ыйлаган жок, баканы өзүнүн үйүнө көтөрүп келип, бутун таңып, тойгузуп, короонун ичинен кичинекей чуңкур казып, ал чуңкурга суу толтуруп, бакасын ошол сууга кое берди. Андан кийин күн сайын баканы жакшылап карап, курсагын ачырган жок.

Кийин бай асыранды баласынын короонун ичиндеги көлчүккө күн сайын эки маал жүгүрүп барып жүргөнүн байкап, бул бала эмне үчүн минтип жүргөнүн билмекчи болот. Бир күнү бала окууга кеткенден кийин, бай акырын басып барып, көлчүктө эмне бар экенин караса, бака аркы-терки сүзүп жүргөн экен. "Бул бака мында кайдан келди? Муну менин асыранды балам алып келдиби?"-деп ойлоду бай.

Кечке жуук бала окуусунан келип, короонун ичиндеги көлчүккө дагы барды. Анын артынан бай келип андып чыкты. Акырын гана карап турса, көлчүктөн бака чыга келип, баланын берген азыгын алып, кайра чулп этип сууга кирип кетти. Бай буга аябай ачууланып, асыранды баласына: "Мен сени бала кылып бактым эле, сени киши болобу

деп ойлогом. Бирок сен менин кызматымды барктаган жоксуң. Өзүмө жакшылык кылбай, мына бул жаман бакага жакшылык кылып, күн сайын эки маал тойгузуп жүргөн экенсиң. “Мал арыгын сактасаң – ооз майлайт, киши арыгын сактасаң – төбө кандайт” деген ушул. Сен эми менден таптакыр кеткин. Баканды көтөргүн да, көзүмө көрүнбөй жогол!-деди бай каарданып. Бала баканы колуна алып башы оогон жакка кете берди. Ал ээн талаа, эрме чөлдө жүрүп отуруп, жолдо бир көлгө жолукту.

“Ушул көлгө баканы кое берейинчи, бул байкуш, да эптеп оокат кылсын”, деп ойлоп, бала баканы көлгө кое берди. Бака көлгө түшүп, бала менен коштошуп: - Сен мени ажалдан куткарып калдың. Мен дагы сага ошончолук жакшылык кылышым керек. Мына бул асыл ташты алгын. Эмнени кааласаң, бул таш ошол тилегиңе жеткирет,-деп адамча сүйлөдү. Ушинтип айтып бака кусун жибергенде, оозунан кичинекей көк-жашыл таш ыргып кетти.

- Ал эми сенин мындан ары жолунду айтсам, мына мындай болот: көп күн жол жүргөндөн кийин, жолдун айрылышына кезигесиң: эгер андагы чоң жолго түшсөң, алты ай бою басышың керек, бирок ал жол тынч жана сага зыян кылган эч нерсе болбойт! Анын жанындагы тар жолго түшсөң, үч ай басасың, бирок ал жол эң эле коркунучтуу. Тар жолдон коркпогун. Сенин колуңда көк-жашыл асыл таш бар эмеспи. Бул таш бар кезинде, сен эч нерседен кор болбойсуң,-деди бака.

Бала бака менен жакшылап коштошуп, тынбай жүрүп отуруп, баягы жолдун эки айрылышына барды. Бирас эле бири чоң, экинчиси тар жол экен. Баканын айтканын эске алып, тар жолго түштү. Жолунан ар кыл жырткыч айбандар чыгып, баланы качырып келип, бирок эч кандай зыян кылбастан кайра кайтып турушту. Ошентип бала узак жол жүрдү. Анан бир жерге барып

бир аз тынмакчы болду. Дал ошол жерден жыландын сыйрылып калган кабыгын көрдү.

“Колумдагы асыл таштын күчү канчалык экен, ушуну бир сынап көрөйүнчү”,-деп бала колундагы көк жашыл ташты жыландын кабыгына тийгизди. Жылан ошол замат тирилип чыга келди. Анан балага карап: -Сен мени тирилтип алдың. Дал ушул күндөн тартып мен сага түбөлүк дос болом. Менин айткан сөзүмдү көкүрөгүңө түйүп ал, качан мен керек болсом: “кел, жыланым”, дейсиң, ошондо мен сага жетип келем,-деди. Мына ошентип, жылан өз сырын балага бүт бойдон айтып берип, жолдон алыс сойлоп кетти. Бала өз жолун улантты. Жолдо баратса, өлүп калган аары жатыптыр. Бала өзүнүн асыл ташын ошол аарыга тийгизип, аны да тирилтип алды. Аары мурутунан бирди үзүп берип, балага:

-Эгер башыңа кыйын иш түшсө, мурутумдун учун отко күйгүзгүн, ошол замат сага жардам бериш үчүн учуп жетем,-деди.

Бала дагы көп күн жол жүрдү. Жолдун боюнда адамдын куурап калган башы жатыптыр. Бала ага өзүнүн асыл ташын тийгизди эле, ал куу баш татынакай мырза жигит болуп тура келди. Өзүнүн асыл ташынын күчү аркылуу адамды да тирилтип алганы үчүн бала аябай кубанып, аны өз агасындай көрүп дагы жүрүп отурду.

Бир күнү:

-Сен мени кантип тирилтип алдың?-деп сурады мырза жигит, жолдо келе жатып баладан. Бала баканы киндай кылып бакканын, ал бака буга көк жашыл асыл ташты бергенин, ошол асыл таш колунда жүргөнүн чыңчыргасын коротпой, айтып берди. Жигит да атасы аябаган чоң бай болгонун, атасынын баланы алыс жолго кербенчилер менен кошо соода кылып келүүгө жибергенин, жолдо каракчылар кол кылып, кербенчилердин малы-мүлкүн бүт бойдон

тартып алып, өздөрүн өлтүрүп, ошол бойдон кайтып кетишкенин айтып берди. Ушул сөздөрдү айткандан кийин жигит балага өзүнүн ыразылыгын билдирип, мындан ары бала менен түбөлүк дос болууга убадасын берди.

Экөө дагы узак жол жүрдү. Бир түнү тыныгып жатканда мырза жигит балага:

-Сен мага чыныгы дос экенинди аныктап көрсөт: койнундагы асыл ташты менин колума бер, эртең кайра өзүңө берем,-деди.

Бала эч шек алган жок, көк жашыл ташты койнунан сууруп, жигиттин колуна кармата салды. Эртесинде бала ташты кайра сурады, жигит ташты бермек түгүл, жылмайып гана күлүп койду. Бул экөө дагы узак жол жүрдү, акыры ээн талаа, эрме чөлгө жетишти. Аябай суусап, каны катып баратканда, асманда учуп жүргөн карганы көрүштү.

- Суу жок жерде карга да жашабайт, жакын эле жерде суу болушу керек!-деп бала кубанычтуу кыйкырып жиберди. Ырас эле бир аздан кийин терең кудукка жетип барышты. Кудуктун жанында узун аркан жатыптыр, чака жок экен. Жигит балага:

- Сен менден кичүү эмессиңби жана жеңилсиң, кудукка түшүп, калпагыңа толтура суу сузуп чыкккын! Мен сени белиңен арканга байлап түшүрүп жиберип, кайра тартып алам,-деди.

- Менин калпагымдагы суу экөөбүзгө жетеби?-деп сурады бала.

- Жетет, андан көп суунун кереги деле жок,-деп жигит бырс күлүп койду. Бала оюна эч жамандык албай, ошол замат макул болуп кудукка түшүп кетти. Анын калпакка толтуруп алып чыккан суусун жигит ала коюп, арканды кое берди, бала чулп этип кайра кудукка түштү.

Жигит кудуктан узап кеткенден кийин, бул жерге кербенчилер келишти. Кербенчилер да суусаган экен.

Кудукка чаканы салып суу алмакчы болгондо, кудуктун түбүндө жаткан баланы көрүп калышты.

“Бул кандай бала?”-деп кербенчилер аң-таң болуп турган кезде, алардын башчысы:

-Бул баланы кудуктун ичинен алып чыккыла. Буга кимдир бирөө кастык кылып, кудуктун ичине таштап кеткен окшойт,-деди.

Кербенчилер баланы кудуктан чыгарышып, тамак беришип, көңүлүн ачып жүктүү төөнү мингизип өздөрү менен ала кетишти.

Жүрүп отурушуп, кербенчилер бир чоң шаарга жетишип, соодасын кылып жүргөн кезде, бала шаардын ичин көрүп чыкмакчы болуп адашып кетти. Кербенчилер ошол бойдон аны таппай, өз жерине кайтышып, бала чоң шаарда тентип, жалгыз калды. Баланын курсагы ачып, кайда барарын билбей, көчөнүн боюндагы теректин түбүндө алсырап отурса, бет алдынан аргымак ат минген, сонун кийинген, мурутун чыйраткан мырза жигит бастырып өтүп баратат. Бала карай салса, ал жигит баягы өзү тирилтип алган досу экен. Бала сүйүнгөн бойдон ага жүгүрүп барып салам айтса, жигит атына камчы уруп, чү деген боюнча кетти.

Баягы жигит асыл ташты алгандан кийин ушул шаарга келип, ташты ханга берип, вазир болуп алыштыр. Жанагы жерде атына камчы басып, чапкан бойдон кеткен жигит кайра өзүнүн ханына келип: “Биздин шаарга балакеттүү бала пайда болду. Аны сиз кандай да болсо жоготушуңуз керек. Ал баладан эч кандай жакшылык чыкпайт,-деди.

“Баланы зындандын түбүнө таштагыла,-деп хан буйрук берди.

Мына ошентип бала зындандын түбүнө жатып калды. Бала зынданда жатып, баягы жыландын айткан сөзүн эсине түштү. Бала:

“Кел, жыланым” деди эле, бир заматта жылан соймоңдоп келип, баладан эмне үчүн чакырганын сурады.

- Мен зындандын түбүнө түшүп калдым. Ушундан куткарбайсыңбы?-деп сурады бала.

- Бир кезде мени сен өлгөн жеримден тирилтип албадың беле. Эми мен да сага жардам кылайын. Хандын кызы катуу ооруп жатканын уккандырсын. Менин айткан дубамды эсиңе тутуп койгун. Ошол дуба менен сен хандын кызын айыктырасың. Ал кызды сенден бөлөк эч ким айыктыра албайт. Анын үстүнө мен азыр барып, ал кызды чагып алам. Ошону менен ал кыз өлмөк болот. Так ошондо сенин пайдаң тиет. “Бул кызды мен айыктырам!” деп ушул зындандын ичинде кыйкыра бергин. Ошондо сени мындан чыгарып алып, хандын кызын көрсөтүшөт,-деп дубасын үйрөтүп, жылан зындандан чыгып кетти.

Жылан хандын ордосуна сойлоп барып, төшөктө ооруп жаткан кызды чагып, ого бетер катуу оорутту. Хандын кызы эми өлгүдөй онтой баштады. Эл туштуштан чуркап келип, хандын кызынын оорусу катуулап калганын байкашып, аны сактап калыш үчүн дарыгерлерди издөөгө киришти. Дарыгерлер баары келип, ар кимиси өз билген аракетин кылышты, хандын кызы уламдан улам оор оттоп, өлүүгө жакындап калды. Ошондо хандын айласы кетип, элин чогултту: -Менин кызымды ким айыктырчу болсо, ошол кишиге дал ушул ооруп жаткан кызымды сөзсүз берем!-деди хан.

Бул кабар элдин баарына угулду, ошонун ичинде кабарды койчу да укту, ал өзүнүн койлорун зындандын жанынан жайып өтүп баратып, хандын кызын айыктыра ала турган киши табылар бекен деп ойлоду. Ошентип кетип бара жатса, зындандагы бала:

- Хандын кызын мен айыктырам!-деп кыйкырып жатыптыр. Койчу токтой калып, зынданга аркан салып, баланы сыртка чыгарып алды да:

- Сенин аны айыктыра аларың чынбы?-деп сурады. Бала айыктыра ала тургандыгын айтты.

Ошондо баланы хандын ордосуна алып келип, ханга: -Бул бала сиздин кызыңызды айыктырам деп жатат,- деди.

Хан:

-Сен менин кызымды айыктыра аласыңбы?-деп сурады баладан.

- Айыктыра алам,-деди бала.

- Эгер айыктырчу болсоң, мен сага так ушул кызымды берем,-деп хан баланы ооруп жаткан кызынын үстүнө алып кирди.

Бала өлгөнү жаткан кызды көрүп, ага жыландын үйрөткөн дубасын окуду эле, ошол замат кыз төшөктөн баш көтөрүп, айыгып чыга келди. Хан аябай кубанып, баланы мончого түшүрүүгө буйрук берип, андан кийин жакшылап кийинтип, тамакка тойдуруп, анан кооз жасалган бөлмөгө жаткыртып койду.

Бул кабар хандын вазири болуп калган жигитке жетти. Ал ханга келип, даттанган түрдө минтип айтты:

- Таксыр ханым, сиз өзүңүздүн кызыңызды тентип келген балага бересизби? Бала дайыны жок кыйырчынын бири эмеспи?

- Мен өзүмдүн кызымды ким айыктырса, ошого бермек эмес белем. Бул убадам элдин баарына белгилүү. Ушул бала айыктырды, эми ушуга беришим керек,-деп хан терең күрсүнүп койду.

-Мунун айласын дагы эле болсо табабыз,-деди жигит. Ошондой айланы тапкандан кийин, сиз өз кызыңызды өзүңүз каалаган бөлөк кишиге бересиз. Ал эми менин оюм мындай: бул шаардан сиздин кызыңызга окшогон үч кыз таап, анан төрт кыздын үстүнө чүмбөт жаап,

төртөөн төрт арабага отургузуп коюнуз. Арабаларда, кыздардын үстүнө жабылган чүмбөттөр да, ал түгүл чегилген аттар да бирине бири окшош болсун. Мына ошондо жанагы балакеттүү бала төрт арабанын ичинен сиздин кызыңызды таап алсын, эгер таба албай калса, сиздин убадаңыз кайра кайткан болот да, кызыңызды өзү каалаган кишиңизге бересиз.

Митайым вазирдин бул ою ханга өтө жагып, ошол замат макул болуп, эмесе ушундай болсун деп айтты. Булардын минтип ойлогон ою балага жетип, ал өзүнүн досторун чакырды. Оболу аарыны эстеп, анын берген кылын отко жакты эле, аары учуп келди. Бала ага өзүнүн ал-абалын айтты эле, ал:

- Кыздарды арабага түшүрүп, көчөгө алып чыккандан кийин, мени байкап тургун, мен хандын кызынын үстүнөн учам, ошондо ызылдап сага үн берем. Сен түптүз басып келип, хандын кызынын арабасын токтот. Ошону менен хандын кызы сеники болот, - деди. Мына ошентип, көчөгө төрт араба чыкты. Баланы жаңылтыш үчүн бир арабаны дагы кошушту. Кыздарды арабага түшүрүп, үстүнө чүмбөт жаап, орто ченде хандын кызын жөнөтүштү. Аары ызылдап так ортоңку арабанын үстүндө учуп бара жатты. Бала токтолбостон жүгүрүп барып, ортоңку арабаны кармап, арабанын үстүнө секирип түшүп, кыздар менен бирге жол жүрүп, анан хандын ордосуна барып токтоду. - Тагдыр ушул экен, - деди хан. Менин кызымды ушул балага буйруптур, бөлөк эч айла жок.

Ошону менен хан балага атайы жаңы үй тиктирип, аны ошондо кийрип койду.

Ошол эле күнү кечке жуук баланын үстүнө баягы митайым вазир келип, баланын астында ыйлап-сыктап, жалынып-жалбарып жатканын сакчылар угуп, аны ханга айтып барышты. Хан вазирди өзүнө чакырып: - Сен менин күйөө балама эмне деп жалындың? - деп сурады.

- Сиздин күйөө балаңыз мен сизге берген асыл ташты “мени-ки” деп чатак чыгарып жатат, ошол себептүү аны менен айтыша кеттим,-деп вазир жооп берди.
- Эмесе аны менен өзүм сүйлөшүп көрөйүнчү,-деп хан баланы чакыртты.

Бала хандын аддына келип баканы аман алып калганың, ал бака көк жашыл кичинекей асыл ташты бергенин, ошол таштын күчү менен капкачан өлүп, куураган башы калган жигитти тирилтип алганын, анан ошол тирилген жигит бул баланы кудуктун түбүнө таштап кеткенин, андан кийин дагы эмнелер болгонун калтырбастан бүт бойдон баяндап өттү. Бул сөздөрдү айтып бергенден кийин вазир чыдап тура албай:
- Мунун баары калп! Бул бала жеткен митайым!-деп кыйкырды. Ошондо хан асыл ташты койнуван сууруп чыгып, вазирге:

- Сөмөйүндү ушул ташка тийгиз,-деп буйрук кылды. Вазир сөмөйүн ташка тийгизгенде, анын сөмөйү капкара көмүр болуп күйүп калды. “Эми сен тийгиз бала,-деди хан балага карап. Эгер сенин колуң көмүр болуп күйүп кетпесе, анда бул таш сеники. Ошондо мына бул вазирдин колу кайра өз калыбына келет.

Бала колун ташка тийгизер замат, вазирдин капкара көмүр болуп калган сөмөйү кайра өз калыбына келди. Ал эми баланын колу болсо, өзүнүн мурдагы калыбында турду. Ошондо хан вазирдин калп айтканын түшүнүп, аны зындандын түбүнө салдырып койду. Балага өзүнүн кызын берди.

Бала менен сыйкырчы

Жалгыз уулу бар абышка-кемпирдин колундагы бирин-серин малын жут алып, күн көрүш өтө кыйын болуп, акыры ары карап ыйлап, бери карап күлүп, айласыздан баласын малайга бериш үчүн шаарга барышты. Баланы алууга эч ким чыккан жок. Ошентип арадан бир топ күн өттү.

Күндөрдүн биринде абышка аябай чарчап, жол боюндагы төрт бурчтуу кара таштын үстүнө отуруп: - Үф!-деп үшкүрдү эле, кайдан-жайдан экени белгисиз ак сакал чал пайда боло калып:

- Мени эмне чакырды?-деди.

- Мен сени чакырган жокмун, чарчаганыман жон гана үшкүрдүм,-деп абышка жооп берди.

- Эмесе менин атым Өкүш... Бул баланды жетелеп кайда барасың?-деди чал.

- Оокатым өтпөй, баламды бирөөгө күчүн берейин деп эл кыдырып жүрөм.

- Эмесе баланды мага бергин, мен окутайын, келерки жылы дал ушул убакта келип аласын.

Ошентип абышкага бир дилде берип, баланы жетелээр замат көздөн кайым бөлду.

Бала Өкүш чалда окуп жүрүп, анын кызы менен таанышып калды. Кыз баланы ээн чакырып алып: -Атам сыйкырчы, бирок менин бир өнөрүм андан артык. Бул жерден сени эч кайда кетирбейт. Түбөлүк кул болуп жүрө бересиң. Мен сага ошол өнөрүмдү үйрөтөйүн,-деди да, атасына билгизбей балага өнөр үйрөтүп жүрдү.

Бир жыл өткөндөн кийин абышка сыйкырчы чалга келип:

-Убакыт өттү, баламды бергин,-деди.

Сыйкырчы өзүнчө кобурап койгондо, жети кара мышык даяр болду.

- Мына ушунун ичинен баланды таанып ал,-деди сыйкырчы.

- Абышка тааный албай, көз жашын көл кылган бойдон жолуна түштү.

Келерки жылы дагы келди. Сыйкырчы дагы кобурап койгондо эле, жети кызыл түлкү даяр болду. Абышка баласын тааный албай дагы кетти.

Ошентип арадан беш жыл өттү. Абышка баласын тааный албады. Сыйкырчы абышкага:

-Алты жылдан бери баланды тааный албадың. Эгер эмдиги жылы тааныбасаң балаң баш-оту менен меники,-деди.

Абышка ыйлап жолдо келе жатса, аркасынан кара иргымак жете келип токтотуп:

-Сенин балаң менмин. Эмки жыпы бизди жети кара ат кылып чыгарат. Бизди азыр ошого үйрөтүп жатат.

Он жактан санаганда үчүнчү болуп мен турам, жаңылбай карма,-деди да, сызган бойдон кетти. Айткан маалында атасы сыйкырчыга келди. Сыйкырчы оозун бүлкүдөтүп койду эле, жети кара аргымак тизилип тура калды. Абышка ары карап, бери карап, он жактан санаганда үчүнчү кара аргымакты тизгинден кармап:

-Менин балам ушул,-деди.

Сыйкырчынын амалы кетип, баланы абышкага берди. Үйүнө келгенден кийин бала атасына: -Мен ат болуп кубулайын, сен базарга саткын. Бирок жүгөнүмдү бербегин,-деди.

Абышка, атты бир шаарга алып келип, көп акчага сатты, да, жүгөнүн белине курчанып, үйүнө кайтты. Бала кубулуп куш болуп, атасынан мурда үйүнө келди. Абышка баланы базарга экинчи жолу алып барды. Баасына эч ким чыдай алган жок. Бир убакта чоң соодагер чал келип, атты миң дилгега сатып алып, жүгөнүн кошо сатасын деп жабышты. Абышка ары-бери карап туруп, миң дилгега жүгөндү кошо сатып, үйүнө кетти.

Көрсө, атты сатып алган Өкүш сыйкырчы экен. Ал үйүнө келип, кызына:

- Атты сарайга аса байлап кой,-деп тапшырды. Кыз макул болуп, жетелеп жөнөгөндө бала:

- Эми дагы бир жардамынды тийгизиң, мени кое бер,-деди. Кыз аргымакты кое берип, атасына келип:

- Ат колумдан чыгып качып кетти,-деди. Сыйкырчы Өкүш кара аргымак болуп, баланын артынан жетип барганда, бала илбирс болуп кубулду. Өкүш жолборс болуп кууп жеткенде, бала суу жээгинде колун жууп отурган эки кыздын алдына шакек болуп түшүп калды. Кыздын бирөө шакекти көрө коюп, колуна салып алды да, үйлөрүнө келишти. Өкүш сыйкырчы жигит болуп кубулуп, алардын артынан байдын үйүнө келди. Бай Өкүш сыйкырчыдан:

- Жол болсун, балам, кайдан жүргөн эмесиң?-деп сурады.

- Ушул жактан келе жатам, сууга киришип жатып, шакегимди чыгарып койдум эле, унутуп кете, берипмин. Сиздин кызыңыздын колундагы шакек меники, алып берсеңиз,-деди.

- Кана, кызым, шакекти алсаң, ээсине бер,-деди бай. Кыз шакекти чыгарып, Өкүш сыйкырчыга бермек болгондо шакек буудай болуп чачылып кетти. Өкүш сыйкырчы тоок болуп терип кирди. Тоок бутунун алдында калган жалгыз данды жемекчи болгондо, ал кубулуп таруу болду. Өкүш сыйкырчы таранчы болуп терип кирди. Байдын кепичинин ичине түшкөн таруу кыргый болуп учту да, айланып келип таранчынын башын жара тепти. Ошентип бала сыйкырчыдан кутулуп, Өкүш сыйкырчынын кызын алып, өз үйүндө аябаган чоң той өткөрүп, бейпил турмушта жашап калган экен.

Эки бир тууган

Илгери өткөн заманда бир хандын катыны өлүп, андан эки бала калыптыр. Хан катыны өлгөндөн кийин аял алса, кичүү баласына кас болот. Бир күнү ал

баланын агасы кырк жигити менен куш салганы кеткенде, хандын аялы:

-Сенин кичүү уулуң мени уруп койду,-деп ханга даттана баштайт.

Хан аялынын сөзүнө ишенет да, баланы жылаңачтатып аябай сабатып, эки жигитине:

-Ыраак барып башын алып салгыла!-деген буйрук берет. Эки жигит баланы айласыздан алып барып, киймин чечип алып, өзүн кое беришет. “Атаңа көрүнбө, эгер көрүнсөң, бизди өлтүрүп коёт. Биз өлтүрдүк деп кийимиңди алып баралы”,-деп эки жигит жөнөп кетишет.

Байкуш бала айласыздан ыйлап кала берет. Бир убакта агасы оюна түшөт да, анын кеткен жагын, көздөй жөнөйт. Бала ыйлап бара жатса, агасы астынан чыгып, болгон иштин баарын ага айтып берет. Агасы аябай жаны кейип инисин кучактап алып ыйлап, “экөөбүз мындан көрө тентип өлөлүк” дейт дагы атын кырк жигитке берип, экөө ыраакы жолго түшүшөт. Жүрүп олтурса, жакын жерден эч бир айыл көрүнбөйт. Тоого жетип, бир чоң таштын түбүнөн суу таап ичип, эс алып уктап калышат.

Уктап калып турса, иниси такыр ойгонбойт. Көрсө өлүп калыптыр. Агасы баягы жерде ыйлап, эмне кылар айласын таппай, башына бир чүкөдөй алтын коюп: баланы ким көмсө, ошол алсын, – деп жазып жүрүп кете берет.

Жүрүп отуруп жолдон бир абышка-кемпирге кезигет. Ал абышка кемпирдин тамагына тоюп, бир аз эс алат да, баягы абышкага:

-Менин жолдогу инимди чамаңар келсе, көөмп кетсеңер экен,-деп жалынат.

-Макул деп абышка ал балага жол көрсөтүп берет.

Бала жүрүп олтуруп бир шаарга барса, элдин баары кейип ыйлап олтурушат.

- Эмне кейип жатасыңар?-деп сураса:

- Бул жерде бир ажыдаар бар, ал ажыдаар эртең баарын жутат деп жатат,-дейт.

- Мен ажыдаардан силерди сактап калсам, ханыңар мага хандыгынан түшүп береби?-дейт.

Баланы ханга алып барса, хан макул дейт. Ал балага ажыдаардын тили бүтүп, ажыдаарга күнүнө бир кыз, бир кой берип турмай болот. Ошентип ажыдаарды көндүрөт. Бала хандын тагына отуруп калат. Эми абышка-кемпир жөнүндө сөз кетсин. Алар өлгөн баланын жанына келгенде, бир жылан чыгып, абышка менен арбаша кетет. Абышка жыланды өлтүргөндө тиги балага жан кирет да:

- Катуу уктап калган экемин,-деп тура келет. - Сени аюу-жылан арбап өлтүрүп койгон турбайбы,-деп абышка түшүндүрүп, алтынды алып кемпири менен кетип калат. Бала жүрүп олтуруп, агасы келген шаарга туш болот. Шаардын четиндеги бир алачыкка келип, шыкаалап караса, бир абышка-кемпир, бир кызды алмак-салмак өөп, ыйлап олтурушат. Бала салам айтып кирип барат. Барып сураса, “ушул шаарда бир ажыдаар бар, ошого түтүн сайын бир кыз, бир койдон берүүчү элек, эми кезек бизге келди”,-деп ыйлашат. -Эмесе мага тамак бергиле, мен барайын, бир кылыч таап келгиле,-дейт.

Баланы тамакка тойгузуп, кызча кийинтип, бир кылыч таап берип, ажыдаарга алып барганда ал сорот. Бала кылычты туурасынан кармап берип, ал оп гартуунун күчүнөн тең бөлүнүп калат, өзү эси ооп жыгылат.

Эртең менен хандын эки жигити тамагын алып келсе, ажыдаар өлүп, жанында бир бала жатат. Ал тамак алып келген эки жигит баланы чала-була өлтүрүп, көлдүн жээгине алып барып көөмп салып, “ажыдаарды биз өлтүрдүк” деп ханга чаап барышса, хан көп алтын берет.

Абышка менен кемпир балага куран окуп, көл жээгине

кой алып барып союп, кемпир тезек терип жүрсө, кызынын тонунун этеги чыгып жатат. Кемпир абышкасын чакырып, экөө сууруп алса – баягы бала. Алдына алып, оозуна сүт тамызып, киши кылып алгандан кийин баланы көпкө, багып жүрүшөт. Бир күнү базарга барса, баягы эки жасоол аны көрөт да, ханга:

- Бизди бир бала тилдеди,-дейт.

- Анда бул баланы дарга астырып ташта,-дейт. Баланы асмак болгондо, көп кербенчилер,кезигип.

- Баланы кандуу сууга соёлу, эгер биз кандуу сууга киши сойбосок бизди астырып өлтүрөт,-деп баланы акчага сатып алып барып сууга соердо, бала:

- Мен силерди өзүм алып чыгайын,-дейт. Кербен башы макул болот. Бала чыпалагын канатып, аларды суудан өткөзөт.

Кербенчилер балага төрт төөнүн жүгүн беришет. Ал андан ары карай жүрүп олтуруп, бир шаардын базарына барса,бир бала:

-Төрт төөнүн жүгү,-деп бир үкөктү арабага салып жүрөт. Бала баягы үкөктү сатып алып ачса, бир сулуу кыз олтурат.

Ал сулуу кыз баягы баланын башынан өткөргөндөрүнүн баарын сурап, жазып алат. Кербенчилер менен четке чыкканда, алар:

-Сен эмне алдың?-деп сурашат.

Бала кызды көрсөтөт. Кызды көргөндө, алардын арасында талаш болуп, баланы үкөккө салып, сууга агызып жиберешет. Бала агып бара жаткан жеринен бир абышка кармап, үкөктү ачса – бала, аны бала кылып алат.

Кербенчилер кызды талашып олтуруп, ханга барышат. Ханга барышса, кыз баягы жазып алган кагазын ханга берет. Хан байкап, эки жасоолчу жана кербенчилерди жонунан кайыш тилдирип, дарга

астырып өлтүрүп, баланы издетип, кызга таптырып берет.

Кан менен вазир

Бир убакта кан өзүнүн вазирине ачуусу келип өлтүрмөкчү болот. Кандай кылып өлтүрөйүн деп ойлоп, үч каздын учуп баратканын көрүп:

- Ушунун тилин билип кел, эмне деп учуп бара жатат!
Эгер тилин билип келбесең, башыңды алам,-дейт.
- Макул,-деп кандын вазири үч каздын артынан чаап бара жатса, мунарада чыгып турган кандын кызы

көрүп, вазирди чакырып:- Эмне чаап бара жатасың?- деп сурайт.

Вазир:

-Кан мобул учуп бара жаткан үч каздын тилин билип кел, билип келбесең башыңды алам” деди. Ушул каздардын тилин билгени бара жатамын,-дейт. Кандын кызы айтат:

-Ээ, вазирим, сен каздын тилин кантип билесиң? Сен эмес кан билбей жатса, андан көрө канга кайта мындай деп айтып бар: – Бир каз “Вазир жакшы кан жакшы” деп айтып бара жатса, экинчи каз: “Катын жакшы эр жакшы” деп айтып бара жатат деп канга бар. Ушинтсең бир жооп айтар кан,-деп кыз вазирди кайра жолго салды.

Вазир канга келип баягындай кылып айтып берди.
- Жок, муну сен каздардан сураган жоксуң, бул жооп менин гана тукумумдан чыкмак. Ким айтты, айткын, айтпасаң азыр башыңды алам,-дейт кан. Вазир айласы кетип капаланып кайгырып, эмне кыларын биле албай:
- Эки күн уруксат бериңиз, айтып берейин,-деп уруксат алат. Айласы кеткен вазир, кайда барарын билбей, “Баякы кызга барайынчы, эмне дээр экен”,-деп кызга келет. Кыз вазирге:

- Тагдыр башка салганды көрөсүз да,-дейт. Вазир эки күндөн кийин канга келип:

- Сиздин кызыңыз айтты эле,-деп ажалдан калат. Кан кызына каарданып: “Ага бир кылыкты кылайын” деп ойлоп калат. Үйүнө келип, жакын шаарларынын бардыгына тең кабар берет:

- Жакшыңардан жаманыңар көп келгиле,-деп, элине жар чакыртып, “келбегендерди жазалаймын” деп буйрук кылат.

Элдин баары тойго келип, кандын алдынан чубап өтө беришет. Элдердин баары самсаалап өтүп жатканын бир келесоо сары таз “Барсамбы, барбасамбы”-деп отуруп, бир убакта зөөкүрлөнүп кандын алдына келип

калат. Кан аны чакыртып алып, кызын ошо тазга бермекчи болот.

Кандын кызы атасы элди чакыртып жатканда бир жаманга берерин билип күйөөсүнө, өзүнө эки кабаттап кийим жасатып, анын ичине алтындан шыкап тиктирип коёт. Эл чогулуп өтүп бүткөндөн кийин кан кызын чакырып: Балам, сени ушу тазга арнадым, ушуну менен оокат кыл,-деп айтат.

Кыз:

-Макул, атаке, сиздин айтканыңызды мен орундайын, менин бир суроомду дагы сиз аткарыңыз,-дейт.

Кан:

- Макул болот,-дегенде кыз айтат:

- Мен уруксат бермейинче, ушул шаардын отун түн ичинде чыгарбаңыз. Күүгүм кире электе элиңиз жатсын, өзүңүз да ошентиңиз-деди.

- Макул кызым айтканынды орундайын,-дейт хан. Кыз баягы тазды ээрчитип, бир камыштуу саздын жээгине алып барат. Барып баягы саздын жээгине алтындан үй салдырат. Экөө ошол жерде оокат кылып калат. Кыз таздын башын жууп, тарап айыктырат.

- Ат сатып кел, деп бир күнү колуна акча берип аны базарга жиберет. Базарга барып бир семиз ат сатып алып, таз кечинде үйүнө келет. Кыз:

- Бул атты эмне үчүн сатып алдың?-деп сурайт.

-Семиз экен, отун-суу тартканга жакшы экен,-деп жооп берет. Кыз ал атты үйүнө коюп, эртеси күйөөсү экөө базарга ат сатып алганы келе жатса, бир отун арткан боз ат баткакка тыгылып, ээси чыгара албай жатканын көрүп, кыз барып:

-Атыңды сатасыңбы, сатсаң мен сага бир семиз ат жана бир топ дилде беремин,-дейт. Боз аттын ээси сүйүнүп кетип:

-Сатам, сатам,-дейт. Кыз атты сатып алып, үйүнө келет.

“Семиздин ордуна арык ат алдың” деп жолдо карата

эри урушуп келет. Аялы унчукпай жүрүп отуруп, үйүнө келгенден кийин атты жууп- тазалап бага берет. Бир түнү Кызыр-Илияс, Акыл, Бак үчөө “канга учурашалы” деп келе жатышса, шаарда жылт эткен от, былк эткен киши жок, үчөө таң калышып, кобурашып келе жатканын таздын аялы үйүндө жатып угат. Бир убакта баягы үчөө тигилердин үйүндө гана от чыгып жатканын көрүп: “Бул кандай адам? Элдин баары жатса, бул от жагып отурат. Бул соо адам эмес экен, ырыстуу экен”, деп баягылар кайрылып: -Бул үйдө ким бар, адам болсо бери чыксын!-дешет. Анда кыз: “Бул үйдө ким болсун, киши бар, керек болсо өзүнөр түшүп келгиле”,-дейт.

Анда Кызыр: “Мен кызырмын, батамды берем, бери чык”,-дейт.

-Чыкпайм, керек болсо өзүң келип, бата бер! -дейт кыз. Анда Акыл айтат: “Мен акылмын, акылың жок болсо акыл берем”, дейт.

Кыз дагы жогоркудай жооп берет. Андан кийин Бак айтат:

-Мен Бакмын, багың жок болсо бак берем,-дейт үчөөңөргө тең мен керек болсом, өзүнөр келгиле, мен барып албаймын,-дейт кыз.

Үчөө кобурашып:

-Бу кандай адам? Буга үчөөбүздүн тең керегибиз жок экен дешип таң калышат да, жок муну көрөлүчү,-дешип үчөө тең түшүп үйгө киришет.

Кыз үчөөнү карап туруп:

-Сен кимсиң? Сен ким?-деп сурап, Акылга айтат: -Сен Акыл болсоң, таң атканча менин күйөөм менен жатчы. Макул,-деп Акыл таң атканча күйөөсү менен кучакташып жатып, таң атып келе жатканда үчөө тең кетишет.

Эртең менен жигит турса эң акылдуу болуп калыптыр. Кыз бир күнү жигитке:

-Эми мен сага бир сөз айтам, ошону аткаргын,-дейт. Күйөөсү макул болот.

Баякы боз ат тулпар болучу. Кыз таптап олтуруп, аны табына келтирген. Тулпарды мингизип, күйөөсүнө: - Сагызганды барып чапчы,-дейт. Жигит сагызганды чапса, канатын бир сапар ирмегенде чабат. Дагы бир күнү чаптырса, эңкейе бергенде чабат. Үчүнчү сапар барып чапканда, былк эткенде чабат. Ушуну айтып келгенде кыз күйөөсүнө айтат:

- Кандын бир алтын кийиги бар, жылыга бир маал келет. Жыл сайын кууп кармап албайт. Сен ошого баргын дагы кармап берип, дос болуп кел. Бара жатканыңда алтын кийикти кууп келе жаткан канга учурайсын. Кан:

“Алтын кийикти куугун”,-дейт. Сен анда дагы болбогун. Андан кийин кырк жигит учурайт, ошолордун эң аягын күтүп туруп, эң аягындагысынан: “Артта дагы киши барбы?”-деп сура. “Жок” дегенде, ошондо чу коюп отуруп, баарынан өтөсүң, канга жетесиң, канга келгенде: “Кийигинди кармап берейин, дос болосуңбу” – де, “дос болом” деп үч айттырып, колуна кармап туруп, бекем алыш да, ошондон чу коюп отуруп кийикке жетесиң. Кармаганыңдан кийин кийикти ээрдин кашына коюп алып, шаарды аралап чаап жүрө бер, кан сенден “досум, соогат” деп чаап отурат. Жол катар унчукпастан шаарды аралап отуруп, үйүнө алпарып байлап кой. Кан келет дагы сени жакшы көрсө тактысынын жанындагы бөлмөгө, жаман көрсө үйүнүн жанында бир үй бар ошого отургузат. Алтын кийикти кармап берсең, жакшы көргөн үйүнө сени алпарып киргизет да, сөзгө келип: “Дүнүйөмдүн бардыгын берейин, ошого ыраазы бол!”-дейт. Сен унчукпай отура берип, эң аягында тамак ичкенден кийин “Каным, экөөбүз дос бололу, мага дүнүйөнүн кереги жок”-деп гана кол алышып, үйгө келе бер,-дейт. Бир күнү кан баягы алтын кийиктин келер мезгилинде

аны тосуп, аңга кырк жигити менен чыгат. Кыз аны билип, күйөөсүн атына мингизип, көлуна укурук берип жөнөтөт. Жигит жүрүп отуруп, канга барып кыздын айтканынын баарысын аткарып, кандын үйүнө келет. Жигит кийикти өңөрүп чаап келе жатканда, кан “досум, соогат”-деп сураса, тоотпой баратканын көргөн элдер таң калышат. Кыз эртеси атасына келип түн ичинде чырак жактырууга уруксат кылат.

Жигит ак боз ат менен алчандатып күнүгө базарга келгенде эл таң калып, кээси бата берет. - Мурда күнү ушул жигит алтын кийикти алып келди эле кан бүгүндөн баштап түн ичинде чырак жактырууга уруксат кылды,-деп билгени-жигитке алкыш айтышып, он чакты жыл чырак көрбөгөн элдер таң калып жүрүшөт.

Кыз күйөөсүн күнүгө кандыкына жиберип, конок кылдырып турат. Кыз бир күнү күйөөсүнө: - “Мен сиздикинен көп тамак ичтим. Сиз биздикинен даам татып кетиңиз”-деп канды чакырып кел,-деди. Күйөөсү: “Макул” деп, бир күн канды конокко чакырып келет. Канды төркү үйүнө киргизип, өзү үйүндө тамагын бышыра берет. Ичип отуруп: “Ушунун катынын көрсөм” деп ойлоп, кан:

- Досум, катыныңды чакырчы,-деп жигитке айтат. - Азыр келет,-деп жигит отура берет.

- Качан келет?-деп улам-улам шаштырат.

Тамакты ичип бүткөндө жигит катынын ээрчитип киргенде, кан кызын көрүп бакырып, кызы дагы бакырып кучакташып ыйлап, кан кандыгын күйөөсүнө берип, өзү жөнөкөй киши болуп жатып калат. Мына ушундан улам “Катын жакшы – эр жакшы” деген лакап кыргыз элине тараган экен.

Асан

Илгери, илгери бир кандын улуу катынынан эки бала, кичүү катынынан Асан деген баласы болуптур. Бир күнү кан түш көрүп, түшүндө булбулдун сайраган үнүн угуп, ошол булбулга ашык болуп калат. Кан күндөн күнгө саргайып, акыры чоң ооруга чалдыгат. Атасы эмнеден ооруп жатканын балдары билишпейт. Бир күнү кан үч баласын чакыртып:

-Балдарым, мен бир түш көрдүм, түшүмдө бир булбул үнүн мукам-мукам чыгарып укмуш сайрады, мен ошол булбулга ашык болуп, ашыктыктанн ооруп, минтип төшөктө жатамын, булбулду мага кимиң алып келип бересиңер?-дейт.

Улуу катындын эки уулу:

- Биз алып келип беребиз,-дешет. Ошол кезде Асан жаш болот.

- Булбулду алып келүү Асандын колунан келет эле, бирок ал “жаштык кылат, силердин колунардан келбейт”, -дейт кан.

- Бизди Асандан кемсінтет, -деп эки уулу атасына таарынышат. Кан:

- Кой, таарынбагыла, үчөөң тең баргыла, -деп үчөөнү тең жиберет.

Баягы кандын эки уулу Асанды ээрчитип алып, жүрүп олтуруп, бир тактай кудукка барышат. Ал кудуктун жанында эки жол жатат. Бир жолго “барса келет”, бир жолго “барса келбес жол” деп, жазылып коюлган. “Барса келет жолго” эки агасы түшөт, “барса келбес жолго” Асан түшөт. Бул үчөө жолго чыга электен мурун Асан: -үчөөбүз кудуктун тактасын үч аталы, кимибиз келсек, тактадан өзүбүздүн огубузду сууруп алалы, келгенибизди ошондон билели, -дейт. Тактаны үчөө үч атат да, жолдоруна түшүп жүрүп кетишет.

Асан жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп бир күмбөзгө жолугат. Кирип барса түрдүү тамактар бышып турат, эки жагын караса, эч ким жок, курсагы ачкан Асан тамакты иче баштайт. Күмбөздүн төбөсүндө андып жаткан мастен кемпир:

-Бейжооп тамакты ичип жаткан ким? -деп кыйкырын түшүп келет да, Асанды кийик кылып коет. Ал кийик мени бирөөлөр атып жеп коёт деп мастен кемпирге жалына берет. Мастен кемпир кийиктен жадап, анын тилин дубалап байлап коет. Кийик мастен кемпирден түнүлүп андан ары кетет.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп дагы бир күмбөзгө жолугат, кирип барса, баягындай түрдүү тамактар бышып турат, бирок Асан коркуп такыр жебейт. Бир маалда күмбөздүн төбөсүнөн бир кыз:

-Бул жерде бейжооп жүргөн ким? -деп түшүп келет. Кийик бүрүшүп, корголоп калат. Кыз кийиктин адамзат экенин билет да, “Мастен кемпир кылгылыкты

кылган экен” деп кийикти дубалайт. Кийик адамзат болуп чыга келет. Кыз:

-Сен кайдан жүргөн баласың?-деп сурайт. Асан тили жок, дудукча колу менен жансайт. Кыз “Асандын тилин да байлап койгон экен” деп, тилге келтирет. Асанга тил кирет, ал кызга жол жүрүп баратып мастен кемпирдин үйүнө туш келгенин, ач болгондуктан тамактарын жеп койгонун, мастен кемпир тамагын кызганып, кийик кылганын жана башкаларды айтып түшүндүрөт. Кыз Асандын эрдигине ыраазы болуп, түрдүү-түрдүү тамак-аштарды коюп сыйлайт. Ошентип экөө турмуш куруп, жыргап жатып калышат.

Күндөрдүн биринде Асан:

-Атам кан эле, бир мукам сайраган булбулдун үнүнө ашык болуп калып, ошол булбулду таап келгин деп жиберди эле, мен ошол булбулду издеп жүрөмүн,-деп кызга чын сырын айтат.

Кыз:

-Ал булбул жин перинин падышасынын кызынын колунда турат. Тоонун башында бир кара куш бар, ал жыл сайын тууйт, бирок жыл сайын балдарын ажыдаар жеп коёт, ошонун балдарын ажыдаардан аман куткарсаң, сени булбулга ошол кара куш жеткирет. Анын балапандары темир канат болуп учар убагында уянын түбүнө чуңкур казып, ошол чуңкурда жаанды алып, андып жаткын, ажыдаар келгенде атып өлтүргүн,-дейт.

Асан тоонун башына барып, баягы келинчеги айткандай жаасын алып, кара куштун балапандары жаткан уяны андып жатат. Бир убакта ажыдаар келип, уяга чыга баштайт, балапандары чырылдап, чыркырашат. Асан ажыдаарды тең бөлө атат. Ангыча болбой үйдөй ташты үтүрөндөтүп, койдой ташты когураңдатып, бороон-чапкын менен кара куш келет. Келсе, балдары аман-эсен. Сүйүнүчү койнуна батпай,

балапандарынан:

-Ажыдаардан кантип кутулдуңар?-деп сурайт. Балдары:

-Ажыдаар бизди жутам деп уяга чыгып келатканда мына бул киши атып өлтүрдү,-деп жооп беришет. Ошондо кара куш:

- Сен мага аябай чон жардам кылган экенсин. Эми сенин эмне мүдөөң бар?-дейт. Асан:

- Жин перинин падышасынын кызынын колундагы булбулду алып бер,-дейт.

Кара куш булбул кушка кантип баруунун жолун бардык куштардан сурайт. Ошондо жин перинин падышасына үч жыл туткун болгон көөдөнү адам, көчүгү куш киши кара кушка:

-Жин перилер удаасы менен үч күн уктайт, ошол уктап жаткан кезде барсаңар кудайдын жалгаганы, уктабаган убакта барсаңар кудайдын каргаганы,-дейт. Кара куш Асанды алып жөнөйт. Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп алардын уктаганына бир күн калганда барышат. Ал күнү токойдун ичинде жашынып жатып, эртеси Асан алтын туурда олтурган булбулду алып, келинчегине келип, үчөө жөнөп кетет.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп баягы такталуу кудукка келишет. Асан үч окту караса, үчөө тен, тактада кадалган бойдон турат. Асан эки агасынын кетпегенин билет да, келинчеги менен булбулду ошол жерге коюп, өзү эки агасын издеп кетет. Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп бир айышга келет. Келсе, бир агасы Чоккой деген байга, бир агасы Кепич деген байга малай болуп жүргөн жеринен табат. Асан агаларын алып кетемин десе, байлар:

-Бул экөөнүн ичкен-жегениң төлөмөйүнчө, кое бербейбиз,-деп чатак кылышат.

Асан эки агасынын ичкен-жегенин бүт төлөп, куткарып кудукка барат. Ошол жерден эки агасы Асандын келинчегин, булбулду көрүп көңүлдөрү бузулат. “Уялбай кантип барабыз” деп, Асандын эки

көзүн чукуп, сокур кылып туруп, кудукка салып жиберешет. Булбул Асандын эки көзүн кебезге ороп, эки канатынын алдына катып коёт. Асандын келинчегин кармап калып качып кетет.

Баягы Асандын эки агасы:

- Булбулду биз алып келдик,-деп атасына алып барышат. Кан эки уулунан:

- Булбулду кантип таап келдиңер?-дегенде, бирөө:

- Күлүк ат минип караңгыда уурдап келдик,-дейт.

Экинчиси:

- Караңгыда жөө эле уурдап келдик,-дейт. Балдарынын сөзүнүн эки ачалык билингенден кийин:

- Сени ким алып келди?-деп булбулдан сурайт. Ошондо булбул:

-Бул экөөнүн иниси Асан деген алып келген, бирок бул экөө намыс кылып, Асандын эки көзүн чукуп, такталуу кудукка салып жиберешти, эки көзү менин эки канатымдын алдында турат, Асан өлгөн жок, тирүү эле кудуктун түбүндө жатат,-дейт. Кан кудуктан Асанды алып келдирип, эки көзүн жылуусунда салдырып, мүрөктүн суусун куйдуруп айыктырат. Ал эми берки эки баласын даргага тарттырып өлтүрөт. Кан каалаган булбулуна жетип, Асан келинчегин алып келип, элине кан болуп, жыргап-куунап жатып калат.

Таан падыша

Илгери, илгери бир кемпирдин жалгыз баласы оокат-турмушу начар болгондуктан, кырманда кылтак салып жүрчү экен. Бир күнү кылтагына таан түшүп калат. Бала барып таанды чыгарып алайын десе, таан кадимки кишиче балага карап:

-Капыстан сенин кылтагыңа түштүм. Эмне десең берейин мени бошот. Атам падыша. Төрт- түлүктүү малы бар. Азыр кое берсең, жети белес ашам, ошого

чейин карап тургун да, мен ашкан белес менен бара бергин. Төрт белес ашкандан кийин биздин жылкыга жетесиң. Ал жерге түнөп алып, андан ары сурай-сурай бара бергин. Атамдын жайыл супарасы бар. Анын мааниси, касиети “жайыл, супарам, жайыл” десең түрдүү оокат даяр болот. Ошону атамдан сурап алсаң, энең экөөң ошону менен оокат кыласың,-дейт. Ошентип бала таанды кое берип, кылтагын көтөрүп алып, энесине айтпастан, Таан падышаны көздөй жөнөйт. Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп төрт белеске келет. Төрт белестен ашкандан кийин жылкычыларга жетет. Ал жерге түнөп, эртеси уюн коюн, эчкисин, төөсүн көрүп, көңүлү тоюп, күн бата Таан падышанын үйүнө кирип барат. Бала салам айтып, Таан падышанын очогунун боюна отурат. Ошондо Таан падыша баладан:

-Кайдан “келдин, атың ким, атаң ким?-деп сурайт. Анын сөзүнө жооп бергиче, кылтакка түшкөн Таан баланы тааный коюп:

-Мени өлүмдөн куткарган ушул бала болучу. Эмнени сураса, ошону бергин,-дейт атасына.

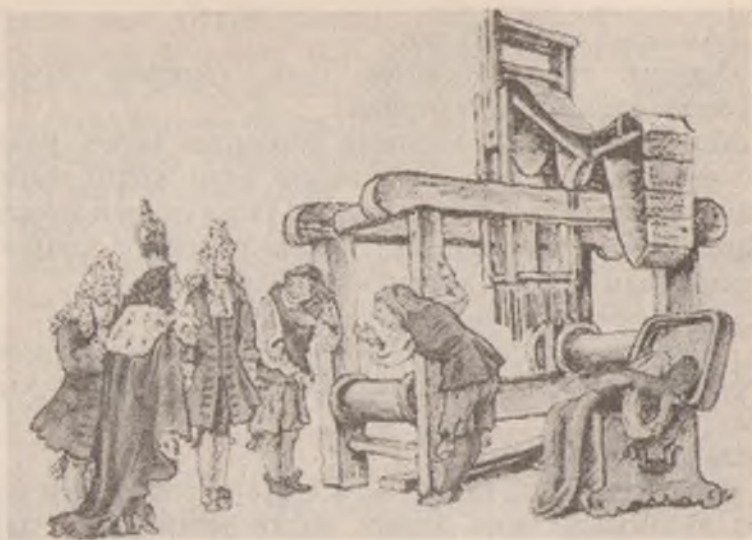
Бала “жайыл супараны” сурайт. Таан падыша бергиси келбей:

- Төрт түлүктүү малдан ар биринен тогуздан берейин,-дейт. Бала болбостон тура берет. Таан падыша:

- Бербеймин,-деп башын чайкаганда, Бала Таан:

- Менин досума сураганын бербейсиң!-деп күйүп турган отко түшө калат. Ошондо Таан падыша ары карап ыйлап, бери карап күлүп аргасыздан “жайыл супараны” балага берет.

Бала коштошуп, жайыл супараны көтөрүп алып, энесине келип, “Жайыл супара, жайыл!” десе, бардык оокат супарада даяр болот. Ошентип, бала менен энеси жыргап-куунап, жакшы турмушта жашап калган экен.

Каардуу хан

Илгери бир хан элине абдан ырайымсыздык менен карап, алтымыш жашка чыкканча перзент көрбөйт. Мунун карамагында эки вазир болот. Бир күнү хан ойлонуп отуруп, биринчи вазирин чакырат: -Менин өсөрүм калган жок, өлөрүм калды. Менден эч кандай перзент жок. Эгерде ажалым жетип өлүп кетсем, артымдагы мал-мүлкүмдү ким ээлейт?-деп биринчи вазирден сурайт.

Анда биринчи вазир:

-Эгерде ажалыңыз жетип, көзүңүз өтүп кетсе, балам жок эч кандай капа болбоңуз, биз деле ээлейбиз,-дейт. Хан вазиринин башын алдырып таштайт. Экинчи күнү экинчи вазирин чакыртып, хан жогорку сөзүн кайталайт. Анда ал вазир:

- Ханым, эч кандай капа болбоңуз, бир айласын табабыз, -дейт.

- Айласын тап,-дейт хан.

-Ханым, мага темирден таяк, темирден чокой, түгөнбөс гүлазык таап бериңиз.

Хан вазирдин айтканынын бардыгын берет. Вазир буларды алып, ханга бала тилеш үчүн жолго чыгат. Айлап-жылдап жол жүрүп отуруп, бир күнү эки жолдун айрылышына барганда бир аксакал кишиге жолугат. Вазир салам айтат. Аксакал киши алик алып:

- Кайда барат элең, балам?-деп калды.

- Биздин ханыбыз алтымышка чыкканча перзент көрбөгөндүктөн, мен ханга бала тилеп чыктым эле,-дейт.

Анда аксакал киши:

-Сен ханга бала тилеп чыга турган болсоң, мен бир сөз айтамын: Сенин ханың абдан ырайымсыз, элге каардуу, жетим-жесирге кайыр санабайт. Элдин муңзарын түшүнбөйт. Ошондуктан перзент көргөн жок, силер чын ыкласыңар менен бала тилей турган болсоңор, дайындуу бир адам каттай турган тогуз жолдун тоомуна бир дүкөн, бир сарай, бир чайкана куруп, ошол жолдон өткөн-кеткендердин бардыгына, ач калган, кеч калгандарга оокатты, кийимди акысыз берип, адамдарды жети жылга чейин түнөтүп, өткөрүп турасыңар. Жети жыл өткөндөн кийин да жолугушарбыз, башка айтарым жок, -деп аксакал киши көздөн кайым болду.

Ушуну менен вазир жолго түшөт. Кайра дагы ошончолук жол жүрүп, жерине келет. Келгенде хан вазирди чакыртып:

-Кандай, айласын таптыңбы?-дегенде, вазир ошол сөздүн бардыгын ханга айтат. Хан макул болуп, тогуз жолдун тоомуна баягы аксакал кишинин айтканынын бардыгын куруп, иреттейт. Жети жыл бою жолоочулардын бардыгын багып, кийим, оокат менен камсыз кылат.

Жети жыл бүтүп, сеегиз жылга айланганда хан кургандарын көчүрүп, өзү алдында келе берет. Хан жалгыз келе жатса, жолдо бир аксакал киши жолугат. Ал ак сакал кишиге салам айтат. Ал алик алып туруп:

-Баякыларды аткардыңбы?-деп туюк гана сурайт. Хан ал сөзгө түшүнө коюп:

- Толук аткардым, таксыр,-дейт.

- Анда сен бул сөздү толук аткара турган болсоң, жакшы болуштур, алтымышка чыкканча перзент көргөн эмес элең. Сен мына бул алманы ал – деп, бир алма берет. – Бул алманы алып барып, кечке маал тышкы кабыгын аарчып кара бээге бер, алманы тең жарып, байбичең экөөн бөлүп же. Байбичеңдин боюна эгиз эркек бала бүтөт. Таптакыр туубаган кара бээң бооз болот. Ал эми эгиз эки бала төрөлгөндө бирөө сага, бирөө мага. Өзүндө калган баланын атын, Шааысмайыл коёсуң. Бээң тууганда кулундун атын Камыртай коёсуң,-дейт.

Ошону менен экөө ажырашып кете берет. Үйүнө келип, ордосунда иштерди жайлаштырып жүрүп, койнундагы алма эсинен чыгып калат. Чай ичкенде эсине келбейт. Чечинип жатар мезгилде койнундагы алма түшүп кеткенде гана эсине келет. Хан алманы аарчып, байбичеси экөө бөлүп жеп, ак сакалдын айтканын аткарат, ушундан баштап байбиченин да, бээсинин да боюна бүтөт. Тогуз ай, тогуз күн болгондо хандын байбичеси эгиз эркек бала төрөйт. Бээси да эгиз эркек кулун тууйт.

Эгиз эркек баланы эч кимге көрсөтпөй, бир кемпирге каратып, кара бээни жер үстүнө чыгарбастан, жер астына орун жасап, ошол жерге бактырат. Төрт күн болот дегенде, кечки тамакты ичип жаткан убакта эшиктен салам айтып, бир ак сакал киши кирет. Хан алик алып, төр жактан орун берет.

- Кандай, аялың төрөдүбү, бээң туудубу?-деп сөзгө келет. Анда хан.

- Аялым эгиз эркек, бээм эркек кулун тууду-дейт.
- Балдар кайда?-дейт ак сакал.

- Балдарды бир кемпирге бактырып жатам,-дейт хан.
Ак сакал киши эки баланы алдырып келип, бир баланы ханга берип, бирөөнү өзү астына алып олтурат.
- Сенин алдында отурган баланын аты, Шааысмайыл, кулундун аты Камыртай болсун, кулун Шааысмайылдын келечекте мине турган аты – деп, бир баланы алып, көздөн кайым болот.

Ошондон баштап хан баланы бага баштайт. Молдого берип кат таанытат. Бала сегиз жашка чыгат. Ал дайым сууга барып, кайырмак салып жүрөт. Ошол мезгилде суунун боюна бир боз үй пайда болот. Андан бир кыз дайыма суу алып кетет. Бала кызды көрүп, сүйүп калат. Бала бир күнү энесине:

- Мага аял алып бергиле,-дейт. Энеси ханга айтат.
Хан:

- Шааысмайыл али жаш, аял алгыдай боло элек, кое турсун,-дейт.

Ага, Шааысмайыл болбойт. Хандын айласы кеткенде вазирлерин чакыртып, Шааысмайылга кыз тандатып жөнөтмөк болот. Муну Шааысмайыл угуп:

- Атам убаракерчилик тартып, башка жакка киши жөнөтпөсүн. Ушул жерде бир кыз бар, ошону алып берсин,-дейт.

- Мен өзүм хан болуп, эл бийлеп туруп, ушул кызды балама кантип алып беремин,-деп хан болбойт. Мында бала сүйлөбөстөн, тамак ичпестен, эки күн жатып калат. Хандын айласы кетип, суунун боюндагы боз үйгө жуучу жиберет. Жуучу суунун жээгинен бул үйдү таппай кайта келет. Бала энесине:

- Камыртайды бир көрөйүн,-дейт. Энесинин болбогонуна койбостон, атты жетелеп чыгып, минип алып, ары-бери бастырып:

- Апа, атты менин атым дедиңер эле, “камдалган жоо-жарак, кийим-кечек бар дедиңер эле, мага

көрсөтүңүзчү, кийип көрөйүн, жарашар бекен,
жарашпас бекен?-дейт.

Энеси жоо-жарагын, кийим-кечесин, ээр токумун алып берет. Бала жарагын асынып, кийимин кийинип, атка мийип ары-бери бастырып көрсө, ат жер баспайт, учкан сыяктуу болуп көрүнөт. Ары-бери бастырып келип, энесине:

-Мен кеттим, эне,-дейт.

Энеси чачын жулуп ыйлайт. Ага да болбойт. Анда энеси;

-Түгөнбөстүн күл азыгын көп кылып камдап берейин, анан кеткин,-дейт.

Бала ага да болбойт. Күн жүрүп, түн жүрүп, ай жүрүп, жыл жүрүп бир жерге барса, бир боз үйдүн орду турат. Бул журтта бир кеседей таш жатат. Ташты аңтара салса, таштын астында Гүлдүзардын жазган каты бар экен. Ал катта мындай деп жазылган: "Шааысмайыл, сен анык эр жүрөк, туруктуу жигит болсоң, мени издеп келерсиң. Биз Мисир шаарына көчүп кеттик. Жок, коркок жигит болсоң, ушул жерден кайра тартарсың" деп казылган. Катты окуп, Шааысмайыл андан ары жолун уланта берет. Дагы эки күн жүрүп, түн жүрүп, ай жүрүп, жыл жүрүп, бир жерге барса эки жагында жол жок бир капчыгайга туш келди. Ал капчыгайдын өндүрүндө жалан гана адамдын башынан бүткөн, эч бир жан өтө алгыс бир чоң дубал турат. Ары-бери бастырса, жол жок, айласы куруп турганда Камыртайга тил бүтүп сүйлөйт: - Мен жүгүрүп бара жатып токтоймун, ошол учурда кылычың менен дубалды колуң жетсе жетпесе да шилтеп өт. Ошондо дубал урап түшөт. Андан ары дубалдын ичине киргенден кийинкисин өзүң билесиң,- дейт.

Ат айтканындай бир жерге келип токтойт. Шааысмайыл кылыч менен чаап өтсө, дубал кулайт. Бул дубал жалаң гана кишинин башынан курулуп, бир

меники, мен сеники болдум. Сизди мен аламын. Бирок экөөбүздүн ким-кимибиздин ниетибиз ишибиз кылычтын мизиндей курч болсун деген ой менен койдум. Мен азыр сапар кетип бара жатамын. Ошол сапарымды туура аткарыш үчүн мен түз жана туура жолдо болоюн. Кайра келе жатып, той жасап, анан сүйлөшөбүз,-дейт. Эртеси андан жөнөп кете берет. Мында да ай жүрүп, күн жүрүп, түн жүрүп, жыл жүрүп, бир капчыгайга туш келет. Капчыгайда бир чоң таш жатат. Өтүп кетүүгө жол жок. Ары-бери бастырат. Ошол кезде Камыртайга тил бүтөт.

-Ээ, Шааысмайыл, камчы сап менен ташты көтөр. Ал таш ачылгандан кийин каалга, каалгада кулпу бар. Ал кулпунун ачкычы ошонун үстүндө турат. Ал эми ачып киргенди өзүң билесиң.

Аты айткан ишти жасаганда жол ачылат да, атын жетелеп кирип жатса, оң жактан дагы бир кичине каалганы көрөт. Ал каалганы ачып кирсе, караңгы үй, төрдө бир кыз чачын сылап отурат. Анын сулуулугунан үй жарык көрүнөт. Баягы кызга сүйлөшүүдөн сүрдөп, кичинекей майда таштарды кызды көздөй ыргытат.

Анда ал кыз:

-Ой, сен кандай бей тартип жансың? Жырткыч карышкыр болсоң, мени жегин. Жок, сөз түшүнгөн адам баласы болсоң, жолуңа түшкүн,-дейт. Анда Шааысмайыл:

-Мен жырткыч эмесмин, адам баласымын. Караңгы жердин астында жашаган өзүң кандай жансың? -Эгерде сиз муну уккунуз келсе, тарыхымды айтып берейин. Жети эркек бир туугандын ичинде бир жалгыз кыз элем. Атым Гүлпаары. Эң кенжеси болучумун. Биздин ханыбыз мени аламын деп агаларыма айттырат. Бирок, агаларым болбой коёт. Болбогондо хан уруш ачты, быйыл жети жыл толот. Ошондон бери эки акем өлүп бешөө калды. Мындан ары жүрүп олтурсаңды.

жолдо бир жагында көп киши, бир жагында беш киши эки тарап болуп согушуп жатканын көрөсүз. Ошол беш киши менин бир туугандарым. Ошондуктан ханга бербес үчүн мени ушундай караңгы жайга сактап турушат,-дейт кыз.

Сөздүн маанисине түшүнгөндөн кийин Шааысмайыл жолуна түшүп кете берет. Жүрүп отуруп барса, жолдун бир тарабында көп киши, бир тарабында беш киши болуп согушуп жатат. Кетип бара жатып, Шааысмайыл жакын келгенде эки жактагыларды карабай туруп салам айтайын, кайсы жагы алик алса, ошол жагына кошулайын деген ойго келет. Ойлогондой салам берсе, беш киши алик алат, көп киши тарабы унчукпайт. Шааысмайыл бешөөнө кошулуп согушка кирет. Ошентип, падышанын аскерлерин кырат, жеңишке ээ болушат.

Бирок, беш бир тууган сүйлөшүп Шааысмайылды кетирбей, үйлөрүнө алып барышып, карындашын ага бермекчи болушат.

Ал кечеси той жасап, карындашын Шааысмайылга беришет. Бирок, түндөсү бирге жаткырганда Шааысмайыл ортосуна кылычын жылаңач коюп коёт. Анда кыз кылычтын ортого коюлушунун жайын сурайт. Менин сулуулугум көңүлүңө толбодубу, же беш бир тууганымдын баатырлыгы жакпадыбы?-дейт.

Силер жөнүндө эч кандай нааразычылыгым жок. Мен үйдөн жөнөгөнүмдө бир максат менен чыккамын. Ошол максатым аткарылмайынча, менин сиз менен сүйлөшүүм туура келбейт. Бул кылычтын коюлушунун себеби – экөөбүздүн сүйлөшүүбүздүн маңызы, мына ушундай курч болсун. Заар менен сапарымдан калбай жөнөп кетейин. Мен сизден айныбайм,-дейт Шааысмайыл.

Ошону айтып кайта келишке убада кылып жөнөп кетет. Ошентип күндөп-түндөп жүрүп отуруп, бир шаардын

четине жетип, бир жесир аялдын үйүнө түшөт. Ал аялдан:

- Элиңерде эмне кеп бар?-дейт.

- Бизде эч деле кеп жок, бир гана жаңылык, падышабыз Гүлдүзар деген кызды аламын деп, тою болуп жатат. Бүтүшүнө эки гана күн калды! - Андай болсо жакшы. Сиз мына бул акчага базарга барып, жууркан-төшөк, жемиш алып келиңиз,-дейт. Акчаны алып, аял базардан айткандардын баарын алып келет. Кеч киргенде аялга Шаабысмайып айтат: -Сиз ханга жакшылап оокат жасаңыз. Мына бул шакекти кошуп алып барасыз да, тасмалды хандын астына коесуз. Сиз өзүнүздү Гүлдүзардын эжесимин деп, ханга билдирбестен туруп шакекти Гүлдүзарга көрсөтөсүз. Анда Гүлдүзар сизге эмне десе, мага айтып келесиз.

Айтуусу боюнча жесир аял шакекти кошуп, дасторконду алып барат. Анда Гүлдүзар:

- Сиздин үйүңүзгө ким келди?-деп сурайт.

- Менин үйүмө бир жигит келип, ушундай жасагын деди,-дейт аял.

Анда Гүлдүзар:

-Андай болсо мен ханга айтып тойду токтото турайын. Заар менен көчөгө бир киши чыгарбас үчүн буйрук бердирейин. Өзүм кырк кызды ээрчитип бакка барайын. Ошол жерден мени алып кетсин. Ушундай деп айтып барыңыз,-дейт кыз.

Аял бардыгын Шаабысмайылга айтса:

-Жок, сиз кайра барыңыз да мындай деңиз: мейли тоюн токтото турсун, заар менен көчүрүп жөнөсүн. Мен хандан тартып алып кетем, кудурети болсо тартып калсын,-дейт.

Хан Гүлдүзарды алып келе жаткандыгын көрүп, Шаабысмайыл алдынан тосуп чыгат да, Гүлдүзарды ала качат.

Хан кабарды катуу салып, артынан куугунтукташып,

хандын тулпарлары да кууп жетпейт. Шааысмайыл менен Гүлдүзар аттан түшүп эс алышат. Артынан хандын аскерлеринин келгендерин Шааысмайыл жеңе берет. Ошентип, төрт-беш күн ошол жерде согуш болот. Алар жолдон Гүлпаарыга келет. Анда жети күн той жасап, сегизинчи күнү Гүлпаарыны алып жөнөйт. Гүлпаарыга агалары эки тулпар, үч куржун алтын, жана үчөөнө тиешелүү кийимдер, Гүлпаарынын бала кезинен бирге жүргөн күчүгүн кошо беришет. Күчүк бардык жаман, жакшылыкты алдын билет экен. Андан жүрүп отуруп, Рабизангага келишет. Рабизанга аябаган баатыр кыз болгон экен. Ал карамагындагы элди, шаарды бүт Шааысмайылга бүтүн өткөрүп берет. Ал жерден алынын келишинче алтын-күмүштөрдү, кымбат баалуу таштарды жүктөп алып жөнөйт. Айылга жакын келгенде Гүлдүзар:

-Биз кайнатабыздыкына барбастан, ушул жерге жай салып туралы-дейт.

Шааысмайыл макул болуп, атасынын айлынан он беш, жыйырма алыстыкта үй салдырат. Анын жайлары кымбат баалуу таштар менен бүтөт.

Хан бир күнү саякатка чыгып, кеч калып келе жатса бир канча алыстыкта абдан жаркыраган кооз жай көрүнөт. Эртеси хан изилдетип жиберсе, уулу Шааысмайылдын жайы болот. Эртеси атасын үйүнө чакырат. Гүлдүзар:

-Кайнатабыз үйгө келсе, бизди көрсөтпө,-дейт. Хан баласы менен кошо жөнөйт. Шааысмайыл атты жайлаганча хан үйүнө кирип барат да, тамак даярдап жаткан үч аялды көрүп калат. Хан:

-Мен жетимиш-сексен жыл хандык доорон сүрүп, ушул жашка келгиче мындай сулуу аялдарды көргөн эмес элем. Чыныгы аялдар ушулар турбайбы!-деп баласын өлтүрүп, келиндерин алмакчы болот.

Ошол жерден калп ооруп калат. Баласына:

- Мен ооруп калдым, күн сайын келип кабар алып тургун,-деп тамак ичпестен аттанып кетет. Кемпирине барып:

- Балабыз динден чыгыптыр, каапырды алыптыр. Жети ата-быздан бери тозокко түшө турган болдук. Уулду эптеп өлтүрөлү,-дейт.

Кемпири макул болуп, хандын акыпы боюнча бал жана уу ачытат. Баланы чакыртат. Бала жөнөөрдө Гүлдүзар күчүктү кошуп берип:

-Атаңкына барганда күчүктүн кылганын кыл, баскан изин бас,-дейт.

Бала барса, атасы кыңкыстап жаткан болот. Ошол мезгилде энеси бир пиялага бал алып келип, ханга сунат, экинчи пияладагы ууну баласына сунат. Хан балды ичип жиберет. Шааысмайыл ичейин десе күчүк колдон тырмалап ичирбей коёт. Анда атасы менен энеси: -Эмне үчүн ичпейсиң?-деп сурайт. Мындай оокатты ичип көргөн эмесмин, мага жакпайт,-дейт Шааысмайыл.

Бул сапар өлүмдөн калып, үйүнө кайтат. Экинчи жолу дагы чакыртат. Энеси палоо басып, бир жагына май аралаш, бир жагына уу аралаш палоону экиге бөлүп алып келет. Хан жей баштайт. Күчүк Шааысмайылга жегизбей коёт. Шааысмайыл өлүмдөн экинчи жолу калып, үйүнө кайтат.

Үчүнчү күнү чал ордосунун эшигинен тартып, төрүнө чейин килем менен төшөйт. Эшигинен төрүнө чейин терең чункур каздырат. Бул чункурдун ичине учун жогору каратып, эки шиш темир кактырат. Ал темир шиштердин учу ууланган болот. Ушинтип даярдатып коюп, баласын дагы чакыртат. Шааысмайыл күчүктү астына кое берет. Күчүк килемдин ортосун баспастан чети менен басат, күчүктүн изи менен Шааысмайыл да жүрүп отурат. Барганда ууланган күрүч берет. Аны да жебей коёт. Ошентип, үйүнө дагы аман-эсен кайтат.

Төртүнчү жолу дагы баласын чакыртат. Хан:
- Балам, мен сени өлгөндө-талганда ак деп, так деп-көрдүм эле. Сен мага ишенбей, күчүктүн бир баласына ишенип калыпсын. Чын сырыңды айтчы, сенин күчүн эмнеде?-дейт.

- Менин эки колумду алтымыш кулач аркан менен артыма байласа, күчүм ошондо, ошону чече албаймын,-дейт бала. -

Айткандай хан алтымыш кулач аркан менен Шааысмайылдын колун байлап:

-Башын алгыла!-деп кыйкырат. Шааысмайыл күйшөнүп койсо, аркан бытырап, үзүлүп кетет. Хан:

- Ии, балам, мен сени катыксын деп жатам,-дейт. Хан экинчи жолу дагы сурайт.

- Алтымыш кулач чынжыр менен колумду аркага байласа, менин күчүм ошондо,-дейт бала. Хан Шааысмайылды байлатып:

-Алгыла, жигиттер, башын!-деп кыйкырат. Ал күйшөнүп койсо, чынжырдын көзү сайын үзүлөт. Үчүнчү жолу таарынычтуу, ырайымдуу сөздөр менен баласынан сурайт:

-Менин өлөрүм калып, өсөрүм калган жок, чын сырыңды айг, күчүн эмнеде?-дейт.

Бул сөзгө бала эрип кетип:

-Мен чын сырымды айтайын, Камыртайдын куйругунан биртал кылын алып, эки чыпалагымды бириктирип байласаңыз, менин күчүм ошондо,-дейт. Аны менен байлатып, хан:

-Алгыла башын!-деп кыйкырганда, Шааысмайыл үзө албай калат.

Хан эки көзүн чукутуп, көзүн көлгө салдырат да, өзүн орго салдырат.

Хан үч келинине: “Шааысмайыл болсо ордо, мага тийсин”-деп кабар айттырат.

-Биз тирүүбүздө тийбейбиз, күчү жетсе, бизди өлтүрүп алсын,-деп келиндери жооп кайтарат. Ошондо согуш башталат. Хандын аскерлери жеңиле берет. Алар согуша берсин, биз ордо жаткан Шааысмайылдан кабар алалы. Бул ордо жаткан Шааысмайылга кайдан-жайдан тамак таап, күчүк алпарып таштай берет. Күндөрдүн биринде бир чоң соодагер келип, ордонун туурасында бир-эки чакырым алыстыкта түнөп калышат. Ал соодагердин жанында дайыма күчүк болот дагы, күчүккө канчалык оокат берсе дагы аны жебестен, тиштеп алып кете берет. Акырында соодагерлер:

-Бул кандай күчүк?-деп аңдып калышат. Күчүктүн артынан пайчы коёт. Пайчы күчүктүн артынан барса, тиштеп алган оокатты бир жерге алып барып эле таштап жиберет. Артынан барып караса, бир чоң ордун ичинен бир кишинин добушу чыгат.

- Сен кандай жансың?-дейт.

- Мени ордон чыгарып койгула!-деп суранат.

Бул сөздү угуп, баягы кербен башы соодагерге айтат. Алар төрт качыр менен аркандарды алып, орго барышат. Арканды таштап, качыр менен сүйрөтүп чыгарат.

Ордон чыкканда Шааысмайылдын эки көзү көр, сакал муруту өскөн болот. Аны алып булакка келишет. Ал булактын суусу менен бети-колун, көзүн чайкап отура берет. Күчүк көлгө барып, Шааысмайылдын эки көзүн алып келип берет. Ошол кезде Шааысмайылга түбүндө отурган талдын башына эки көгүчкөн келип конот. Алар кишиче мындай деп сүйлөйт:

-Көздү жакшылап жууп туруп, өз көзүнө сал. Көзгө салгандан кийин экөөбүз куйругубуздан эки тал таштайбыз. Талды эки колуна ал да, оң колундагы менен сол көзүңдү, сол колундагы менен оң көзүңдү сыйпайсың. Анда көзүн кадимкидей таза болот. Шааысмайыл көгүчкөндөр айтканын кылат. Күчүктү

ээрчитип кете берет. Жүрүп отуруп эки өгүз менен кош айдап жаткан дыйканга жолугат.

Дыйкан:

- Падышабыз согушуп жатат. Алардын катары мага жакындап калды. Согушка барсам, келемби, келбеймби деп эгин айдап жатам. Сен кимсиң?-дейт.
- Мен баласызга бала болоюн, ботосузга бото болоюн деп жүргөн жанмын,-дейт. Аңгыча эки өгүзү чарчап калат. Бала эки өгүздү чыгарып коюп, бир колу менен тартып, бир колу менен кармап, жерди айдап таштайт. Анан дыйканга:

-Сиздин ордуңузга мен барамын, “менин балам бар, ошолбарат деп айта бергин,-дейт.

Дыйкан:

- Болуптур,-деп баланы үйүнө ээрчитип жөнөйт. Үйүнө келип, үйүндө болгон бар тамагын берип:

- Балам, сен эмне оокат жейсиң?-дейт.

-Мен кочкор, теке, бука, айгырдын этин жеймин. Дыйкан ал түнү бир кочкору бар экен, ошону союп берет. Аны бүт жеп жатат. Саар менен бир текенин этин жейт. Дыйкан кечте бир букасын союп берет. Бала аны эки күн жейт.

Ошол мезгилде хандан чакыруу кагаз келет да дыйкан Шааысмайылды жөнөтөт. Аялдары Шааысмайылдын келатканын, согушка кирерин билет. Баатыр аял Рабизангиге беркилер:

-Шааысмайыл келип азыр согушка кирет. Бирок, алдан-күчтөн гайыган немени этияттагын,-дейт. Шааысмайыл барып:

-Биз бул хандын баатыр баласынын аты бар деп уктук эле.Ошону берсе, душманын сөзсүз жеңип берем,-деп ханга айттырат.

Атасы Шааысмайылды тааныбай калат. Анткени күчүк көзүн таап келгенде, көздөрүн алмашып салып койгон экен.

Хан бул Шааысмайылдын суроосун канааттандырып атын берди. Атты минип, согушка киргенде, аялы Рабизаңги дароо тааныйт да кача берет. Шааысмайыл Рабизаңгини эңип, хандын астына алып келет. Хан Рабизаңгини желдеттерге башын алганга буйрук кылат. Муну угуп турган Шааысмайыл.

-Ханды кармагыла!-деген буйрукту берет. Ошентип нисапсыз хандын ниети өз башын жоготкон экен.

Алданган карышкыр

Илгери-илгери капчыгайлардагы коргул таштардын арасына бир түлкү ийин жасап алып, анда көп жылы жашап, тар ийинге эч ким каттабаптыр.

Бир күнү күн аябай суук болуп, түлкү ийинден чыгып, тамак издеп жойлоп жөнөйт. Ал кетээри менен ачка, кынжыйган, бир карышкыр түлкүнүн келишин күтүп, ийинге жатып алат.

Түлкү жолу болуп курсақты кампайта тойгузуп, кечке жуук ийинге келди. Караса, карышкырдын изи, дароо ойлоно калды.

“Эгер карышкыр болсо, мени соо койбойт, амал табайын” деди.

Ийиндин оозунан алынын бардыгынча:

-Ийним, ийним! Барсыңбы, мен келдим,- деп обон сала кыйкырды. Карышкыр болсо, “чоң жырткыч айбан келген экен” деп былк этпей дымып калат.

Түлкү дагы чыйкылдады:

-Ийним, ийним! Сен соо эмессиң го, келгенимде жооп берүүчү элеч, ал кайратың кайда кеткен!

Карышкыр түлкү экенин билгенден кийин:

- А-у, а-уу!- деп обон сала күркүрөп жооп берет. Түлкү болсо, карышкырдын бар экенин билип:

- Ошентип бая эле айтпайсыңбы, мен карга оонап, тазаланып келейин!- деп шылтоолоп туруп, жылт коёт. Ач көз акмак карышкыр эми тоём деп тилин саялдатып, түлкүнүн келишин күтүп жата берет.

Аң уулап жолу болбой келаткан мергенчилер ийинди көрүп, капкан салып койсо, карышкыр түшүп калат. Ошентип түлкү амал менен бир ажалдан калат да, карышкыр алданып өлгөн экен.

Түлкү, жолборс, аюу, карышкыр

Жолборс, карышкыр, түлкү, аюу – төртөө жолдош бодду. Тапканын ортого салып, оокат кылмакка убада кылышты. Анан келе жатышып алар төөгө кезигишти. Төөнү да “бизге жолдош бол” деп төртөө кошуп алды.

Узак жол жүрүшүп, курсактары ачты. Түлкү буларга масылат кылды:

- Ии, бул төө ынанса, баасын он койго чегерелик. Жазында ар бирибиз экиден кой десек, бул турган төртөөбүз сегиз кой беребиз. Эки кой өзүнө эсеп болсун, ушуну менен баасы тынат,-деди. Бул сөздү түлкү баштап, төөнү карызга соймокко, ага бурулушту:

- Төртөөбүздөн сегиз кой ал, экөө өзүнө эсеп. Эби келсе сени соёлу, жазында койду алып магдырап жатып каласың. Койду бооз, кысыр дебейбиз, колго тийгенин беребиз! Койлор бооз чыгып калса, төлү менен он алты болот. Козулары сенин пайдаң, мындай пайда эч жерден чыкпайт,- деп түлкү деле шек билгизбей жубатты. Төө ойлонуп: “Бул көп олжо экен, булардын

коюн алыш керек”,-деп өзүн он койго баалап, тартайып чөгүп, мойнун сунуп, көзүн сүзүп жатып берди.

“Кылыйган кыраан түлкү, жүргөн жери күлкү, бул төө-түлкү акемдин мүлкү” деп, этин бешке бөлүп: бир бөлүгүн жолборско, бир бөлүгүн аюуга, бир бөлүгүн карышкырга ыйгарып, бир бөлүгүн өзүнө чыгарып алды. “Төө куру калабы” деп бир бөлүгүн түлкү төөгө бөлдү да, өзүнө тийиштүү этке кошуп койду. Бөлүктөн ашып калган төөнүн бөйрөгүн Түкөң тымызын култ эттирип алды. Карышкырга бирөөн алыңыз деп ишарат кылып турганда, аюу саксайып “жүрөгү жок го” деп, ы-ыңк” этти.

Дардайып тура калган Жокен:

-Төөнүн бөйрөгү кана?-деди. Түлкү “Бөрү жеп койду окшойт” дегенсип кыйыгы менен ишарат кылды.

Каары келген жолборс бөрүнү бир чаап өлтүрүп таштады. Аюу, жолборс эттерин бөлөк жыйып коюп, тамашага кетти. Алар келгенче түлкү акең карап турабы, төөнүн этин бүт бойдон бир үңкүргө бекитти. Бир убакта аюу менен жолборс келди да:

-Эт кана?-дешти. Буга түлкү:

- “Эмитен жаңжал кылып жүргөн немелер мага кийин кой береби?”-деп төө айнып туруп кетип калды,-деди. Аюу менен жолборс буга ынанып калышты. Түлкү аларды алагды кылып ээрчитип, бир заңгелге алып барды да жолборско кайрылды:

-Атаң ыраматылык ушул капчыгайдын тигил өйүзүнөн бул өйүзүнө секирип чыгып кетүүчү эле кайраның! Сен өтө албайсыңго, коркок көрүнөсүң! Жолборс “бул эмне?” дегендей аны кекээрдүү тиктеп, дардайып жөнөдү. Мактангысы келди окшойт, жүгүрүп келип баягы заңгелдин башына ыгдырылып тура калды. Түкөң жалыңга май тамызгандай кылды:

Чамынганы, басканы, сын-сыпаты атасы ыраматылыкка окшош. Аттиң ай, азыраак коркогу болбосо, атасынын эле өзүн тарткан экен!.. Атаң ашкан

эр эле, качыргандан кайткан эмес, кармаганын куткарган эмес. Бет алган жагынан эзели кайра тартпай түйүлгөн боюнча секирип кетээр эле, жүрөгүң тайкы дебейин, бирок жаштыгың да! – Ошондо Жокең далдандап түйүлүп калган тура.

Анан күркүрөгөн бойдон таштан ташка тийип, бели сынган жолборс өлдү. “Жокемдин сөөгүн таза жерге коём” деп, түлкү кийин этин жемекке зыңыйта жашырат. Жанында жалгыз гана аюу калды. Түлкү мындан башкасын амал менен өлтүрүп бүтүрдү.

“Эми аюу акеме кезек келди го, мунун да эсебин табайын” деп ойлонду. Жаткан жеринде катып койгон эттен кыйыбын таап, түлкү акең аюуга көрсөтпөй, аста-секин жей берди. Аны аюу билбейт, ачка кесээрип алсыроодо.

Аюу уктап албай жатса, -түлкү кыртылдатып бир нерсе жегендей болот. Анда аюу түлкүгө мундуу кайрылат:

- Ээ, түлкү дос, сен эмне жеп жатасың?

- Ээ, аюу балбан, чыдай албай, ачкалыктын азабынан өз ичимди жарып, чучугумду жеп жатам. Ачкалык азап тура.

- Андай болсо мен да өз чучугумду чубап жесем болобу?

- Болбой эмне, сен деле мендей жан турбайсыңбы, чучугунду чубап жей бер. Эртең эле айыгып калат. – Аюу чымырканып бир тиштеп тартты, өзүнүн ичи ооруганына чыдай албай жаны чыга жаздады.

- Ээ, түлкү дос, өзүмдү-өзүм тиштегендей этим ооруп чыдай албадым, сен кандай амал менен жеп жатасың?

- Сен анын эбин таба албайсың, мен оорутпай кең оюп, чучугунду чубап чыгарып берейин.

Аюу тартайып чалкасынан жатты. Түлкү тумшугун салып, аюунун ичинен чучугун сууруп алды. Ичи жарылып онтоп, жаны көзүнө көрүнгөн неме өлүп калды.

Аюунун, жолборстун, бөрүнүн, төөнүн этин түлкү акең жалгыз басып калды. Четинен жеп, ою менен уктап, эриккенде этке кирип, суусаганда суу ичип, жыргалда жүрдү. Калыңдыгы карыш казы алды.

Аяр түлкү, алы эчтемеге жетпейт. Эси чыгып чочуп жүргөн, токтоно албай качып жүргөн жырткычтын баарын жолго салып, жылас кылды. “Эми бүргөнүн азабынан кутулайын” деп, бир кийизди тиштеп алып сууга барды. Аста-секин куйругун сууга салды. Бүргө куйругунан качып жонуна келди. Жонун сууга салды эле, жонунан үркүп мойнуна барды. Түлкү мойнун сууга салды. Бүргөлөр үркөп оозуна тиштеген кийизге жабышты. Түлкү кийиз-ди сууга таштап: “Бүргө неге кутурдуң, эми сенден кутулдум”-деп чычайып жолго түшкөн экен.

Редактору: Кыз Иманбеков

Корректору: Элмурат Эстебесов

Жасалгалаган: Исак Карачов

«Сөздөр» басмаканасында басылды.

ЧГР 26278, Сокулук.

Нускасы – 300

128-б., 8 басма табак.

2799

140c